

KOSSUTH FOGSÁGA.

(Kossuth eddig ismeretlen levelei a M. Kir. Hadtörténelmi Levéltárban őrzött eredeti okmányok alapján.)

KOSSUTH szabadságharc előtti életének talán legjelentősebb korszaka az a három év volt, amelyet, mint politikai fogoly, a budai várban töltött. Bár az ellene emelt vádak kizárólag politikai természetűek voltak, az akkori abszolutisztikus kormányforma szelleméhez híven, elfogatását és fogvatartását a bécsi kormány a katonaságra bízta. A katonai hatóságok, elsősorban a Budán működő magyarországi «Főhadparancsnokság» («Generalkommando für das Königreich Ungarn») és a budai várparancsnokság szerepe ebben a kérdésben eddig nem volt tisztázva, mert úgy a bécsi Kriegsarchiv, mint a volt közös hadügyminisztérium, ezeket a nagyon bizalmas természetű levelezéseket zár alatt tartotta. Most azonban már módunkban van a m. kir. hadtörténelmi levéltárhoz került iratanyagból napvilágra hozni sok eddig ismeretlen részletet, s ezekben Kossuthnak néhány eddig még nyilvánosságra nem jutott levelét is.

Kossuth fogságának tehát csupán katonai vonatkozásaival fogunk itt foglalkozni, mintegy kiegészítésül azoknak a történelmi munkáknak, melyek Kossuth hűtlenségi perét behatóan tárgyalják.

Sajnos, a rendelkezésre álló forrásanyag nem teljes. Csupán az 1837. évről, tehát Kossuth elfogatásáról és fogságának első évéről rendelkezünk bőséges okmányokkal a Generalkommando levéltárában. A többi évről szóló iratanyag elkallódott. A Bécsben még megtalálható régi elenchesokban, titkos iktatókönyvekben Kossuth fogságára vonatkozó legtöbb feljegyzés mellett ott áll a pirosbetűs szó: «cassiert», ami annyit jelent, hogy az idevágó iratanyagot megsemmisítették.

Néhány iktatóban, a rovatokban (nemcsak Kossuth ügyében, hanem más bizalmas, főleg politikai természetű ügyekben is) gyakran ezt a megjegyzést találhatjuk: «der Akt wurde ausgehoben». — Hogy mikor, kicsoda, hová vitte s mit csinált az aktával, arról a néma lapok nem adnak felvilágosítást.

Annál fontosabb tehát, hogy legalább a megmaradt hiteles forrásanyagot feldolgozva, olyan adatokkal gyarapítsuk Kossuth Lajos életének történetét, amelyek — bár személyének és működésének megítélésére döntő befolyást vagy újabb megvilágítást nem tartalmaznak — hű képét adják a katonai hatóságok vele szemben tanúsított magatartásának. Itt közlendő leveleinek pedig családi és személyi vonatkozásokon túlmenő érdekességet kölcsönöz az a hév, lángoló hazaszeretet, korlátokat nem tűró szabadság utáni vágy, amely a gyakran költői lendülettel megírt levelek minden sorából kiárad.

Hogy Kossuth három évig tartó fogsága alatt hány levelet írt és kapott, azt pontosan megállapítani nem tudjuk. Eddig 49 — általa írt — levélről van biztos tudomásunk. Ezeket báró Wesselényi Miklós gyűjtötte és részben

másolta és egy zöldkötésű könyvben a Wesselényi család irattárában őrizte. E leveleknek nyilvánosságra hozatalára idősebb Szinnyi József 1888-ban Kossuthtól engedélyt kért. Kossuth udvarias levélben a kérést elutasította, mert nem tartotta időszerűnek, hogy a levelek családi vonatkozásai nyilvánosan közöltessenek. A levelek jórésze azonban mégis napvilágot látott, mert dr. Kardos Samu «Régi Okiratok és Levelek Tára» című folyóiratában, Debrecenben, 1905-ben megkezdte a 49 levél közlését és azokból 26-ot közölt is. A lap megszűnvn, a közlés 1906-ban félbeszakadt.

A főhadparancsnokság irattárában több olyan levelet sikerült felkutatnom, amelyek az említett 49 levél között nem fordulnak elő, tehát eddig valószínűleg még nem ismeretesek. Ezek a levelek jórészt olyanok, amelyeket Lederer vagy Beöthy szerint aggályos tartalmuk miatt nem továbbítottak, hanem Kossuthnak visszaadtak és a másolatot a főhadparancsnokság irattárába helyezték.

I. Kossuth elfogatása.

Mint ismeretes, Kossuth az 1832—1836-iki országgyűlés üléseiről, «Országgyűlési Tudósítások» címen, kézzel írott és sokszorosított közleményekkel Pozsonyból tájékoztatta az ország közönségét az országgyűlésen tárgyalt ügyekről. Az országgyűlés berekesztése után a tudósítások utolsó számában közölte olvasóközönségével, hogy levelezéseit más cím alatt fogja Pestről folytatni.

«Törvényhatósági Tudósítások» cím alatt folytatott vállalkozása nagy lelkesedésre talált országszerte. Ez az írott lap volt akkor az egyetlen sajtószerv, amely a hazafias nemzeti irányt képviselte. Érthető tehát, hogy a bécsi kormány ebben az írott lapban, főleg pedig annak szerkesztőjében és szellemi vezérében látta legveszedelmesebb ellenségét. A «Törvényhatósági Tudósításokat» a kormány betiltotta. A vármegyék felzúdulva követelték e rendelet visszavonását. A kormány erre megvonta a lapnak postán való szállítási jogát. De ezzel sem értek célt, a lap kézről-kézre járt és tovább terjedt az országban. Amikor azután *Lovassy László*t és jurátus társait¹ a kormány 1836 májusában katonai karhatalommal elfogatta forradalmi eszmék terjesztése és felségsértés miatt, Kossuth oly szenvedélyes hangú cikket írt, hogy a bécsi kormány dühe a végsőkig fokozódott. A nádor a lap terjesztését 1836 október 2-án kelt rendeletével újból betiltotta. Kossuth ennek a rendeletnek sem engedelmeskedett, hanem lapjának következő számát szétküldve, Pest vármegyéhez panaszt terjesztett fel, amelyben kijelentette, hogy a nádor rendelete a magyar alkotmányba, a nyilvánosság jogába ütközik, tehát törvénytelen.

A bécsi kormány ekkor arra a meggyőződésre jutott, hogy az ellene irányult izgatásnak csak úgy vehet véget, ha Kossuthot ártalmatlanná teszi.

Ferdinánd király Magyarország akkori főparancsnokát, báró *Lederer Ignác* lovassági tábornokot² bízta meg, alábbi kéziratral, Kossuth Lajos letartóztatásával:³

¹ Lovassy Ferenc, Lapsánszky János, Tormássy János.

² Báró Lederer Ignác lovassági tábornok, a Mária Terézia-rend lovagja, ugyanaz, aki ellen az egyetemi ifjúság 1848. V. 10-én az ismert tüntetést — macskazenét — rendezte. (1769—1849.)

³ Generalkommando Präs. geheim Nr. 76. 1837. V. 5. Az összes itt feldolgozott rendelet és levelezések a m. kir. hadtörténelmi levéltár I/2. osztályában II/18. gyűjtőszám alatt őriztetnek. (Bűnügyi iratok.)

«Kedves báró Lederer!

E kéziratom beérkezte után azonnal intézkedjék, hogy Kossuth Lajos budapesti ügyvédet katonai karhatalom egy királyi fiscus közreműködésével — akinek kirendelésére a kir. ügyek igazgatóját (Causarum Regalium Director) egyidejűleg utasítottam — még az éj folyamán letartóztassa és a budai várba kísérje.

Összes iratait egyidejűleg koboztassa el. Ismerve az Ön kipróbált tapasztalatait és belátását, bizom abban, hogy mindazon intézkedések, amelyek a letartóztatásra és az azután szükséges teendőkre vonatkoznak, kellő elővigyázattal lesznek végrehajtva. Felhatalmazom Önt, hogy mindazokat a nyílt parancsokat, amelyek Kossuth letartóztatásának és iratai elkobzásának foganatosítására szükségesek, a kijelölendő vezénylő tiszteknek jelen parancsomra való hivatkozással kiadja és azt a tisztet is ellássa nyílt parancsal, aki a kir. ügyek igazgatójától egy kir. fiscus kirendelését fogja kieszközölni.

Kossuthnak a budai várba való beszállítása és megfelelő elhelyezése után, azonnal küldjön jelentést közvetlenül Nekem, s a következő eseményekről a jövőben, előírt szolgálati úton a legfőbb haditanács elnökének.

Bécs, 1837. május 3.

Ferdinand s. k.

Lederer báró e legfelsőbb kéziratot következő napon, május 4-ikén délután 2 óraker kapta meg s azonnal intézkedett Kossuth elfogatásáról.

Kossuth Lajost május 4-éről 5-ére virradó éjjel 1 óraker a Zugliget egyik villájában (ma a Haggemacher-család tulajdonában levő «Istenszem» nyaraló) — ahol ő üdülés céljából tartózkodott — elfogták és hajnali ¼ óraker a budai várban, a bécsi kapu mellett fekvő *József-kaszárnyába* vitték.¹ Az elfogatók közelebbi körülményeit megtudjuk Lederer tábornoknak azon jelentéseiből, amelyeket május 5-én reggel 8 óraker külön futárral a császárhoz és délben a Hofkriegsrat elnökéhez, *gróf Hardegg* lovassági tábornokhoz küldött.² Ezek szerint az elfogatást végrehajtó katonai járőr a 2. sz. Alexander-ezred gránátos osztályához tartozott, *gróf Zedtwitz Vilmos* kapitány³ parancsnoksága alatt, aki *Eötvös József* kir. fiscus kíséretében a Svábhegyen keresztül gyalogolva, koromsötét éjjel, erős viharban közelítette meg észrevétlenül Kossuth pihenőhelyét. Zedtwitz gróf megbízását, Lederer jelentése szerint, oly ügyesen hajtotta végre, hogy őt magasabb kítüntetés adományozására javaslatba is hozta.

Kossuth iratainak pesti lakásán való lefoglalása körül azonban már nem jártak el ilyen pontossággal. Lederer azt kívánta bessenyői *Beöthy Sándor* causarum directortól, hogy az iratok elkobzása az elfogatással egy időben történjék. Mivel azonban erre a feladatra Beöthy nem tudott éjjel két kir. fiscust találni, elrendelte, hogy Eötvös kir. fiscus végezze el ezt a feladatot is, Kossuthnak a várba való bekísérése után.

Igy hát a bizottság, mely *Eötvösből*, *gróf Zedtwitzből* és *Strompf György* pesti térparancsnoksági kapitányból állott, csak reggel ¼ óraker jelenhetett

¹ «Joseph Bastionskaserne» ma a Verbóczy-utca 9. sz. ház — a pénzügyminiszterium gazdasági hivatala áll e helyen.

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 76. 1837. V. 5.

³ Tehát nem Thurn kapitány, mint valószínűleg Gracza György ismert munkája nyomán az 1927. november 6-iki Kossuth-szobor leleplezés alkalmával a legtöbb napilap írta és nem báró Inkey (Hegedüs Loránt «Kossuth» színjátékában).

meg Kossuth pesti lakásán és az iratok átvizsgálását és elkobzását $\frac{1}{2}$ órára el is végezte.

Mint a későbbi iratokból kitűnik, a házkutatás nem sok eredménnyel járt. Ennek okát Lederer tábornok abban keresi, hogy Kossuth letartóztatásakor elmulasztották vele lakó inasát is elfogni. Annak tehát ideje volt még éjjel berohanni a városba Kossuth bizalmas barátjához, kisjókai *Ágoston József* ügyvédhez és vele együtt eltüntetni a gyanús iratokat. Ennek bizonyítéka az is, hogy Kossuth családtagjai a házkutatást meglehetősen nyugalommal túrték, mert tudták, hogy a bizottság úgy sem fog semmit sem találni.

Kossuthot ideiglenesen a kaszárnya egyik szobájába csukták, amelynek ablaka szűk utcára nyílt. Abból, hogy a Kossuth elfogatását elrendelő irat Ferdinánd császár sajátkezűleg aláírt legfelsőbb parancsa volt, Lederer tábornok következtethette, hogy a budai vár foglya különösen fontos, politikailag veszélyes egyén. Így hát vele bár szigorúan, az előírt szabályoknak megfelelően, de némi tartózkodással és tisztelettel bánt. Jelentéseiben Kossuthról mint államfogolyról «Staatsgefangener» beszél, s minden utasításából kitűnik, hogy milyen fontosságot tulajdonít az ügynek, s mennyire igyekszik úgy a Hofkriegsrat, mint a caesarum director utasításait hajszálpontossággal teljesíteni. Némileg zavarban is volt. Nem tudta, hogy bánjon egy ilyen fontos államfogollyal, hiszen a katonai szabályok erről nem intézkednek. Ezért tehát Kossuth bekísérése után utasítást kért Beöthy directortól, de ezt be sem várva, saját hatáskörében is intézkedve, a budai várparancsnokságnak megparancsolta a következőket: ¹ A letartóztatott Kossuth Lajos ügyvédhez a várparancsnok személyes felelőssége mellett a kir. fiscuson kívül senkit sem szabad beengedni, aki nem hozza magával Beöthy director írásbeli engedélyét. Bárki látogatná is meg a foglyot, a látogatásnál a térparancsnoksághoz beosztott *Sebes* főhadnagy-
nak okvetlenül jelen kell lennie, sőt a porkolábnak sem szabad a szobába belépni *Sebes* főhadnagy kíséréte nélkül. Kossuthal kellő tisztelettel kell bánni, de ruháit alaposan átkutatni, nehogy valami szerszám maradjon birtokában, amellyel önmagának árthatna vagy pedig kiszabadulását elősegíthetné. A kályhát, az ablakokat, az ajtót pontosan meg kell vizsgálni s ha az célra kijelölt új cella — amelyet most takarítanak és meszelnek — a holnapi nap folyamán készen lesz, akkor a foglyot szigorú őrizet mellett oda kell átkísérni. Őrszemet kell állítani a jelenlegi szoba utcai ablaka alá is, töltött fegyverrel. A térparancsnok napjában egyszer, *Sebes* főhadnagy naponként kétszer-háromszor, a porkoláb pedig naponként többször vizsgálja meg Kossuth szobáját. E szemléknek időpontját természetesen változtatni kell. Röviden: Ófelsége határozott utasítására minden ellenőrző szervnek szigorú kötelessége ezt a veszélyes államfoglyot lelkiismeretesen őrizni. A kaszárnya kapujában, továbbá a hátsó ablak mellett felállított őrszemeket ki kell oktatni, hogy senkinek se engedjék meg a kaszárnya épületéhez való közeledést. A budai katonai tűzoltókészültség lovai legyenek 2 nap és 2 éjjelen keresztül nyereg alatt, hogy rövid utasításra, ha szükséges, karhatalmi célra készen álljanak.

Május 6-án megkapta Lederer tábornok Beöthy intézkedését a fogollyal való bánásmódról. ² Eszerint egy őrszemet kell a cella ajtaja elé, egyet pedig az ablak elé állítani. Szükségtelen azonban, hogy a cellában is álljon őr. A fogoly élelmezését következőképen szabályozza: reggeli, ebédre 4, vacsorára 2 fogás.

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 76. 1837. V. 15.

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 78. 1837. V. 6.

Az ellátás költségeit, valamint a világítás, majd később a fűtés költségeit a kamarai főszámvevőhivatal fogja kifizetni. A fogolynak szabad dohányozni és olvasni, de senkivel sem érintkezhet sem írásban, sem szóval. Hivatalos közegek csakis az ő (Beöthy) aláírásával ellátott engedélyével léphetnek cellájába.

II. A fogság első napjai.

Kossuth, mint érthető, nehezen viselte a fogságot és ezért mindjárt az első nap megkísérelte, hogy családjával és barátaival a kapcsolatot helyreállítsa. Május 6-án este kiszakítva a nála hagyott könyvek első és utolsó tiszta lapját, több üzenetet írt, amelyeket ablakán kidobott azon reményben, hogy az ott sétáló őrszem talán jóindulatú ember és tervét elősegíti. Ebben azonban csalódott. Próbálkozásáról a főhadparancsnokság a következőképen számol be a legfőbb haditanácsnak:¹

Kossuth május 6-án este 9 óra tájban 3 cédulát dobott ki tomlőce ablakán az utcára. Az átkutatás dacára a zsebében maradt kis ceruzadarabbal írta üzeneteit. Az ablakon keresztül olaszul szólította meg az ott őrködő *Fernandó Riboldi* nevű közkatonát, ki a Söldenhofen gyalogezredhez tartozott (23. sorgyalogezred) és megkérte, hogy vigye el üzeneteit Pestre. A katona azonban ezt nem tette meg, hanem felváltása után a cédulát beszolgáltatta a porkolábnak. A várparancsnokság ezután beszögeztette az ablakszárnyakat addig is, amíg Kossuth a másik, biztosabb cellába kerül, ahová őt május 7-én valóban át is kísérték s amelynek egyetlen ablaka a kaszárnya udvarára nyílt. A várparancsnokság azonnal elvette az összes könyveket, melyek a cellájában voltak.

Kossuth engedélyt kért arra, hogy őt szülei meglátogathassák. Lederer ugyan kérésmét tovább terjesztette, de hozzáfűzte, hogy ismerve Kossuth megátalkodott jellemét és szüleinek, különösen édes anyjának rebellis természetét, nem javasolja az engedély megadását. Attól tart, hogy ez a találkozás az ügy hátrányára lenne. Példa erre az elfogott Lovassy juratus esete, akit a *causarum director* engedélyével édesapja meglátogatott, de ahelyett, hogy családi dolgokról beszéltek volna, periket tárgyalták s az apa így hát úgyszólván hatósági engedéllyel oktathatta ki a fiát a teendőkre. Ez történhetne a Kossuth esetében is. Egyébként a család ma délután 4 órakor Kossuth számára könyveket, fehérneműt, ujságot, egy fuvolát és édesanyjának egy levelét küldte a várba, *Czinege* kir. fiscus engedélyével. Lederer tábornok a tárgyakat az engedély dacára visszaküldte azzal a megjegyzéssel, hogyha a *causarum director* az engedélyt megadja, dacára annak, hogy most már tudja, hogy Kossuth mire használta fel a könyvek egyes lapjait, akkor nincs kifogása a tárgyak beküldése ellen.

Kossuth letartóztatásának híre Budán és Pesten hamar elterjedt. A közvélemény szenvedélyes hangon nyilatkozott a bécsi kormány erőszakos és törvénytelen eljárása ellen, a radikálisok — mint rendesen — ok nélkül szidják a kormányt, írja Lederer,² felelőtlen suhancok Eötvös kir. fiscus ablakait betörték és szándékuk ezt a tüntetést *Cziráky Antal* gróf nádorhelyettes, országbíró és Beöthy lakásai előtt is megismételni. A városparancsnokság szigorú őrzőrendet rendelt a veszélyeztetett helyekre. Azután a röpcédulákat is elkobozták, amelyek

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 85. 1837. V. 7.

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 89. 1837. V. 8.

magyar, német és latin nyelven kifejtik, hogy nem Sobri Jóskát és Milfaitot kellene felakasztani, hanem a nádort, Cziráky Antal grófot, a *causarum director* és Eötvös *fiscust*. A kaszinóban (Széchényi István «Nemzeti Casinója») néhányan úgy nyilatkoztak, hogy Kossuth letartóztatása nem történt volna meg, ha a nádor Ófensége nem beteg, mert ő már ilyenfajta letartóztatásokat néhányszor meghiusított, jegyzi meg Lederer kissé epés célzatossággal.

Kossuth szülei minden módon igyekeztek börtönbe zárt fiúkkal érintkezést keresni. Sürgető kéréseiknek a *causarum director* végül is nem mondhattott ellent és közölte Lederer tábornokkal azokat a módozatokat, amelyek szerint a fogoly szüleivel levelezhet.¹ Beöthy intézkedéseit azután a főhadparancsnokság alábbi részletes utasítás alakjában adta ki május 9-én a várparancsnokságnak.

Mivel Kossuth a nála levő könyveket — mint már tudjuk — arra használta fel, hogy abból lapokat kiszakítva, üzeneteket akart az őrtálló katoná útján fogságából kicsempészni, könyveket és hírlapokat hozzá bevinni tilos. A *causarum director* azonban megengedi neki, hogy szüleinek leveleket írhasson, még pedig hetenként kétszer. A levélíráshoz szükséges levélpapírt és írószereket csak közvetlenül az írás megkezdése előtt adhatja át Kossuthnak Sebes főhadnagy, akinek minden levélírásnál jelen kell lennie. Ha a fogoly levelét befejezte, akkor Sebes főhadnagy azt átveszi s a felmaradt papírt és írószereket is azonnal kiviszi a tömlöcből. A levelet haladéktalanul elolvassa, arról másolatot készít és azt német nyelvre is lefordítja. A levél másolatát és a német fordítást a várparancsnokság azonnal felterjeszti a főhadparancsnoksághoz, az eredeti levelet pedig a főhadparancsnokság útján Beöthy igazgatóhoz távabbítja.

Kossuth levelezésénél zilahi *Sebes Károly* főhadnagynak, a várparancsnokság tisztjének, fontos szerepe volt. A főhadparancsnokság őt, mint magyar embert, «als Nationalungar», főleg azért osztotta be a Kossuthal való érintkezés megkönnyítésére, mert magyar anyanyelvű és németül is tökéletesen tudott. Mint látni fogjuk, később is, amikor Kossuth őrizetére még más tisztet is rendeltek ki, Sebes főhadnagynak a megbízatása épségben marad. A főhadparancsnokságnak az az intézkedése, hogy minden levélről másolatot készítettett s azt az iratok között elhelyezte, az utókor részére nagyon üdvös intézkedés volt, mert ilyen módon jutottunk több olyan levélnek a birtokába, amelyeket a *causarum director* veszélyes tartalmuk miatt nem továbbított, hanem megsemmisített vagy Kossuthnak visszaküldött.

Sebes főhadnagynak feladata volt Kossuthot minden egyes alkalommal figyelmeztetni arra, hogy levelében kizárólag családi ügyekkel foglalkozzék és kerüljön mindennemű politikai vagy hazafias elmefuttatást. A főparancsnokság — mint a levelezést szabályozó ügyirat előadóiéből kitűnik — eredetileg hetenként csak «egyszer» akarta megengedni a levélírást. Ezt a szigorú megszorítást a parancsnokság katonai osztályának főnöke, lovag *Rousseau D'Happoncourt Lipót* alezredes sajátkezü tollvonásával hetenként «kétszerre» enyhítette. Talán mint francia emigráns családból származó ember, némileg rokonszenvezett a nemzeti ügygel, mert későbbi aktákban is találunk Kossuth javára történő helyesbítéseket az ő kezeírásával.

Bár Kossuth most már a kaszárnya egy elkülönített, tömlöcnek alkalmas helyiségében volt elhelyezve, a főhadparancsnokság jónak látta az őrizetére kirendelendő őrségnek különösen megbízható legénységéből való összeállítását,

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 93. 1837. V. 9.

Utásította a várparancsnokságot,¹ hogy válogassa össze Buda és Pest helyőrségéből azokat az egyéneket, akik ezredparancsnokuk javaslata alapján erre a fontos feladatra különösen alkalmasak. Ezekből az emberekből állítsák össze az őrséget oly változtatással azonban, hogy még ezek az emberek sem tudhassák, hogy melyik nap kerül reájuk a sor. Mindezeket az intézkedéseket titokban kell előkészíteni, Kossuthnak a neve sehol se szerepeljen.

III. A megyék hangulata.

A Kossuth elfogatása miatti elkeseredett hangulat Pesten és az országban mindinkább erősödött, különösen akkor, amikor május 7-én és 8-án a caesarum director utasítására a pesti városparancsnok, *Schmeling Károly* tábornok, házkutatást tartatott Kossuth ügyvédi irodájában. Erről, valamint a Pestvármegyében május 8-án tartott megyegyűlésről Lederer tábornok az alábbiakban tesz jelentést a legfőbb haditanács elnökének.²

Beöthy director kívánságára Kossuth irodájának — amely a Dorottya-utcában, a Kaszinóval átellenben feküdt — átkutatását minden feltűnés nélkül kell még május 7-én este végrehajtani, s annál csak két térparancsnoki tiszt legyen jelen. Legénységet csak abban az esetben kell kirendelni, ha ellenszegülésről lenne szó. Schmeling tábornok figyelmeztette Beöthyt, hogy vasárnap lévén, a házkutatás este nem lesz foganatosítható, mert valószínűleg nem lesz senki sem otthon s akkor máris feltűnik, hogy katonai személyek járnak a házban és keresik Kossuth irodáját. De Beöthy ragaszkodott ahhoz, hogy a házkutatást még aznap este 10 óraker végrehajtsák. Schmelingnek volt igaza. Hasztalan zörgettek Kossuth irodájának ajtaján, senki sem jelentkezett. A kutató bizottság tehát 8-án reggel 1/2 óraker újból kénytelen volt felkeresni az irodáját. Ott találták Kossuth «titoknokát», aki igen mentegőzött, hogy tegnap este nem hallottak semmit és ezért nem nyitották ki az ajtót. A titoknok éppen 25—30 borítékot akart leragasztani, amelyekben értesítette Kossuth «Tudosításai»-nak előfizetőit, hogy a lap szerkesztője a budai vár foglya, tehát több «Tudositást» nem adhat ki. A házkutatásnál jelenlevő kir. ügyész minden papírosat magához vett, de feltűnő kevés iratot talált. Ezen nem lehet csodálkozni — mondja Lederer — hiszen köztudomású, hogy Kossuth inasa a letartóztatáskor a Zugligetből besietett a városba és urának sorsáról szüleinek és barátainak jelentést tehetett. Lederer azután alaposan megmondja véleményét a házkutatások ilyen ügyetlen módon való elrendeléséről, mert hiszen — mint mondja — hogy ha három nap is elmulhatott addig, míg Kossuth irodáját elfogatása után felkutatják, amikor már az egész város értesült az elfogatásról, akkor lehetetlen eredményt remélni.

Az ország hangulatáról Lederer a következőket jelenti: Valamennyi vármegye Pestről felszólítást kapott, hogy Ófelségéhez küldöttséget indítson úgy Kossuth, mint a Kufsteinben bebörtönözött juratusok érdekében.

A megyék azt kívánják, hogy ezek a fiatalemberek büntetésüket ne külföldi tömlőcökben, hanem Magyarországon töltsék el. Huszonhárom megye azonban nem hajlandó Pestmegyének ezt az indítványát elfogadni. Nyitra megyében az ottani követet, *Balogh Jánost* ellenszenvvel fogadták. Szemére vetették túlkapásait, hogy a megyét zsarolja, azután hogy nem törődik fele-

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 93. 1837. V. 9.

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 94. 1837. V. 9.

ségével és családjával, nem jó hazafi, sőt mi több, a tanácssteremben felakasztott litografirozott képét is eltávolították. Pesten május 8-án részleges megyegyűlés volt, amelyen elhatározták, hogy 22-ére nagy közgyűlést hívnak egybe, amely kizárólag Kossuth ügyével fog foglalkozni. A megyegyűlésen, amelynek összehívását Ágoston ügyvéd szorgalmazta, *Fáy Mózes* volt a főszonek. Kossuth helyébe a «Tudósítások» szerkesztésére 20 szerkesztőt akarnak kijelölni, s hogy ha ez nem lenne elegendő, akkor néhány százat fognak megnevezni. Ily sok embert azután a kormány nem tehet ártalmatlanná. Gróf *Ráday Gedeon*, *Ágoston József*, *Fáy Mózes*, *Engel*, *Palay István* és *Vörösmarty Mihály* titkos összejöveleket tartanak, melyeknek kezdeményezője báró *Wesselényi Miklós*.

Ágoston és az ellenzék több tagja az ország különböző részeibe utaztak, hogy minél több nemes embert harangozzanak össze a 22-i közgyűlésre. *Dubraviczky Simon* alispán attól tart, hogy ez a közgyűlés igen viharos lesz.

Lederer tábornok még ugyanezen a napon — május 9-én — szigorú utasítást küld báró *Paccassy Ferenc* ezredes, pozsonyi hadkiegészítő kerületi parancsnoknak is,¹ hogy kísérje figyelemmel a hatáskörébe tartozó toborzó járásokban, különösen Pozsony, Nyitra és Trencsén megyékben esetleg ide-oda utazó lázítókat. Kifogásolja azt, hogy a megyék hangulatáról a katonai helyi hatóságok nem tájékoztatják kellőképen a budai főparancsnokságot. Ennek bizonyítéka az is, hogy például *Balogh* követnek nyitrai kudarcáról eddig jelentés nem érkezett, holott ez az eset nagyon fontos, mert annak jele lehet, hogy ebben a megyében a kormányt támogató hangulat terjed, ha ilyen Pestről irányított ellenzéki embert, mint *Baloghot*, saját megyéjében lehurrogják. A toborzó tisztek kötelességévé teszi, hogy különösen Kossuth elfogatásával kapcsolatos észleleteikről, kerületeikben folyó szóbeszédekről, azonnal bizalmas jelentéseket küldjenek.

Lederer véleménye szerint, az ország «gutgesinnt» lakossága nagyon áhitozik a rend és a nyugalom után. Kossuth elfogatása ezekre az emberekre nagyon üdvös hatással van, mert bátorságuk nőni fog, ha látják azt, hogy a kormány milyen szigorúan bánik a rendbontókkal.

IV. Kossuth ellenőrzése.

Kossuth őrizete igen nagy gondot okozott Lederer tábornoknak. Jól tudta azt, hogy minden jelentés, intézkedés, amely Kossuth személyével és fogságával foglalkozik, végeredményben Bécsbe kerül, s ott nem csupán a *Staatskonferenz* — tehát az egész osztrák-magyar birodalom sorsát intéző legfőbb szerv — tudomására jut, hanem — mint azt az iktatókönyvek megjegyzéseiből megállapíthatjuk — a bécsi legfőbb haditanács minden Kossuthról szóló ügydarabot a mindenható kancellárhoz, *Metternich Kelemen* herceghez is továbbított és minden fontosabb döntés előtt az ő véleményét is kikérte.

Kossuthot most már biztos cellába zárták, megbízható legénység kirendeléséről is gondoskodtak, de Lederer tábornoknak ez még nem volt elég. A Kossuth mellé mintegy tolmácként kirendelt Sebes főhadnagynak más elfoglaltsága is volt, így jónak látta Lederer, hogy a fogoly őrizetére külön, csakis ezzel a szolgálattal megbízott tiszttel jelöltessék ki, még pedig olyan ember, akinek ily téren tapasztalatai vannak és akinek nemzetiségi megbízhatóságához szó nem fér. Ezért a legfőbb haditanács beleegyezésével a főhadparancsnokság

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 94. 1837. V. 9.

május 12-én kinevezte¹ az estei Ferenc Ferdinánd (32. számú) gyalogezredhez tartozó *Stocklassa Ferenc* morva származású főhadnagyot, a Kossuth őrizetére kirendelt őrség parancsnokává. Stocklassa eddig a Neugebäude (új épület)-ben őrzött különösen veszélyes politikai foglyok felügyeletével volt megbízva. Azonnal jelentkeznie kellett a budai várparancsnokságnál, ahol Kossuth őrizetén kívül még az ugyancsak itt bebörtönözött Tormássy jurátus őrizetét is rábízták. Megfigyeléseiről rendes naplót vezetett s ezt minden szombaton felterjesztette a főhadparancsnoksághoz. A tömlőc kulcsát köteles volt magánál őrizni, nappal is csak akkor adhatta oda azt Sebes főhadnagynak, ha a várból el kellett neki rövid időre távoznia. Stocklassa és Sebes főhadnagy e nehéz szolgálatban kölcsönösen támogatták egymást. Egyiknek állandóan a várban kellett tartózkodnia. Ha valaki felsőbb hatósági engedéllyel Kossuth cellájába akart belépni, akkor a porkoláb a kulcsért jelentkezett Stocklassa főhadnagynál és csak az ő (vagy Sebes főhadnagy) jelenlétében lehetett a cella ajtaját kinyitni. A Kossuthnak szánt élelmiszereket és minden egyéb beküldött cikket szintén a tisztnak kellett megvizsgálni. Tekintettel arra a nehéz szolgálatra, amely ilyformán Stocklassa főhadnagyra hárult, a főhadparancsnokság javasolta, hogy neki külön pótdíj gyanánt napi egy forint utaltassék ki. Stocklassa megbízatását és a külön pótdíj kiutalását a legfőbb haditanács elnöke május 17-én engedélyezte.

Kossuth fogságának első két hete reá nézve vigasztalan egyhangúságban telt el. Levelet eddig hozzátartozóival nem válthatott, s könyveit is elszedték. Úgy látszik azonban, hogy a sorsát intéző magasabb funkcionáriusok szívében némi enyhülés vert közben gyökeret, mert Beöthy causarum director május 13-án arról értesíti Lederer tábornokot, hogy gróf Cziráky Antal országbíró, nádorhelyettes megengedte, hogy Kossuthnak ismét lehessen könyveket beküldeni és azután hírlapokat, köztük az *«Allgemeine Zeitung»*-ot,² továbbá kedvenc hangszerét, fuvoláját. Természetes azonban, hogy mindent előzőleg át kell vizsgálni. Az *«Allgemeine Zeitung»*-ra a Kossuthot őrző tiszt fizetett elő a kincstár terhére.

Lederer két nap mulva válaszolt³ erre az utasításra és közölte a causarum directorral, hogy az újságot megrendelte és Kossuthnak beküldte *Shakespeare* műveit angol nyelven, *Walker* szótárával együtt. Fuvola behozatalát azonban nem engedélyezheti, úgyszintén nem engedheti meg — mindaddig, amíg magasabb helyről engedélyt nem kap — a «Jelenkor», «Társalkodó», «Athenaeum» stb. más magyar újságok beküldését a következő okokból: A fuvola hangja elárulja a helyet, ahol Kossuth el van zárva, azután — mint ilyen esetben már előfordult — a fuvolán különböző, esetleg hozzátartozóival már előre megbeszélt melódiákat játszhatna s ezzel jeleket adhat. A magyar lapokat azért nem szeretné Kossuth kezeihez juttatni, mert azokban előfordulhat olyan hír is, amelynek vele való közlése nem kívánatos. A felsorolt könyvekben kívül még *Arnold* angol nyelvtanát és két francia szótárt is beküldtek a fogoly cellájába.

Mindezeket az itt felsorolt dolgokat Kossuth szülei, édesanyjának egy levele kíséretében küldték a budai várba. Ez a levél Lederernek nem nagyon

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 100. 1837. V. 12.

² «Allgemeine Zeitung» mit Allerhöchsten Privilegien. Alapította J. G. Cotta, 1789-ben Stuttgartban. 1810 óta Augsburgban jelent meg. Szigorúan lojális lap volt, politikai kérdésekben — mint címéből is következtethető — mérsékelt és a fennálló kormányformákhoz hű álláspontot képviselt.

³ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 107. 1837. V. 15.

tetszett, ezért nem is továbbította, hanem róla a következőket írja Beöthynek. Kossuth édesanyjának levele igen hosszú és igen sok olyan részletet tartalmaz, amelyekből Kossuth azt hiheti, hogy fogságának szigorúsága és a kedvezmények megvonása kizárólag a katonai hatóságok akaratából történt. Ez ellen Lederer tiltakozik és kijelenti, hogy ő egyáltalán nem szándékozik Kossuth fogságát túrhetetlenné tenni, sőt ellenkezőleg, hajlandó neki mindazokat a kedvezményeket megadni, amelyek a szabályokba nem ütköznek és amelyek biztosítják azt, hogy ő a külvilágból híreket ne kapjon. Fel is sorolja Kossuthné leveléből ezeket a szerinte aggályos részleteket.

«A méltóságos fődirector úr ugy nyilatkozott, hogy mivel az eltiltás katonai kormány által történt, maga nem tehet mást, de folyamodjék ő főhercegségéhez a nádorhoz.»

«Az flautára nézve úgy nyilatkozott, hogy Tormássynak még eddig volt gitárja ez ideig és a katonai kormány vettette el tőle és neked be nem adta az könyvekkel együtt oda küldvén és az ujságokkal.»

«A levelek tsak egyszeri váltására méltóságos director ur azt mondta, hogy valamint az ő mondását, hogy minden nap is lehet, nem kell ugy betűszerint venni, ugy a katonai kormányét se. Mindenesetre kérni kell gyakrabban.»

Lederer mindezekre megjegyzi, hogy a könyveket azért kobozta el annak idején, mert Kossuth ezek révén üzeneteket próbált kicsempészni tömlöcéből, de azóta már felsőbb engedéllyel ismét kapott könyveket és írószközöket. Tormássy gitárjának elvételét sem ő, hanem felsőbb hatóság rendelte el. Ami pedig a levélváltás gyakori engedélyezését illeti, teljesen elegendőnek tartja azt, ha Kossuth szüleivel hetenként legfeljebb kétszer érintkezik. Ha azonban más irányú kedvezőbb utasítást fog kapni felsőbb helyről, azt szívesen teljesíti, kellemetlen azonban neki az, hogy ezeket a gondolatokat, melyeket Kossuth édesanyja levelében kifejt, valószínűleg ismerősei és rokonai körében is terjeszti és ezáltal a városban azt a hitet keltheti, hogy a katonai hatóságok okozzák Kossuth fogságának megszigorítását. Ez pedig nem igaz.

V. Kossuth levele.

Egy május 17-én keltezett aktában találjuk végre Kossuthnak egy levelét, amelyet a tömlöcben írt. A levélből kitűnik, hogy édesanyja levelét — Lederer aggálya ellenére — mégis megkapta.

A levél így hangzik:¹

Május 15. 1837. esti 4 órakor. Kedves jó Atyám!² A hónap 13-ikáról leveleket ma délben vettem. Tegnap előtt a 10-ikrőlí czédulát. Képzeltetik Kedves Szüleim mi örömetst irnék és sokat és gyakran, de ez iránti békételenségekre csak azt felelem, hogy az ember ha szabadságát elvesztette, műszerré lesz. A fogoly olyan, mint a házallók kézi orgonája, sok hang lakik benne, de csak akkor s addig szól, mikor s a mig forgatják.

Itt az írásnál fel vigyázónak kell jelen lenni, kapok vagy küldök levelet, azt le másolják, le fordítják protocolálják s. a. t. innen a gyakori figyelmeztetés, hogy hosszú leveleket ne váltsunk, mert sok bajba kerülnek. Ez uttal csak azért irok hosszabban, hogy jövendőben mentől rövidebben írhaszak.

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 108. 1837. V. 17.

² Kossuth László (1762—1839).

Édes Anyám levelében sok van, a mi sajnálom hogy irva van. Az anyai szív meleg érzelmének, sok dolog fontosnak látszik, s könnyül a fájdalom a részletes írásnál, de ki tudja hány kezeken megy keresztül a levél, és hány kéz lehet ezek közt jég hideg: mellyben az anyai érzelem gunnyá fagy. Ez pedig nagyon fáj. — Azért óvjuk magunkat ezen fájdalomtól.

Ha tudtam volna, hogy egy kis olvasás ki eszközlése, annyi keseregésekbe kerül, inkább nem akarnék soha olvasni. — Ugyan mi szörnyű vétek volt azon egy pár sorban, mellyre a leg szentebb ösztön vezetett, jó Szüleim meg nyugtatásának ösztöne; nem pedig ön sorsom változtatása; — mi szörnyű volt, hogy annak következtében édes Anyámnak keseregve kellett járnia palótáról palotába, anyai fájalmát az előszobák érzéketlenségein, mutatványul hordva? — Átkozott legyen az olvasás illy áron. — 'S végre ki keseregven ez aprólékosságokat Pesten, — flautámat Budáról visszaküldik, s cseppenként fogom kapni a küldött ujság lapokat. Én akartam még kérni az összes mathesisnek egy jó tanító könyvét, néhány darab krétával, hogy Euclides tudománya felejtse velem, mint Archimedesdel a kül életet — s Fesler magyar országi és egy universalis historiát, Jósika regényeit — hogy így válogatva töltsen a hosszú napokat. De hogy édes Anyám járjon keseregve érettek; inkább nem kell. — Ugy sem örömet csinállok bajt e' jó uraknak itt — pedig egy egy levél anyi bajt okoz, mint egy Londoni Prothocollum Belgium sorsáról.

Szobám türhető — Egészségem meg lehető — nem kell semmi — csak a mit nem adnak: szabadság. — Azonban ha valami tenni való adná magát elő, tegye azt édes atyám. — A gyengéd anya nem elő szobákba való — 's a kesergés vétkeshez illik — a tiszta keblü embert ártatlansága érzetében ön érzés illeti, s a milly ostoba bün a kevélység, olly szükséges tulajdon az ön érzés. — Ez emeli az embert emberré. A gyengéd anya pedig könnyen könnyükre olvad s néha tán olly helyüt is, hol nem értik az anyai könyvek néma szavait — Azért is: nichts vergeben der Würde, die der Unschuld ziemet.

Linát¹ kedvest — kedves gyermekeivel ezerszer csókolom — Testvér nincs egy szeretve a földön, mint én őt szeretem, az olly sokat szenvedőt. — Ha láthatnám őt! — 's gyermekeit, — de csak ugy mint vigasztalás a gyerekeit, nem kik fájdalmat hoznak és lázra ébresztenek — mert a férfit hallgatva szeret türni, ott hol a türést meg nem érdemlettnék érzni.»

A levélnek idáig tartó részét, a fiui szeretet és gyöngédség megkapó megnyilatkozását, mely a levélpapír első és második oldalát foglalta el, Beöthy caesarum director továbbításra alkalmasnak nem tartotta, hanem ezt a lapot levágta és visszaküldötte a főhadparancsnokságnak, amely azt irattárába helyezte. Igy csupán a levél folytatása — az eredeti levél 3. és 4. oldala jutott Kossuth atyjának kezeihez. Ez a folytatás így hangzik:

«Azonban nem lévén biztos láthatása felől. — áprilisi levelére (mig szabad valék, gondolkozásban el késtem) kötelességem felelni. — Hogy fiát Patakról el akarja vinni, helyeslem; nem szeretem a nevelést, melly leg fellyebb tudományos Scholasticismust ad, de a szívet és kedélyt (Gemüth) parlagon hagyja. — A Pesti iskolák ellen is sok a kifogás, — azonban még is egyik leg szebb óhajtásom lett volna, hogy Pista édes

¹ Kossuth legidősebb nővére Karolin, Breznay István felesége.

Anyámnál legyen, járjon az Evangélikusok Pesti iskolájában, s használja Clair Ignácz Gymnasticus Intézetét is, mit másutt nem lehet, Tanítója egy uttal az universitasban földmérővé készülhetett volna, s ez lett volna reá nézve a leg jobb pártfogás — mert az új törvények után, egy jó földmérőnek, nem csak a pénz dolgába de különben is becsületteljes állás ajánlkozik. — Im ez volt óhajtasik szebbike. — De hogy ezt létesíthess, kettő kell, elvesztett szabadságom vissza nyérése, s mód Pesten élhetni. Amazt reményelem — mert szomorú volna, ha egy ember kinek keble tiszta mint a fényes nap, ártatlansága érzetében, még ezt sem remélhetné. — de a másik? — A pálya mellyre 4½ év óta az egész Hon szeme láttára futok, az ügyvédi pályáról egy kissé le térített, 's most a midőn amannak vége van, kérdés, találkozom e annyi bizalommal ezen, mint amazon találkoztam. — Ez óhajtasra való nézve tehát várjunk az időtől.

B. Fischer adósságom eránt meg citáltatott — Veres Compareált helyettem — Irjon kérem édes atyám neki, 's kérjen várakozást, mert a tömlöczből nem fizethetek, különben meg lett volna e' vásár alatt.

Az Ujhelyi ház iránti pör sürgetését, minden módon lelkére kötöm édes atyámnak — soha sem volt pénzre nagyobb szükségek mint most, mert most nem kereshetünk. — Liedeman levelét minden esetre meg tartani kérem a Status Obligatióról — gondolom író asztalom bal fiókában — talán egy originalis admonitionalis levelében van két sorsjegy a 20-ik Májusban huzandó Ehrenhauseni nagy Lottóra — nyakamba tolták — a szerentse tudom nem kerget, azonban csak ezt is tudniok kell.

Az Elefánt tsont nagy Pokált, szeretném ha valaki meg venné — nem nekünk való az — inkább olly antiquariusnak mint Jankovich — 20 aranyat már akartak érte adni, talán nem vesztett becsében, az által hogy birtokunkban volt.

Ha egy Schach játékom volna, úgy el játszának magammal mint annak a rendi. Dohányt, Czigarót, mósdó szappanyt, 's kéz mosó mandula port közelebbi alkalommal kérek.

Ha levelet írnak édeseim — ismét kérem, ne legyenek sem ki fakadások, sem ömledések — sok idegen kézen mennek keresztül. — Aztán a ki fakadás gyengeségre mutat, türni méltósággal a' férfiúnak 's ártatlannak, kötelessége. — Istennek leg szebb áldását mindnyájokra. K. Lajos».

VI. A bécsi utasítás.

Lederer nagyon várta már Bécsből a Kossuthtal való bánásmód szabályozását és így bizonyára megnyugvással fogadta Hardegg gróf lovassági tábornoknak, a legfőbb haditanács elnökének május 19-én kelt levelét, melyben közli, hogy Kossuth őrizetére vonatkozó javaslatot Ófelségének már előterjesztette, egyúttal azonban jóváhagyólag már most is tudomásul veszi és helyesli mindazokat az intézkedéseket, amiket Lederer e tárgyban eddig tett.¹

Ferdinánd király május közepén végre döntött a Kossuthtal szemben tanúsítandó bánásmódról. Utasítását a legfőbb haditanács elnöke két rendeletben közölte Lederer tábornokkal.² Az első rendelet május 17-én kelt s csak röviden azt mondja, hogy mindaddig, amíg a Kossuth elleni per előkészületeit be nem

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 117. 1837. V. 21.

² Generalkommando Präs. geheim Nr. 122. 1837. V. 21. és Generalkommando Präs. geheim Nr. 138. 1837. V. 27.

fejezik, Kossuthot szigorú, titkos fogságban (streng, geheime Haft) kell tartani s az őt kihallgató bírósági közegeken kívül senkit sem szabad cellájába bocsátani, különösen pedig tilos családtagjaival való érintkezése. Ha kihallgatásai már véget értek és a per olyan stádiumba jutott, hogy Kossuthot a további tárgyalásokon védő képviselheti, akkor megengedheti a főhadparancsnokság, hogy ez a védő Kossuthal érintkezzék. Természetes azonban, hogy ez csupán a legszigorúbb felügyelet és ellenőrzés mellett történhetik.

Május utolsó napjaiban azután végre megkapta Lederer a várva-várt részletes utasítást, amelynek egy példányát a bécsi kormány a nádorhelyettesnek, Cziráky grófnak is megküldötte. Az utasítást kísérő iratban megemlíti Hardegg gróf azt is, hogy Őfelsége ez utasítás kiadása alkalmával még szóbelileg is megbízta Hardegget azzal is, hogy Lederert figyelmeztesse az utasítás pontos betartására, különösen pedig arra, hogy ennek minden pontját, főleg a Kossuthal érintkező ténnyeljárásokról szóló részleteknek tudatában a legpontosabban hajtsa végre s ügyeljen főleg arra, hogy a Kossuthnak engedélyezett levélírás után írószék ne maradjon a fogoly kezei között.

A részletes legfelsőbb utasítás, amely május 26-án kelt, így hangzik: Az a kedvezmény, hogy Kossuth könyveket olvashat, továbbra is érvényben marad. Nehogy azonban ezzel visszaéljen, csupán teljesen veszélytelen tartalmú könyveket szabad neki adni s ezeket az általa kért könyveket minden egyes alkalommal más és más könyvkereskedőnél kell beszerezni, új példányban, a kincstár költségére. A könyveket a Kossuth felügyeletével megbízott tiszt minden további szóváltás nélkül köteles neki átadni. Azokat a könyveket, melyeket a fogoly már elolvasott, a felügyelő tiszt azonnal elveszi tőle, gondosan átvizsgálja, senkinek meg nem mutatja, hanem a per befejeztéig zár alatt őrzi. Más úton-módon könyveket a cellába bejuttatni szigorúan tilos, s azokat amelyek már most birtokában vannak, a felügyelő tiszt átolvasás után szintén zárja el. Ugyanilyen eljárást kell követni az Allgemeine Zeitung megrendelése és kézbesítése körül.

Kossuth szüleinek megengedhető, hogy fiuknak, amikor akarnak levelet írhasanak, s ezekre választ is kaphatnak. Ennek az érintkezésnek szigorú feltétele azonban az, hogy a levelekben csakis családi ügyekről lehet szó. A leveleket a szülők a kincstári ügyek igazgatóságának egy tisztviselője, a fogoly pedig a felügyelő tiszt jelenlétében köteles megírni, külön erre a célra nekik átadandó levélpapíron. A levelek tartalmát a caesarum director felülvizsgálja és csak azokat a leveleket továbbíthatja, amelyeknek tartalma kifogás alá nem esik.

Hangszereket, továbbá minden egyéb dolgot, ami egy fogoly helyzetével össze nem egyeztethető, Kossuthnak beküldeni nem szabad. Egyéb megengedett tárgyat, mint fehérneműt, ruhákat, veszélytelen tartalmú könyveket, a caesarum director gondosan vizsgálta át s csak akkor engedje meg bevitelüket a tömlőbe, ha a felügyelettel megbízott tiszt ezeket személyesen veszi át. Minden intézkedést oly gondosan kell végrehajtani, hogy ezt a veszélyes foglyot a külvilágtól teljesen elzárják.

Mivel pedig Kossuth édesanyja egyik levelében felemlíti, hogy a caesarum director nyilatkozata szerint a fogoly fogságát megszigorító rendszabályokat a főhadparancsnokság adta ki, Őfelsége elvárja a caesarum director eszélyességétől, hogy a jövőben minden olyan nyilatkozattól tartózkodni fog, amely alkalmas arra, hogy a katonai hatóságok pontos kötelességteljesítését úgy tüntesse fel, mintha ez önhatalmú erőszakoskodás volna.

VII. Újabb levelek.

Kossuth édesanyja¹ május 28-án újból írt levelet fiának. Ez a levél Lederer tábornoknak nagy fejtörést okozott, mert véleménye szerint egyes pontjai bár nem veszélyesek, de minden esetre különösek. Ezért a levelet egyelőre nem küldte be a börtönbe, hanem újbóli megfontolás céljából visszaküldte Beöthy direktornak. A levél így hangzik:²

«28-ikán. Reggel 8 órakor.»

«Szeretett jó Lajosom! Óhajtvá várt soraidat tegnap dél után vettem; egészséged, azt írod lelkem, tűrhető, de gyomor gyengeségeid meg elő jöttek, hiszen ez volt fő bajod, ezért ezt ne bocsásd megint annyira, hogy vissza ess veszedelmes állapotodba, de jókor kell rajta ismét segíteni; én ugyan ezt is megmondom Dr. Balogh Urnak, de tudod, ezen szó nem elég: hogy gyenge, de miképen nyilatkozik, micsoda érzésekkel, ez ha le írható, igen környülménessen írd meg, ha pedig orvos szükséges, el ne mulasd, Lelkem! velünk tudatni, mert mindent inkább bírunk, mint betegen tudni Téged, nem is helyeslem, hogy egészen félbe szakasztottad az Curát, hiszen Mélt. fő Director Ur meg parancsolta, hogy Homeopathis főznek, ha kívánod számodra a mit kívánsz. Balogh Ur arra figyelmeztetett, hogy gyenge gyomrod lévén, ha nem is érzel is most nagy bajt (ezt leveled vétele előtt mondotta), írnam meg, hogy olly eledéleket válassz, mellyeket gyomrod meg bir, nem lévén comótiód, hiszen most már van Csirke, és jobb vólna, ha keveset vacsorálual is, nem tudni, teszed-é? — Ágoston még 7-én ezen hólnapnak el utazott, és még se jött meg — ma várják; közleni fogom vele leveledet. Malonyai írt neked, a hol bocsánatot kér 's menti magát, hogy nem akart meg sérteni, 's azt írja, hogy perünket által nézte, és hogy az olly jó lábbon van, hogy azt meg nem nyerni nem lehet, kérte Dráveczkit, hogy hozna végítéletet benne és meg is ígérte, és azt hiszi Malonyai, hogy legfellyebb esztendő alatt vége lesz (ez nagyon nem hamar van), mostani helyzetünkre nézve azt hiszem hamarabb lesz. Atyád is írt Bornónak és Linának szóval meg mondotta, hogy ha leg kissebbet veszen észre, hogy Bornó nem elég kedvel viszi, vegye el tőlle és Gentzy Gidának adná, jó lesz-é ez? — írjál erről. Az Ehrenhausen Ziehung meg történt, de nem valánk azok, hogy nyernénk. B. Wesselényi kér, írál rólla, miben van a Status Obligatiok dolga, azok nállad lévén, hól vannak? azok mellyek közössek is az tieddel talán el vétettek? még nekünk semmi vissza nem adódott. — Éppen itt van Ágoston, köszönt 's üzeni, hogy gonddal lesz azon Pap Koszta perére, de még Nádor Referense nincs, a mit tehet tenni fog benne; most már csak arra kérlek, kedves jó fiam! írjál gyakrabban, mert ez egy, a mi most örvendeztethet. Hidd el, hogy ártatlanságod tudata, békén tűrni erősít mind addig, még hogy létedről bizonyos vagyunk soraid által. Mélt. Fő Director Ur ígérte, hogy perbe idéztetésed nem fog már haladni. — A Bor porzióra nézve jó észre vételed van, nem muszáj annyit inya. — Áldjon az Ég jó egészséggel, őrizzen, oltalmazzon. — Csókolunk forrón szerető testvéreid, Atyád és határtalanul szerető Anyád.»

¹ Kossuth Lászlóné született Weber Karolina (1770—1853).

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 143. 1837. V. 29.

E levélben Lederer az alábbi két mondatot találja szerfölkött gyanusnak :

«Malonyai irt neked, a hol bocsánatot kér 's menti magát, hogy nem akart meg sérteni, 's azt írja, hogy perünket által nézte, és hogy az olly jó lábón van, hogy azt meg nem nyerni nem lehet, kérte Dráveczkit, hogy hozna végitéletet benne és meg is ígerte, és azt hiszi Malonyai, hogy legfellyebb esztendő alatt vége lesz.»

Azt mondja erre Lederer : lehetséges, hogy ez a családnak egy magánperére vonatkozik. De ki az a Malonyai és Dráveczki?

«B. Wesselényi kér, irnál rólla, miben van a Status Obligatiók dolga, azok nállad lévén, hól vannak? azok mellyek közössök is az tieddel talán el vétettek? még nekünk semmi vissza nem adódott.»

Ez a mondat Lederernek azért gyanus, mert Kossuth eddigi leveleiben aprólékosan beszámolt a legkisebb pénzbeli ügyleteiről is, és most egyszerre kötelezvényekről beszélnek, melyek állítólag báró Wesselényi birtokában vannak.

Kossuth nővérének egy valószínűleg korábbi, alább közölt levelét, valamint a fogolynak erre írt válaszát Lederer minden megjegyzés nélkül továbbította.

«Kedves Lelkem, Lajosom! Fájdalmas két héti itt mulatásom után indulóba vagyok, nem kell le írnom minő érzéssel megyek, millyen érzéssel hagyom itt Kedves Szüleinket 's Testvéreimet. Te tudod Kedvesem menyi bajjal juthatok én ahoz, hogy Pestre jöhessek 's millyen kevés reményem van azt ismét tehetni, de azért hálát adok az Égnek, hogy most jöttem bár igen fájdalmas azon édes remény után, az keserű csalódás téged nem láthatni, de látván, hogy Kedves Szüleinket az érted való fájdalomon kívül, legalább más gond nyomni nem fogja 's hogy minden meg történik, a mi csak történhet, leg alább az ő jövendőjükön nem aggódok, de az tieden sem, mert szomorú dolog lenne, ha még téged is kedvesem ártatlanságod mellett veszély fenyegetne, bizok tehát az Istenben! s az Igazságban 's bár fájdalmas érzéssel, de békén tőröm azt, a mit nem váltóztathatok és várom a jobb jövendőt. Gyermekeim igen óhajtottak volna látni, örömd lett volna benne, ha láthatad volna mint fejlődnek ki, s mint szeretnek téged. Férjem ezer köszöntését 's csókjait küldi neked, nem gondolta hol kapod azt, és tudom neki is igen fog fájni. Végzem soraimat, mert csak úgy kell írnom, hogy annyi sok kézen menvén ált, valaki fel ne akadjon azokba, és vissza ne küldjék, de minem is fesse az, mit érez kinzott Szivem, tudom elevenen áll előttd. Áldjon az Ég minden áldásával, tartsa meg egészségedet mire főképpen kérlek légy figyelemmel, adja vissza mi előbb szabadságodat, hogy ölelhessen határtalanul szerető testvéred. Lina.»

Kossuth válasza :

«Május 30. 1837.»

«Kedves jó Anyám! Ma vettem Lina hugomnak kis céduláját, mellyet alkalmasint még 22-én, mint elmenetelének határozott napján irt. Csudálkozom, hogy Kedves Szüleimtől semmit sem vettem avval együtt 's bizonyosnak hívén, hogy Lina már nincs itt, e' sorokat tsak azért írom, hogy Kedves jó Szüleimet egészségem tőrhető volta 's lelki, testi erőm tekintetében meg nyugtassam. — Szükségem most még

semmire sincs. Levelüket óhajtva várom 's az alkalom, melly azt el hozza egy uttal néhány már el olvasott könyvet innen vissza vihet. Kezeiket csókolom, Testvéreimet ölelem

K. Lajos.»

Beöthy directornak július 1-én kelt válasza¹ eloszlatta Lederer gyanuját, az előbb említett levél két aggályos pontja felől. Megnyugtatja, hogy Kossuth irataiból tudja azt, hogy neki Zemplén megyében több ügye van folyamatban, az egyik ügyét Dráveczki bíró tárgyalja. Malonyai pedig zemplénmegyei ügyvéd és most Kossuth távollétében ügyeit vezeti. A Staatsobligatiók ügye sem homályos, mert Kossuth iratai között, — melyek most a kir. ügyész őrizetében vannak — találtak ilyen értékpapirokat, lehetséges tehát, hogy báró Wesselényi szintén részes ezekben. Mindezek alapján tehát Beöthy a levelek kézbesítését megengedhetőnek tartja. Ezt az utasítást Lederer pontosan teljesíti s Stocklassa főhadnagy útján a leveleket Kossuthnak átadta.

Június 6-án a fogoly ismét ír egy levelet édes anyjának.² Hiába volt Sebes főhadnagynak minden figyelmeztetése, hiába Lederernek minden szigorú intelme. A béklyókba zárt és ártatlansága érzetében lázongó türelmetlenség panaszát parancsszóval megfékezni nem lehet. Kossuth levelének első részében kifakad állapota felett s levelének ezek a sorai Lederert mófidelett felingerlik. A caesarum directorhoz küldött kísérő iratában határozottan kijelenti, hogy e levél első része ellenkezik mindazzal, amit Ófelsége e veszélyes államfogollyal való bánásmód tekintetében megengedett. Kossuth édesanyja valószínűleg összes ismerőseinek fel fogja olvasni ezt a levelet s azokat felingerli a törvényszék ellen. Ha Beöthy director mindezen figyelmeztetés dacára, a levelet továbbításra mégis alkalmasnak találná, akkor Lederer ezt az utasítást még ezúttal teljesíteni fogja, de a jövőben ilyen hangú leveleket a fogolynak vissza fog adni és semmi szín alatt sem továbbít. Ajánlatosnak tartaná, ha Kossuth édesanyja figyelmeztetné fiát arra, hogy levelében csak egészségi állapotáról és jelentéktelen családi ügyekről beszéljen, mert ilyen hangú levélváltást a jövőben megengedni nem lehet.

Beöthy director ezúttal ugyanúgy vélekedett, mint Lederer és a levelet június 9-én visszaküldte azzal az utasítással, hogy azt, mint nem kézbesíthetőt, Kossuthnak adják vissza.³

A levél így szól :

Június 6-kán estve 1837.

«Kedves Anyám! Első Juniusróli becses levele folytában sokat lehetne, sokat kellene válaszolólágnom, de már tapasztaltam, hogy ilyesmiről hasztalan irok; nem adatik kézhez levelem. Azért csak annyit, hogy ha meg gondolom, miképpen a nyilvánosság vólt az elementum mellyben éltem, és törvényt soha még gondolatban sem sértettem, még is nemcsak hogy szabadságom el vétetett, de már 5-ik hete vagyok fogva, és nélkül hogy csak meg is mondanák, miért? 's mi oknál fogva, és ha meg gondolom, hogy a terminus vége közeleg 's előttem ennek következésében több hónapos fogság ki nézése áll védelem lehetsége, 's ítélet nélkül, mig ellenem (az édes Anyám levele szerinti mondásához képest a Mlgos Kir. Ügyigazgató Urnak), Isten tudja minő Investigatiók tétetnek; — ez valóban olly állapot, mellynek nyugott szívvel el tülésére

¹ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 148. 1837. VI. 2.

² Generalkommando Präs. geheim. Nr. 160. 1837. VI. 7.

³ Generalkommando Präs. geheim. Nr. 170. 1837. VI. 11.

csak olly resignatio 's olly tiszta kebel képes mint az enyim. De hálát adok az Istennek ! hogy mind a kettőt meg adta, 's kérem édes Szüleimet is erre támaszkodva nyugodtak legyenek' s ne veszítsék el azon béke türelést, mellyet édes Anyám utóbbi leveléből fogyni látok. — Az az oka, hogy e sorokat írom, 's az oknál fogva legalább remélem nem tagadtatik meg e sorok olvasása édes Szüleimtől.

Balogh Dr. Urnak szíves gondoskodását hálás szívvel köszönöm. Egésségem mégis türelhető. — Tisztaság, ki szolgálat mint fogságban lehet, vagy eledel tekintetében nincs panaszom ; — 's azoknak kik velem hivataljoknál fogva érintésben vannak, velem való bánás módjok kötelességek szoros meg tartása mellett olyan, hogy méltánylásra és becsülésre kötelez. — A' Bor egy formán jó, de a mellett maradok hogy drága, 1000 ftnál többbe jó egy hordó. — Most még van mit olvasnom ; Csak Magyar Ujságot is kaphatnék. — A Czigarró jó, de még jobb szeretném az Amsterdami kaphatni, a Casinó alatti dohánykereskedésbe. — Itt levő pipáimat szeretném fel cserélhetni, más háromért, mert el romlanak örökké használódván. Jósika munkáit 's Fesler 3 első darabját vissza küldöm.

Linát, Milit, és sogoraimat szívesen csókolom — valamint édes Szüleimnek is kezeiket, 's hugaimat ölelem — Isten áldása mindnyájokra.

K. Lajos.»

Nem lehet csodálkozni, hogy Kossuth elfogatása után a felzaklatott fantázia arról beszélt, hogy Kossuthot a várparancsnokság földalatti nyirkos börtönbe zárta s embertelenül bánik vele. Ez a tévhit még később is terjedt a köztudatban. Hallhattuk Lederer első jelentéséből, hogy a kijelölt cellát, melynek ablakai az udvarra nyíltak, külön kitakarították és meszeltették. Kossuthnak pedig ez a levele megdönthetetlen bizonyítéka annak, hogy vele bár szigorúan, de a fontos államfogoly személyéhez méltó módon bántak.

Markó Árpád.

(Vége következik.)

A HALÁL ELŐL.

*Egy ember meghalt. Fussunk, meneküljünk,
A föld nyitott meg lábaink előtt!
Hová legyünk, hogy minket el ne nyeljen?
Hová rejtőzzünk halált-rettegők?
Egy ember meghalt. Leskel a halál.
Bujjunk közel az éllel szent vízéhez,
S mint tikkadt vándor harmatos jalombot,
Öleljük át a gyermek drága testét
És hallgassuk az ős melódiát.
Talán a frissen habzó életárból
Egy éltető csepp átszivárg belénk,
S a vén Kaszás vakon lovább robog,
Amíg átjónnak és takarnak
Tavaszi indák, lágy gyerek-karok!*

Zergényi Ella.

SZÜRKE SZÖVÉTNÉK.

VÉGSŐKIG odázta a letelepülést, pedig már november szürke napjait forgatta az idő könyve. A legutolsó éjtszakát egy fásszínben töltötte. Nappal nem fázott, mert a favágás gyors mozgásba hozta a vérét. De hajnalra erős fagy keményítette jéggé az itatóvályukban maradt vizet. Keshedt ruháját átjárta a hideg. Reggel megvarrott csizmáját újra felszakította a járás. Ezért próbálkozott a legközelebbi tanyán.

Hiába próbálkozott, ott már nem volt reá szükség. Eleinte valami kis megkönnyebbülést érzett. Jó volt a testét újra nekiszegni a szembejövő szélnek. De nem sokáig tartott az öröme. Az erősödő szél bontogatta le róla a ruhát. Megedzett teste is vétót mondott most. S a következő tanya nyárfái mintha «megállj»-t kiáltottak volna.

Megcsóválta a fejét. Árvatölgyfából hántott hatalmas botjára támaszkodva csakugyan megállt, mintha ezzel a pillanattal is halogatni akarná a rabság idejét. De még átderesedett szakálla is felmelegedésre vágott. Hát csak befordult a szénakazlak között vezető úton.

Komondorfalka ugrott talpra a házak eresze alól. Fogukról felhúzódott a szájuk. Kilátszott rózsaszínű ínyük. Torkukban hörögve gargalizált a harag. Tervszerű felvonulással állták el az útját.

Leeresztette a tölgyfahusángot a megfagyott földre. A legnagyobb kutya abbahagyta a morgást . . . Az ember a zsebébe nyúlt. Kivette a reggelről maradt kenyérfalatot. Leguggolt a vicsorgó falka elébe. Gügyögve nyujtotta át a kenyeret a legdühösebb ábrázatú komondornak.

A zsemlyeszínű korcsállat összecsattanó foggal kapta be az ajándékot. Mintha jelezné, hogy az ember lefizette az obulust: eltúrta azt is, hogy megsimogassa. Farkcsóválva melléje feküdt. Erre a többi hét meglazította a kört.

Az ember a két ujja között huzogatta a kutya fülét. Nevetgélve beszélgetett neki:

— Látod, kiskutyám, most csak ennyit adhattam. De ha itt maradok, juttatok én nektek ezután! Csak engedjetek be szépen. Úgy ni . . .

Sorba veregette a gyanakodó állatok fejét. Kettő szelidülten meg is nyalta a kezét. Út nyílt előtte. S ő beszélgetve vezette maga után az ugrándozó sereget, mintha megbűvölte volna:

— Igy, kutyuskáim . . . Derék állatok vagytok. Hűségesek vagy-

tok... De jól teszitek, hogy nem bántjátok szegény Mándoky. Mert szegény Mándoky jó ember...

Az intéző az ablakból nézte a különös idegen érkezését. A tanyai élet egyhangúságába egy-egy csavargó betévedése is változatosságot jelentett. Hát hagyta, hogy bejőjön a tanyába. De, hogy a szobáig ne érhesse, elébe ment az előszobába.

Mielőtt kopogtathatott volna, már előkészítette számára az aprópénzt, bár elhatározta, hogy megdorgálja a tagbaszakadt embert: ha nyáron át dolgozott volna, most nem kellene kivert kutya módjára csatangolnia!

A csavargó nem jelentkezett. Az intéző türelmetlen lett. Úgy érezte, hogy megfosztotta fensőbbeséges jóindulatának megmutatásától, ha csak a konyhába szólt be egy darab kenyérért. Kiment utána, nehogy elszalassza.

A feléje forduló arc megállította mesterségesen felgyűjtött haragját. Megelégedettség sugárzott az olvadó dértől csillogó szakállas arcból. Ráncbafutva keretezte a jókedv a gyermekien tiszta kék szempárt. Melegen zengő hang kísérte az idegen meghajlását:

— Bocsánatot kérek, hogy ilyen lerongyolódva bátorkodtam ide. Az idén különösen jó volt hozzám az Isten. Tovább tartott számomra a nyár, mint máskor. De ne féljen, uram — piszkos nem vagyok... Csak épen a csizmámat kell egy kicsit megkefélnem.

Az intéző kerek fején pirosság terjedt el. Lefutott egészen az amúgy is vérmes nyakáig. Mert ahogy végignézett a csavargón, be kellett ismernie, hogy rongyos ruhája alatt tisztább volt a foszlányos inge, mint az övé. Arca is üde, mint a rendszeresen tisztálkodóké. S a meghajlása, a beszéde biztos, intelligens emberre valló. Elpárolgott szívéből a rosallás.

Az előkészített aprópénz helyett a bankótárcájához nyúlt.

— Segíthetem valamivel?

A jövevény megértette a mozdulatát. Megfogta a kezét.

— Így a világért sem, uram. De azért jöttem, hogy a segítségét kérjem. És talán meg is adja, ha meghallgatott. Mándoky József, okleveles tanító vagyok.

Az intézőt meghajlásra kényszerítette az ember modora. Mire észrevette volna, megmondta a nevét is:

— Osváth... Mivel szolgálhatok?

És nyitotta előtte az ajtót.

A cseléd hozta a cipőtisztítóeszközöket rejtegető ládikát. A csavargó kivette a kezéből a kezét. Maga kefélte végig a csizmáját. Bólintott a csodálkozó leány felé és követte az intézőt a szobába.

Az előszobában még átvillant az intéző agyán, hogy mit is csináljon bent vele? De mire a szobába értek, hellyel kínálta, mintha vendég lenne. S a csavargó nem szabódott. Leült. Szerényen, de tudatosan, mint aki nem először ül intelligens emberekkel együtt. Belső zsebéből

kopott tárcát vett elő. A tárcából írásokat. Átnyujtotta a házigazdájának.

Megsárgult diploma kivágott közepe igazolta, hogy Mándoky József csakugyan okleveles tanító lett harminchét évvel ezelőtt Debrecenben. És két ív papiroson hálálkodó írások bizonyították évszerinti sorrendben, hogy harminchat év alatt minden évben másik tanyán taníttatta az iskolától messze lakó gyermekeket.

— Nem szeretem a sok podgyászt. A diplomából ennyi a fontos. S az igazolványaimat könnyebb így megőrizni, mintha sok darabban volnának.

Az intéző még nem emelte fel a fejét. Pedig már nem olvasott. De olyan rejtélyesnek érezte az embert, hogy így akart időt nyerni a gondolkozásra. Mándoky észrevette ezt.

— Most már tudja, uram, miben kérem a segítségét. Engedje meg, hogy ősztől tavaszig itt taníthassam az iskolaköteleseiket. Mert messze van ide az iskola, úgyé?

Az intéző elfintorította az arcát. Nagy gondja volt ez minden évnek. Még most, az elosztott birtokon is összekerült nyolc-tíz gyermek. A hatóságok szorították az iskoláztatást, de az apróságok télvíz idején nem mehettek tízkilométeres távolságra. A gazdaság már nem adhatott nekik mindennap két igát, mint ezelőtt. Így a birtokosok maguk viselték a büntetések költségeit. A gyermekek meg nőttek fel tudatlanul. A hatóságok ezzel már nem törődtek, de az intéző lelkiismeretére néha ránehezedett ez a tény. Kenyéradóival, egy özvegygel és öt apró gyermekkel hiába beszélt róla. Megoldást nem találtak eddig. S most ez az ember...

— Ma reggel már voltam a szomszéd tanyán. De az teljesen idegen kézen van már. A cselédséget is idegenekkel helyettesítették. Azoknak már nem kell az én tudományom...

Először most borult el a szeme, mintha az örömet kiúzta volna belőle ez a gondolat. S az intéző megérezte benne a maga bánatát hurcoló testvért. Megértően nézett a szemébe.

— Most már értem... Tehát így akarja szolgálni a kulturánkat...

Mándoky idegesen dobolt az asztalon. Lesütötte a szemét. Vívott benne valami. De legyőzte az igazságérzése.

— Nem akarok pózolni, uram. Szép lenne ez, ha most maradtam volna állás nélkül. De az írásaimból láthatja, hogy már harminchat év óta járom a világot. Állhatatlan vagyok. Csavargónak születtem. Ez az igazság.

— De az, amit mondott... Vagy inkább, ahogy mondta...

— Igen, hiszen most már ezért is dolgozom. De sokáig a tanítás csak a téliszállást és felruházkodást jelentette nekem. Egyebet most sem kérek. Egy kis szobát, ahol meghúzódhatom. Valami viseltes ruhát és lábbelit. Pár váltás fehérneműt. Olyan kosztot, mint a többi szegénynek jut...

Az intéző úgy érezte, hogy valami nincs rendben az idegen lelkében. Meghasonlást sejtett. Nagy tragédiákat. De a tanító kék szeme már újra keserűség nélkül állotta a fürkésző nézését. Derűsen mosolygott reá az idegen.

— Ennyit talán a tulajdonosok megkérdezése nélkül is megígérhetek. De a készpénzfizetést velük kell megbeszelnem.

Nevetés szaladt át a szakállas arcon. Vörös ajka felpiroslott a szürke szálak között.

— Én már megmondtam, mit kérek. Pénzről nem szóltam. Ruha, koszt, meleg szoba; egyéb nem kell nekem. Mikor és hol kezdhetjük a tanítást?

Az intéző kérdezősködni szeretett volna. Végleg határozni nem akart. De az idegen nyílt arca olyan bizalmat ébresztő volt, hogy végül is szerződtette a maga felelősségére. Mert titkos reménye támadt, hogy ez a jókedvű ember pompás poharazó és kártyázó cimbora lesz a téli estéken.

Ebben az egyben csalódott. De minden másban helytállott a tanító. Csakugyan nem igényelt egyebet a kezdetben kért ellátásnál. Nagyon megköszönte az elhalt birtokos használt ruháit. Az intéző fejletcsizmájának meg épen megörült. S az összejöveteleknek is lelket adott. Tulajdonképen senki sem tudta volna megmondani: miért szeretik. De a csüggedő arcok a mindig vidám szeme felé fordultak. Mérlegelték és vizsgálták az elhullajtott szavait, mintha titkokat rejtő varázsigeek lennének.

Talán, mert soha nem ivott, hangja megőrizte csodálatos lágy zengését. Mikor esténként meleg hangon belekezdett egy-egy régi nótába, mintha tábortüzek gyúltak volna ki a sötétségben hallgatók között. Messze tanyák birtokosai és gazdatisztjei jöttek át, csak hogy hallhassák.

A gyermekek meg épen szerették. Egy hét alatt meghódította az iskolaköteleseket. Másik héten maguktól szállingóztak be a nagyobbak is. És volt úgy, hogy egy-egy béres vagy kocsis is bejött egy fél-órára. A kíváncsiság hozta be őket: vajjon mivel fogta úgy meg a gyerekeiket a «csavargó úr?»

Mert megfogta. Csak az első napok voltak nehezek, míg megszokták, hogy nem urai az akarataknak. A szelíd külsejű férfi katonás rendet tartott. De cserébe csodálatos utakra vezette őket.

Az abéce ákombákomjai életet kaptak. Kiugrottak a könyvből, fel a feketetáblára. A tanító úr nevetve mondta el a történetüket. S a betűk hancuroztak és nevettek maguk is, hogy nem lehetett többé elfelejteni a nevüket. Mikor már mind jóismerősökké váltak, újra besorakoztak a könyvekbe. A tanító helyett maguk meséltek tovább. Vitéz elődökről, régi dicsőségről. Véres multról, könnyes jelenről, megáldott jövőről. Mindig elfelejtették a kint leskelődő szürkeséget. Egy-két órára még a hó szikrázó világát is.

De szép időben nem is akarta őket túlságosan lekötni a tanító. Mintha szürke haja és szakála egy gyermeket változtatott volna tréfából idősebb emberré; a gyermekeknek sokszor megmutatta a maga gyerekességét. Napsütéses időben feltárult az iskolának kinevezett cselédház ajtaja. Nagy lépéseivel kiindult a tanító — utána a zsbongó gyerekek. Melléjük szegődtek a meghódolt kutyák is. És hajrá! Neki a nagy fehérségnek! Lépéseik kettős vályukat mélyítettek a szűz hóba. Szemüket hunyorgósra kápráztatta a ragyogás. Kacagásuk felharsogta a néptelen mezők magányát. Jöttükre ijedten rebbentek fel a fekete-varjak, mintha a szomorúság repülne innen messze.

Sorba játszották a megtanult történeteket. Hajtották a csodaszarvast és átviharzottak a mezőkön, mint a Csaba királyfi serege. A tanító volt a legszilajabb. Arcát pirosra csípte a hideg. Ősz szakállát lengette a szél. Olyan volt, mint az életöröm megöregedetten is örök-ifjú apostola.

A tanya lakói nem tartották egészen épeszűnek. De szerették, mert ő is mindenkit szeretett. Gyermekeiket úgy nézték, mint a tudás csodáit. S az intéző már ajánlotta a családnak, hogy szerződtessék állandó tanyai tanítónak.

Márciusi napfény feszegette a hótakarót. Az iskolaház tetején két helyen is behasította. Tompa puffanással omlott alá a lepel, mint a megbontott véggyolcs. Alatta felszínesegett a cseréptető, mint régóta vágyó leányajak az első csóktól.

A meleg folytatta romboló munkáját, hogy mindenütt újat teremtsen. Felgöngyölítette a szennyes nyomokkal bepiszkolt hőszőnyeget. Az őszi szántásokon ugyan hepehupás volt alatta a göröngyös talaj. De a hólével teleszaladt apró gödrökben megnézte magát az ég. S mikor a lágy szellő hosszas hullámokra fodrozta a pocsolyákat, azok is úgy felragyogtak, mintha távoli tengerektől kérték volna kölcsön a csillogást.

A dülöutak mentén smaragdszínűen nevetett a jóltelelt vetés. S az utak közepén a harmadik meleg nap kicsalta a kakuksaláta első sárga virágát. Ujjongva kiabálta vissza föld alatt alvó kistestvéreinek, hogy jöhetnek utána.

Az iskola épületébe immel-ámmal sorjázta be a gyerekek. A vas-kályha kihülten didergett, a tavasz annyira ott bizsergett a «hetes» ereiben, hogy eszébe sem jutott a begyújtás. Sóvárogva néztek vissza a kacagó napsütésbe. De nem zajongtak. A beléjük vert fegyelem fékentartotta őket.

Csendesen ültek helyükre az érkezők. Kirakták az elnyűtt könyvet és meghasadt palatáblát a pad tetejére. Mintha csak ez a ma a tegnap folytatása lett volna. Pedig minden idegszáluk azt kiáltotta: Nem!

Tanítójuk várása mégis karbaszorította hadonászásra vágyó kezüket. Csak a fejük fordult az ajtó felé. Titkos reménykedések születtek bennük: Hátha a tanító úr is érzi azt, amit ők? Hátha elengedi a reggeli órákat is és már most kihajrázik velük a zsendülő tavaszba?!

A tanító pedig ott állt az intéző előtt. Mintha nem is látná a helytel kínáló mozdulatát; lesütött szemmel állott előtte. Ősszel kapott ruhája tisztára kefével. Csizmája kifényesítve, mint máskor. De a vállán egy tarisznyában fehérenemű duzzadt. S a hántott tölgyfabotot ott szorongatta a markában.

Mély hangja fátyolozott volt most.

— Intéző úr, én most már nem maradhatok tovább...

Osváth meglepetten nézett reá. Ma már azt tervezte, hogy nyáron még a gazdaságban is nagy segítője lesz ez az értelmes ember.

— Ugyan, tanító úr... Hát elégedetlen itt?

Megfihéredett keze a levegőbe lendült, mintha el akarná hajtani ezt a felesleges kérdést.

— Kérem, ilyenre gondolnia sem szabad. Hiszen előre mondtam: Ősztől tavaszig maradhatok csak.

S hogy a kérdések csak úgy toluak az intéző szemébe, halkan mondta tovább:

— Ez minden évben így jön, intéző úr. Mindenütt... Engem csak a tél tud egy helyhez kötni; mikor jön az áldott meleg és a szent fény, nem bírok maadni. Akkor indulok. Megyek és dalolok. Végigdalolom az Isten szép világát!

Kék szemében lobogott az öröm. Már nem szégyenkezett. Bototartó keze előrelendült. S utána mozdult a lába is, mintha máris mérné az országot.

— Nem beszéltünk róla, de én mindig láttam az ön szemében a kérdést, mint ahogyan láttam minden emberében. Hát ez az életem titka. Engem csavargónak teremtett az Isten. Az első igazi tavaszi sugár felcsiklandozza bennem a nyugtalanságot. S ezt csak úgy elégíthetem ki, ha mindennap más helyen hajtom le a fejem. Most összeszűkültem a világ. De még így is találok sok ismeretlen helyet. Ne is tartóztasson hát, uram. Mennem kell.

Végre szót talált az intéző. Odament a férfihez. Erőszakkal lenyomta egy székre.

— Így még sem engedem el... Ilyen ismeretlenül... Ilyen megoldatlanul... Hiszen csak nem akarja elhitetni velem, hogy ez jól van így?!

A tanító nyugodtan nézett reá.

— Hogy jól van-e vagy nem, azt nem tudom. De ez az én életformám. Azt elhiheti, hogy becselenség azért nem fér el benne. Dologtalanul sem töltöttem egy napot sem. Még csak nem is kéregettem. Mindig megdolgoztam a falatomért és az éjjeliszállásomért. Fát vágtam vagy zsákot hordtam. Arattam vagy a cséplőgéphez jártam, mikor mi adódott. Csak sehol sem sokáig. Mikor elfogott a nyugtalanság, mentem tovább. Minden bokor szállást adott nekem.

— Ember, csak nem akarja azt mondani, hogy soha nem kötötte le család! Szülők, testvérek, asszony...

— A családomnak csak szomorúságot hozott a természetem. És arra vigyáztam, hogy asszonyt ne tegyek boldogtalanná. Egynek sem engedtem meg, hogy hozzám tartozónak érezze magát...

Most mintha elfátyolozódott volna a nézése. Az intéző érezte, hogy itt fájó sebre tapintott. Csak a fejét csóválta. Végiglépte háromszor is a szobát, míg újra megszólalt.

— És most merre?

Felvillant az ember szeme.

— Mit tudom én? Amerre a tavaszi szél hajt! Ezt a vidéket még nem ismerem. Isten megáldja, uram!

Az intéző megfogta a kezét. Tartotta egy pillanatig és kereste arcán az örütség ziláltságát. De csak kiegyensúlyozott vidámságot talált, mintha mérhetetlen örömök elé indulna.

— A gyerekeknek ne tessék azt mondani, hogy csavarogni indultam. Nem jó lenne, ha így gondolnának reám. Tessék azt mondani, hogy mennem kellett. És ez igaz is. Mennem kell.

Indult. Az intéző még egyszer utána kapott.

— Tanító úr, várjon hát még egy kicsit! Hadd csomagoltassak egy kis útravalót! Meg egy kis pénzt is adnék...

Nevetve tolta el a visszatartó kezét.

— Ott lesz a legközelebbi állomás, ahol a gyomrom megállít! Ne aggódjék miattam, intéző úr, megfőzik valahol az én ebédemet is... Vagy legalább is a vacsorámat. Sok szerencsét! Boldogabb jövőt!

Az ajtó felé figyelő gyermekek nem látták meg, ahogy a megfogyatkozott kazlak között kifelé tartott. De a kutyák utána ugrottak. Hízkelkedve csókolgatták a kezét. Elkísérték a tanya határáig. Ott aztán lemaradtak.

Az ember felsóhajtott, mintha most szabadult volna meg végképen. Háttal fordult a tavaszi szélnek és csakugyan vitette magát vele. Nóta harsant fel a szívéből, vidám, mint maga az újrászületett élet.

Alvó pacsirtát riasztott a hangja. A szürke madárka egy ideig rémülten kerengett. Aztán nyílegyenesen röppent felfelé. Ujjongva zengett hozsánnás éneke.

Mándoky mosolyogva nézte, ameddig láthatta. Mintha testvérnek érezné a kis énekest, még fel is integetett neki. Közben gyorsan ment előre. Egymásután maradtak el mellette a táviróoszlopok. Kilométert jelző kövek is mutogatták, mennyit haladt már. De az ember nem számolta őket. Csak az első falunál jutott eszébe az intéző kedves marasztalása. És kicsendült egy szó a beszélgetésből: Megoldatlan...

Az ember elhallgatott. Töprengve ment, amerre az országút vezette. Három falut is maga mögött hagyott. Sebesen közelgett az alkonyat, mire újra megjött a hangja.

Templomtorony integetett előre, hogy újra falu közeledik. Most eszmélt reá, hogy megéhezett reggel óta. Gondolkozás nélkül tartott a templom felé. Benyitott a pap házába, mintha testvérhez menne.

A fehéroszlopos folyosón idősebb ember sétált. A csavargó vissza-tántorodott. Fiatalkori emlékek raját riasztotta fel ez a nemes arc. Ezt a fehér haját ismerte ő szökének...

Menekülés lódította volna el a kaputól. De a nyugodt öntudat megfogta a lábát. Miért, hiszen nem vétett ő senkinek! És kiszabadult a megismerés szava:

— Gáspár!

A tiszteletes úr megállt. Szeme nem ismerte meg a jövevényt. De a füle utat mutatott az emlékei között.

— Ilyen hangot csak egyet ismertem életemben... Te vagy az, Jóska?

— Én vagyok, Gáspár!

Sokáig fonódott össze a kezük. Az összetalálkozás sorba keltegette a régi emlékeket: A szomszédos házak... Együtt átjártok gyermekkor... Ezer tarka emlék szőtte át az éveket... Aztán a felsőbb iskolák... Az utolsó találkozás, mikor a diplomás tanító elbúcsúzott a fiatal teológustól...

Csak a szobában kezdett beszélni a pap. Még ölelte a barátját, úgy, ahogy bevezette.

— Harminchat éve, Jóska... És soha nem adtál hírt magadról...

— Mit írhattam volna, Gáspár? Az lett belőlem, amit az öreg Kovács tanár úr megjövendölt: Csavargó. Peregrinus. Országút lovagja... De te letelepültél. Talán elhoztad a kis Erzsikét is... Úgy éltek, mint a mesék boldogjai...

A pap szeme megnedvesedett. Fáradt legyintésre emelkedett megdagadt erű keze.

— Dehogy is... Egyetlen leányom férjét elkövetelte a háború... Nem azonnal, évek mulva... Szegény gyermekem egy ideig itt szomorodott közöttünk. De most három éve ő is elment az ura után. Majd meglátod, milyen megtört asszony lett a kis Erzsikéből. Bajlódik a lelkem a két árva unokánkkal...

— Hát unokáid is vannak, Gáspár? Na, ez derék! Legalább fiúk?

— Fiúk... Jövőtlen koldusok...

A csavargó felugrott. Szikrázó szemmel ütött az asztalra.

— Ilyet ne mondj, Gáspár! Ezt kimondani bűn! Hinni kell, barátom! S az erős hit meghozza a jövőt!

A pap szomorúsága felett meglepetés imbolygott. S a reménykedés felébe kapaszkodott a hitetlenségének.

— Jóska, hát te még tudsz hinni?

— Ha nem tudnék, nem is élnék itt. Akkor toronyirányt vennék egy éjtszaka és mennék oda, ahol még az én fajtám az úr. Mert hidd el, hogy még egy magamfajta földönfutónak sem mindegy ez...

Jött a papné, megakadt a mondat. Örültek egymásnak. Keresték és meg is találták a régi vonásokat. Mándoky úgy fordította a beszédet,

hogy nemsokára vidám emlékekkel borították el a bús jelent. S a két barát csak késő este talált újra vissza a mába.

A papné feküdni vitte a két unokáját. A fehér abroszon alig himbálva szürkült a lámpaernyő árnyéka. Bor csillogott egy üvegben, sárgásan, mint a topáz. Az egyszerű bútorok hallgatóztak. Kékesen gomolygott a szobában a pipafüst.

A pap szemére újra ráfelhőzött a szomorúság.

— Mégis csak kár éretted, Jóska . . . A te képességeiddel, az életörömmel . . . Milyen széles körben tehetnél volna te jót, barátom!

Mándoky átnyult az asztalon. Megsimogatta barátja kezét.

— Gáspár, az én eddigi életem csak felkészülés volt. Magam sem tudtam, miért rendelt az Isten világcsavargónak. Igaz, hogy nem is sokat gondolkoztam rajta. De ma a legutolsó kenyéradóm egy találó szót mondott nekem: Hogy megoldatlanul megyek el tőle . . . Hát én ma megoldottam magam. És te leszesz az egyetlen, akinek megmondom: mi vagyok én?

Átszellemült arca felpirosodott. Magasra emelkedő feje felvitte a szakállát vízszintes vonalba. Homlokán fény gyulladt ki.

A pap úgy nézte, mintha ma látná először. Egy pillanatnyi kényelmetlen érzés izgatta: Hátha örülte volna össze a sors?! De nem, hiszen csillogó szeméből értelem világít! Még annál is több: tudatos akarás!

— Gáspár, én eddig terv nélkül kószáltam. Hiszen volt valami haszna; elvittem a tudás parányait olyan helyekre, ahova nélkülem még ennyi sem jutott volna. De most nem csak ezt teszem már. Hetedik éve, hogy megéreztem a hivatásomat — ma meg is láttam. Tudod-e, ki vagyok én, Gáspár? A vérkeringés, amely nem hagyja kihűlni a halálos beteg testet. Az a parányi atom, amely szakadatlanul az életért harcol. Nem beszélek sokat. És csak kevés embernek. Csak ott, ahol meglátom a bujkáló szomorúságot. S mindig csak pár szót: Megvirrad . . . Vagy: Várni kell . . . Aratókhoz érek. Dolgozunk emberek, magunknak is dolgozunk. Szavak ezek csak, Gáspár. A hangjuk elgyűrűzik. De az értelmük megmarad. Ráfonódik a csüggedő szívekre. Egy fonál ez, amelyet végigvezetek lelkektől lelkekig. Ha bemegyek egy társaságba és látom, hogy megtelepedett a jövőtlenség bánata, eldalolok néhány nótát. Hol vigat, hol szomorút — de mindig feloldom vele a csüggedtséget. S a gyermekek! Ó, Gáspár, mennyire bele tudom én ültetni a gyermeki lelkekbe a várakozást! Meséket mondok. Régi multunkat játékkal is új életre keltem. S ha mezőkre érnek, felbukkan előttük a csodaszarvas. Ha az éjtszakát figyelik, átszáguld Csaba a tejúton. Már rajta is van a csodafonál a fiatal lelkeken. Én pedig megyek tovább. És gyujtogatom a láthatatlan vezetéken a reménység apró lámpásait. Utamon mindenütt felragyog a hit. S a fény belőlem árad, Gáspár. Én nem látzom, mert a rongyaim eltakarnak. De a parázsörző lelke ennek a terjedő világosságnak mégis csak én vagyok . . . Én — a sziürke szövetnek.

A pap arcán kavarogtak az érzések. Megértés és féltés, nyugtalan-ság és felzerengő öröm váltogatták egymást. S mikor a zengő hang elhullámzott, lezuhant a feje az asztalra. Búgó sírás könnyebbítette meg, mintha próféta tisztelte volna meg a házat, ahol már alig pislákol a hit.

A tanító felállt. Keze megpihent barátja hófehér haján. Ment a szobájába.

Álmatlanul virrasztotta át az éjtszakát a pap. Lelkéig megrendítette Isten csodálatos akaratának meglátása. Imádattal borult le a hatalom előtt, amely fontosabbá tette az elkallódottnak hitt életet a legértékesebbnél. Csak a hajnal derengése ringatta álomba. Alvása elnyugvás volt. Annyi meddő töprengés után újra karjába ölelte a hit.

Az az óra, amely meghozta a pap álmát, új útra ébresztette fel Mándokyt. Kiugrott az ágyból. Megmosdott, hogy csak úgy szikráztak körülötte a szerteugráló vízcseppek. Aztán a felkelő nap felé fordult. Széttárta a karját előtte. Olyan volt most, mint a régi hit titokzatos új papja.

Sietve belebujt a ruháiba. Kiment a konyhába. Kért egy pohár tejet a leánytól. Aztán köszönt és indulni akart.

— Ne tessék még elmenni . . . Mindjárt felébred a nagytiszteletű úr.

Mándoky megsimogatta a leány kalászszőke fejét.

— Miért rakod kontyba a hajadat, gyermekem? Ereszd le csak két ágba, úgy, ahogy az anyád viselte hajadon korában. Aztán fonj bele ma piros pántlikát, holnap fehérret, holnapután zöldet. Váltogasd, míg egyszer együtt is belefonthatod . . .

A leány elsápadt. Tágranyitott szemmel nézett fel az idegenre. Halkan mondogatta :

— Piros, fehér, zöld . . . piros, fehér, zöld . . . De hiszen ez . . .

A távozó keze után kapott, hogy megcsókolja. De az csak megszorította a kidolgozott kezét. Csapódott utána az utcaajtó. S a leány csak akkor eszmélt fel, hogy itt kellett volna marasztalnia.

A nap korán kisürgette a szántókat is.

Csattogva fordultak az ekék a barázdába. Nagy lépéssel indultak a lovak után az emberek. A színes fellegek belesimultak a kékségbe. Egyenletesen borult az ég a megelevenedett mező felé.

A legelső földtáblánál öregember bajlódott két fiatal tinóval. Hogy, sehogy sem akartak helybe állni, csüggedten állott meg velük együtt. Szomorúsága megcsendesítette a vidáman lépegető Mándoky iramát. Hátha ez olyan talaj, ahova vetni kellene?

— Baja van, bátyám?

— Ez a nyomorúság . . . Magam vagyok mindenütt . . . Két fiam odamaradt. Három onokám katona . . . Magam túrom a földet — ki tudja, kinek túrom? Elvisz az adó mindenünket . . . Máhónap megfojt bennünket az adósság. Nem is érdemes kínlódni . . .

— Bátyám, aki ma dolgozik, a holnapért dolgozik! Maga meg

az unokáiért. Hogy maradjon nekik valami akkorára, mikor majd újra érdemes lesz...

Míg beszélt, csendes szóval beállította a tinókat. Végighasított velük egy barázdát. Újra befordította őket. Szó nélkül hagyta el az öregembert.

Az utána nézett. Kérdezni szeretett volna tovább, de a tinók megrántották az ekeszarvon pihenő karját. Hát indult utánuk.

Mándoky két fiatal emberhez ért. Egymásután haladtak. Monoton énekkel lépegettek a lovaik nyomába. Mándoky felfigyelt. Ezt még eddig nem hallotta ezen a vidéken! Idegen dalok! A szíve összeszorult. Melléjük sietett.

— Fiúk, hát nem tudtok mást?

Az idősebbik dacosan fordult hátra. A fiatalabbik arcát megfestette a szégyenkezés.

— A katonaságnál tanultuk...

— Ott fujhatjátok! De ide, ahol ezer esztendő óta a mi nótánkat hallgatja a föld, nem való ez az idegen gajdolás! Hiszen nem is tudtok rá tempósan lépni. Ide hallgassatok!

Félretolta a dacoszemű legényt. Megragadta az eke szarvát. Zengő hangja vidáman ütemezte a pajzán nótát:

— Szánt a lovam recece, zörög-csattog a járom!

A legények lépése utána igazodott. S a harmadik sornál melléje szegődött az egyik ifjú hang. A dacosabbiké.

Az ember mentében átadta neki az ekeszarvát. De kikísérte őket az országútig. Ott nekilódult.

A szelídebbik legény beárnyékolta a kezével a szemét. Nézett utána.

— Te, Feri... Ki lehetett ez?

A másik is utána nézett. Az ember gyorsan távolodott. Arcát már nem láthatták. De meleg hangját elhozta a szél. S amit énekelt... Amit énekelt, az olyan ismerős... Rég nem hallott, áldott, szent szolozsma...

A legények szemét elfutotta a könny. De a szájukat dacos mosolygásra húzta valami újraszületett érzés. Kemény lépésekkel indultak a türelmetlen állatok nyomába.

Míntha a friss tavaszi szél átjárta volna őket. Kivirágzott elfásult szívük.

A csavargó haladt tovább. Harsogta zengő hitét. Lengette e reményességét, mint beszennyezhetetlen diadalmas zászlót.

Amerre járt, fény gyulladt utána. De ő maga, a szürke szövétnek, beleveszett az ismeretlenségbe.

Mihályi Ágnes.

MARADOK ŐRÖK VŐLEGÉNYNEK.

Maradjon még. Csak még egy órát!
A kert virul. Minden ja ünneplőben áll.
A hold csodája nyílik, tündököl.
— Megyek tovább! Egy óra nagy idő.
A kert vénebb lesz. A hold lehull.
A csoda szirma percenként pereg.
Megyek s bennem tovább virul a kert.

Maradjon még. Csak még egy órát.
A lányok üdék, öleletlenek.
Alig kezdődött még a bál.
— Megyek tovább. A bálból tombolás lesz.
A lányok lelke összefogdosott lesz.
Megyek tovább és tovább álmodom
ruganyos testek ritmikus zenéjét.

Maradjon még. Butéliákban bor kacag.
Mámor-kocsmában húzza a cigány.
Az asztalfőn királyként énekelhet.
— Megyek tovább. Ecetet tölt később a Csömör.
A füstös járadt lesz. A Hajnal,
pirospszgás parasztleány, kispri csárdánk.
Megyek, míg bennem még kacag a bor.

Maradjon még. Nézzük még a szívárványt.
A szívárvány szebb, hogyha ketten nézik.
Mintha két szívből szökne a magasba.
— Megyek tovább. Egy gondolat: és szintelen lesz.
Bennem tovább él. Hozzá álmodom
a másik félkört s mint titán-kölyök
a barna ürben tova-karikázom.

Maradjon még. Ünnepli a tömeg.
Nevető tenger Napként tükrözi.
Képét ringatja minden szív és hullám.
— Megyek tovább. Minden Nap éjbe hull.
Sötét felhőbe burkolom magam.
Köd-szárnyakon álmodtatom magamról
a fényre-éhült szívet és habot.

Maradok örök vőlegénynek!
Engem násszal kínál a Szépség,
násszal kínál a Mámor és Dicsőség.
Nász-éjszakákról szököm Szent Elekként
rongyokba rejtve szűz fiatalágom
az Isten-vár felvonó hidja mellett
szép nászaimat tovább álmodom . . .

Mécs László.

AZ ELSŐ PÉNZ.

I.

GYURIKA hátrarakta kezét, mint apuka szokta olyankor, ha fontos gondolatai vannak. Járt fel és alá a szobában, szemét a padlóra szegezve. Apja is, anyja is érezte, hogy nagy dolog van készülöben. Gyurika olyat fog tenni ma, amit eddig soha.

— Mit gondolhat magában ez a gyerek?

A kisfiú csak járkált komolyan. Szülei még a szívük dobogására is vigyáztak, nehogy zavarják vele.

Egyszer aztán megállt Gyurika az apja előtt. Nem mosolygott most, mint máskor szokott. Nem is kedveskedett. Határozott volt, szinte komor. Férfi.

— Apuka, adj nekem pénzet!

Apukát édes megdöbbenés fogta el. Pénzt kér a fia! Először! Hogy meglátszanak rajta az ősök, akik tudták, mi a pénz! Milyen ünnepélyes a magatartása, milyen mély a kis hangja: adj nekem pénzet!

Semmi kétség többé: Gyurika most lett emberré. Ezzel a mondatlal lépett csak igazán be a társadalomba, melynek támasza és talpköve a nagy csereeszköz.

Apuka enyhe szédülést érzett. Anyuka szeme megkönnyesedett.

Gyurika csodálkozva nézte szüleit. Hányszor, de hányszor mondta már ugyanazt anyuka apukának.

— Adj pénzt, kérlek!

Mi van ezen csodálkozni vagy sírnivaló, gondolta Gyurika. Csak nem fog érte kikapni?!

Kicsit megrettent, hátha nem lett volna szabad? Rettenete azonban elszállt a pillanattal. Bátorsága kerekedett felül és megismételte, de valamivel lágyabb hangon mégis:

— Adj nekem pénzet, apuka!

Felemelte és összecsókolta kis fiacskáját apuka.

— Minek neked a pénz, kicsi fiam?

— Atomatába! — nevetett fel Gyurika. — Atomatába!

— Automatába?... No nesze, itt van!... Csokoládét akarsz rajta?

— Csokoládét!

Madarat lehetett volna fogatni ezen a délutánon apukával. Mindenkinek elujságolta:

— Pénzt kért tőlem a fiacskám!

Az emberek megértően mosolyogtak :
 — Minek meg nem örül az ilyen gazdag, fiatal apa?!

II.

Apuka maga vitte Gyurikát az automatához. Fel is emelte ott gondosan, hogy bedobhassa a «pénzet». A csokoládéból is kapott, de csak egy harapást.

Azután apuka maga is pénzet keresni ment ; sok, jó nagy pénzeket keresni, hogy bőven legyen majd Gyurikának ha nagy lesz és már nem kérhet ilyen egyszerűen senkitől.

Ragyogott apuka, a tisztviselőkre és munkásokra is ránevetett, azt hitték mindenfelé az üzemben, hogy fizetésemelés lesz ebből a nevetésből.

Gurunczy úr fontos levelet hozott be apukának. Apuka félretolta a fontos levelet és rámosolygott Gurunczy úrra :

— Képzeld Gurunczy úr, ma először kért tőlem pénzt a fiam. Így mondta a kis tökmag : apuka, adj nekem pénzt!... Egy ilyen kis smirkász, na, mit szól hozzá? Csakúgy, magamagától jutott eszébe...

Gurunczy úr kitéotta a száját. Hátrafelé kapkodott valahova a zsebébe. Arca elsárgult, olyan lett, mint az öreg papiros.

Apuka ijedten ugrott fel :

— Mi leli magát, Gurunczy úr, az Istenért?... Csak nem bántódt meg attól, amit a fiamról mondtam?

Gurunczy úr sírva rázta fejét :

— Nem... Dehogysis, kérem...

Gyengéden székbe segítette apuka Gurunczy urat :

— Üljön le, így ni... Azonnal vizet hozatok... Rosszul érzi magát? Mi baja?

Két hosszú kezét ölébe ejtette Gurunczy úr. Magábaesett nagyon ; apukának az a beteg madár jutott eszébe, melyet Gyurikával együtt nézett tegnap abban a remek, elnyűhetetlen vászonból csinált angol képes könyvben. Gyurika rámutatott és azt kérdezte :

— Mi baja van a madárnak, apuka?

Igen, mi baja van ennek az embermadárnak, ennek a Gurunczy úrnak, aki már kétségbesett önfegyelemmel szedi rendbe magát apuka előtt, nini, mosolyog is :

— Csakúgy, magamagától kérte?... Remek kis legény... Pénzet... Milyen kedves : apuka, adj nekem pénzt... Aranyos egy csöppség...

Apuka zavarban van erre az elragadtatásra. Gurunczy úr már nem sír, Gurunczy úr nevet és alázatosan kedveskedik.

— Mi volt az az előbb? — tűnődik apuka.

Szívesen megkérdezné hangosan is Gurunczy urat, de nem meri még sem, mert fizetésjavítási kérés lenne belőle a végén. Most, ebben az

elviselhetetlenül nehéz időben! Úgyis jön nemsokára az a karácsonyi jutalom, na...

Gurunczy úr még mindig mosolyog. Gyurika szavai vannak a száján. Persze, ez a Gurunczy úr is apuka, megérti.

— És minek kellett a fiatal úrnak a pénz?

— Automatába.

— Automatába! — esik le megint Gurunczy úr feje — ii... igen, az nagy öröm, automatába dobni... igen nagy öröm...

Apuka szíve összedobban most a másik apuka szívével:

— Az ön gyermeke mikor kért először pénzt, Gurunczy úr?

Gurunczy úr messzire elnéz. Keresgél a multban.

— Nem tudom... — feleli révetegen. — Bocsánatot kérek, de nem tudom...

Megvonaglik most Gurunczy úr, körme mind belevájódik tenyere húsába. Még tart a megriadtan védett önfegyelem, de robbantja, szagatja minden...

Könnye már ismét kitör és könnyével szava is:

— Csak azt tudom, hogy tegnap mondta nekem is a kislányom: «Apus, adj tizenöt pengőt, ha van! Ez az utolsó pénzkérésem ebben az életben...»

Apuka megrázkódik:

— Mit beszél maga? Utolsó? Miért utolsó?

Gurunczy úr zokogva feleli:

— Bundás tüdeje van...

Apuka nem érti Gurunczy urat.

— Bundás tüdeje van?! Mi az?

— A szűcsbransban dolgozott szegényke... Tetszik tudni, valakinek meg kell fizetni azért a sok bundáért, amit télen hordanak a hölgyek... A sok szőr bebundázza a szörmefeldolgozók tüdejét...

Most már tisztán látja a dolgot apuka: Gurunczy úr lánya tüdővészben halódik. Az élet automatájában rossz helyre vetette szegény a pénzét, bundás tüdőt húzott ki belőle. Baj, baj! Milyen véletlen, hogy Gyurika első és a szűcsleány utolsó pénzkérése egybeesik!

Gurunczy úr ügyefogyottan áll apuka előtt. Belül valahol szidja is talán magát, hogy elrontotta az ifjúapa nagyúr örömét. Nem jó az ilyesmi, kár megmutatkozni igazán. Az ember azonban nem tehet róla, mégsem. Kiszalad a száján és már nem lehet többé visszaszívni.

Arra neszel fel, hogy apuka ezt mondja neki:

— Elsején emelek magának tizenöt pengővel, csak magának kivételesen, Gurunczy úr!

Nem tudja Gurunczy úr, mit mondjon erre hirtelenében. Hiszen nem kért semmit. A pénz azért jó lesz, tizenöt pengő nagy szó. Anc utolsó kérése legalább a többit segíti. Úgyis sokba fog kerülni a temetés.

— A leveleket vigye, mutassa be Kepes dr. úrnak! — int szelíden apuka. — Jobbulást kívánok a kislányának, Gurunczy úr!

Erre ki kell már menni. Megy is Gurunczy úr sűrű köszönömözés közben.

Az asztalát simogatja szaporán :

— Szerencse a szerencsétlenségben. Mégis jó, hogy megmondtam neki.

Apuka lizoformos vízben hamar megmossa kezét. Fülében csendítés veri, mindennel leszámoltan :

— Adj tizenöt pengőt, ha van, ez az utolsó pénzkérésem az életben . . .

III.

Gyurika boldog. Agyacskájában már kiérlelődött az új elhatározás, ezentúl minden nap kér pénzt. Könnyen megy, hiszen az első szembenézés a nagy jóval nagyszerűen sikerült. Érdekes dolog a pénz és apukának mindig van.

Anyuka is boldog. Csak amúgy «szőrmentében» betért ma a szücs-höz. Új bundát vett, nem mintha égetően kellene más bunda híján, hanem, hogy tegyen valamit örömében.

Apuka egy kicsit szomorú. Különös tekintetet vet anyuka új bundájára és megborzong. Anyuka szeretné, hogy apuka megölelje benne. Mutogatja.

— Bundás tüdő! — szalad ki apuka száján. Meg is ismétli: — Bundás tüdő!

Anyuka nem érti. Durcásan vállat von, haragszik. Azt hitte, elragadó lesz az új bundában.

Apuka magyarázkodni szeretne, de inkább lenyeli a kikiváncozó szót. Még félreértene anyuka. Minek idehozni azt a Gurunczy-lányt rémnek?!

Kínzó csend van a szobában.

Szerencsére Gyurikának vannak még ötletei, Gyurika nem engedi elhanyagolni magát. Képeskönyvét hozza, azt a csodálatos vászonra festett valódi angolt :

— Ez mi? . . . És ez, ez mi ez?

Apuka szeretettel és el nem fogyó türelemmel felel.

Csak mikor a beteg madárhoz érnek, akkor fordít el a könyvben gyorsan.

Gyurika számontartja a madarat és szeretné megkérdezni azt is. Arra gondol azonban hirtelen, hogy holnap is kér pénzt és ezért okosabb jónak lenni. Maradjon csak a madár, ha apuka nem akarja.

Különös azonban ma ez az apuka. Könny van a szemében, felkapja Gyurikát és nagyon-nagyon magához szorítja . . .

Kilián Zoltán.

R A B T Ű Z.

Regény.

EZREN és ezren tárták ki újra karjaikat, hogy mégegyszer magukhoz öleljék a kedvest s azok, akik már csak álltak és várták, mert korábban meg kellett válniok a fiútól vagy az apától, néma és komor megilletődéssel szívták magukba ezeknek az öleléseknek az örömet s bizonytalan, nyomorult reménykedésüket, sóhajtva lehelték bele a szikrázó levegőbe.

A századukat délután kilakoltatták a városba. A szakaszok elhelyezése után kihirdették a parancsot, hogy napjában háromszor kell jelentkezni, ezentúl mehet mindenki oda, ahova akar.

Az estét együtt töltötte anyjával, bátyjával és Simonnal. Édesanyja az utolsó vonattal hazautazott, bátyja bement a kaszárnyába, ők elindultak, hogy körülnézzenek egy kicsit a városban.

A házakat még délután fellobogózták. Az utcákon fel és alá hullámzott a nép, várták a legújabb híreket. A kávéházakban harci indulókat játszott a cigány, egyik csapat a másik után vonult fel, énekeltek és éljeneztek a háborút, a nagyobb tereken rezesbandák recsegték — s ez a folytonos és véget nem érő áramlás és zajongás, az éljenzés, az ének, a cimbalmok, a kürtök, a dobok és réztányérok fülsiketítő lármája, a házak fölött összeölelekezett, hogy megostromolhassa a magasságot, végigsöpörhesse az utcákat és áttüzesíthesse az ívlámpák és a csillagok szikrázó fényét.

A vendéglők és a korcsmák pincéiből kigurították a hordókat és az udvaron verték csapra. Este nyolckor az egész városban nem volt már üres szoba. A pályaudvarokon, a vendéglők, a korcsmák és szállodák folyosóin összekeveredve a tarisnyákkal, kofferekkel és különböző ládákkal, amelyekből kifordult a kolbász, a kenyér és a maradék étel, egymás hegyén-hátán feküdtek a bevonulók, roskadozva és gőzölögve a kimerültségtől, a végleg elcsigázottak pedig hangosan horkolva, holott a vonatok még csak most kezdték igazán önteni a tömeget. Ahogy egy-egy vonat berobogott az állomásokra, az újonnan érkezők azonnal ellepték az utcákat és a helyiségeket, átgázoltak az alvókon, felnyitották a zsúfolt szobákat, helyet szorítottak maguknak a szállodákban, a fürdőszobákban és az eltorlaszolt folyosókon, mások pedig úgy, ahogy a vonatról leszálltak, cókókostól együtt lerakodtak a legelső korcsma udvarának a kövezetére s poggyászuokra borulva, virrasztották át az éjtszakát.

A városháza előtt Fülesekkel találkoztak. A Fülesek egy században szolgált vele.

— Hova? — kérdezték egyszerre mind a ketten.

— Ődöngünk — felelt. — Hát ti?

Füles a fejével mutatta:

— Ide, a Vörös Bikába.

— A Vörös Bikába? — húzta félre a száját. — Piszok hely. Oda nem megyek.

— Te — nevetett Simon, — ne beszélj. Ott most csodát láthatsz.

Füles kapott a kijelentésen:

— Úgy van. Kovács előtt jöttünk el, délután négy óta éneklük a himnuszt. Már a pincérek is holtrészek.

Darabig gondolkozott.

— Hát jó, nem bánom, gyerünk.

Az önkéntesek bemutatkoztak Simonnak:

— Füles...

— Balog...

— Rác... — kezét fogtok egymásután vele.

A Bikához érve, Füles vette át a kommandót:

— Gyertek utánam, én tudom a járást.

A korcsmát előlről nem lehetett megközelíteni. Meg kellett kerülni az épülettömböt. A hátsó kapu nyitva volt, azon mentek be s az udvaron keresztül sikerült bejutniuk a konyhába.

Füles odalépett az egyik mosogatóléányhoz:

— Hol a bejárat? — kérdezte tőle.

— Erre — mutatott a leány a falbavágott ajtóra.

A tűzhely és az asztalok körül legalább húszan dolgoztak. A kályhán kávé, víz és étel gőzölgött és rotyogott, az asztalokon csapkodták és verték a húst. A kávéházba szolgáló ablaklyukakon ingujjra vetkőzött pincérek kiabáltak be sűrgetve a konyhaszemélyzetet:

— A pörköltet!

— Mi lesz már azzal a csájával?

— Rostélyost, gyorsan!

— Megdöglöm, agyonütnek, adják már azt a rongyos májat!...

— könyörögtek és fenyegetődztek valamennyien egyszerre.

Az egyik szakácsnő levágta a potyolot és Keresztesekre ripakodott:

— Kifelé! Mit akarnak itt? Mars ki! — pöndörödött ki a középbe és a következő pillanatban meglökte Fülest. — Sipirc!

Egymásután lökte be őket a kávéházba. A látvány, ami elébük tárult, meghaladta várakozásukat és felülmúlt minden képzeletet.

A meglehetősen szűk helyiségben ember ember hátán tolongott és egy-egy asztal körül huszan-huszonöten ültek. Kiabáltak, daloltak, ordítottak, a katonák egymás nyakát átölelve, a civilek külön maguknak, de mindenki saját nótáját verejtékezve és ebben a vad tivornyá-

ban, amelyben az ösztönük legmélyén egyszerre érezték meg valamennyien, hogy a korlátok lehullottak, a ketrechezárt és bilincsbe vert ősi zabolátlanság ismét felszabadult, most már a frissen kiontott vér gőzölgő illatát, a legázolt csontok, kiontott belek és szétloccsantott agyvelők páráját szimatolták. Az állati szomjúság és éhség, a fenevad igábatört, eddig láncon tartott s most újra felszabadított diadalordítása volt ez, a marcangolás, az ölés, a fogak, az öklök, a boltozatos mellek, az eget és földet megrendítő üvöltés zsibbasztó gyönyöre, amely most már egyetlen víziót lihegett, vágyott és követelt, a háborút és ezt a szót pingálta fel véres ujjaival az égre.

— Szédítő — hebegte Füles.

Hátul az egyik asztalnál helyet szorítottak maguknak. Tőlük jobbra néhány katona, két vagy három civil, meg egy parasztasszony ült. A katonák ököllel verték a szomszédban ülő társaság nótájához a taktust, a civilek elborulva szaglásztek. Az egyik később eltolta maga elől a poharat és bort kért. A katonák csáját rendelték.

Félóra mulva Füles is megbomlott. A bajonétját kezdte pörgetni, majd kiugrott az asztal elé:

— Van-e kedved táncolni, menyecske? — kacsintott ingerkedve az asszony felé.

Az ránézett, szítt egyet az orrán, azután szorosabbra húzta a kendőt az álla alatt:

— Nincs bíz neköm . . . Dehogy is van táncolhatnékom — sóhajtott.

Füles elrikkantotta magát:

— Hej pedig, de megforgatnám. Tudom Istenem, hogy megemelegetné még vénasszony korában is.

A rozoga, korán elnyűtt nő arcán kigyulladt néhány szeplő.

— Eriggy na . . . — bökte oldalba az ura.

— Nem mék én . . . — húzódozott az.

De látszott rajta, hogy a Füles huncutkodása a bőre alá furakodott.

— Huj! — csapott az üvegek közé az egyik katona. — Itt vagyok én önkéntes úr, eljárjuk mi ketten úgy, hogy mögsirathatja minden édősanya, aki látja.

— Ne te ne! . . .

— Jóska te . . . — nevték a többiek.

A menyecske pillája most már szaporábban kezdett verdesni s egyik kezével elsimította a ruháját az asztal alatt.

Füles hozzálépett, elkapta a kezét és hirtelen magához rántotta:

— Csu haj! Vessen Szerbia! — rikkantotta túl a zsvajt s nagyot dobbantva, megforgatta maga körül a menyecskét. Szöges bakancsa alatt döngött a padló.

A szomszéd asztalnál már aludtak. Nyolc vagy tíz fej pihent a márványon. A ziháló, nehéz lélekzés a szájából kicsurgó nyálból habot

vert az állukon és a kézfejükön. Az alvókat egy szöke, vörhenyes arcú fiatal katona virrasztotta. Az asztalfőn ült, a gallérja ki volt gombolva s torkaszakadtából gegőzött. A gurgulázó hang valami régi bánatot panaszolt, amit itt nem értett most meg senki sem s a gyámoltalan búsongás kétségbeesve kereste az utat a levegőben. Elöl a billiárdasztal tetején óriásnak rémlő mészároslegény bokázott. Egyedül ropta és mezítelen karjaival vadul hadonászott maga előtt.

— Bort! — hajolt egyszerre előre s felragadva a földről a legközelebbi széket, forgatni kezdte a feje felett. A nehéz, tömör asztal nyikorgott és ropogott a bölénytest alatt. Egyre vesztebbül járta. Mocskos, véres kötője végét, amely minduntalan a lába közé keveredett, a nadrágszíj alá gyúrte. Oldalán csörgött a rézkarikába fűzött késfenő s a halinacsizmában csicsogva szutyogott a nemrég felmosott mészárszék piszkos leve.

A billiárdasztal mögött egy hajadonfejes öreg kucséber igyekezett előre. Valaki hátulról meglökte. Az öreg elvágódott s az asztal alá gurult. Hátul valahol verekedtek és betörték a bejárat belső üvegajtáját.

— Mindönt ide, ami drága! — vágta le most a mészáros a széket. Még mondani akart valamit, de hirtelen megbillent és hanyattesett. Egy asztalra zuhant rá és pozdorjává törte. Vérbeborulva emelkedett fel:

— Hát mégse hozzák? — üvöltött a konyha felé.

A csizmaszárból félméteres kést rántott elő. A zengeráj volt hozzá legközelebb. A hangszer épen valami kerge indulót nyekergett. A megdühödött ember felemelte a karját és a kést markolatig beledöfte a verklibe.

Dobpergésszerű röhögés harsant fel:

— Éljen! Éljen! — viharzott fel az öröm a mennyezetet verve.

A zengeráj még nyekkent egyet, azután elhallgatott.

— Megdöglött!

— Ki kell vinni! Dögnek árokban van a helye! — hallatszott mindenfelől egyszerre.

Két katona odaugrott, hogy fölemelje.

— Majd én!

— Várjatok!

Megragadták a hatalmas alkotmányt, a következő pillanatban fent volt a levegőben.

Elöl a mészáros fogta:

— Erre — hörgött s néhány lépést téve előre, a verklit lebillentette válláról az ablakpárkányra.

— Most! — lihegték a hátul állók. — Hé! Rukk! — feszültek neki és talpraállították a recsegő hangszert. A mészáros dült neki és a verklit kilódította az utcára.

Füles rég kidőlt és fejét kezébe hajtva aludt. Simon a mészárosban gyönyörködött.

— Gyerünk — szólt ő.

— Hová sietsz? — csuklott Simon. — Még csak most következnek az érdekei.

A konyhaablak előtt kis hörsögember jajveszékelt :

— Megöltek ! Koldus vagyok ! Ki fogja megtéríteni a káromat !

A vendéglős volt, a zengerájt siratta.

A katonák majd eldőlték a nevetéstől :

— Ne óbégasson tata. Megfizetjük.

A korcsmáros zokogott :

— Nincs annyi pénz a világon sem. Ezerkétszáz koronáért vettem.

A mézárós mellen ragadta :

— Mennyiért?

A nyavalyás emberke csaknem elveszett a rettenetes marokban. A szeme felakadt a rémülettől s irtózatossal halálfélelmében nevetni kezdett :

He, he ! Ezerkétszáz korona volt az ára.

A mézárós elengedte. A köténye alá nyúlt. Degesz bugyellárist húzott elő s kinyálazott egy ötforintos bankót belőle :

— Itt a pénz, csipás — lobogtatta meg a bankjegyet s két ujjja közé fogva, odamázolta a korcsmáros képére. A következő pillanatban elkapta a szerencsétlent, megpörgette s bevágta a konyhaablakba.

A cigány tust húzott. A kassza mellett ülők ezt már nem bírták el és kezdték fölborítani az asztalokat.

Felállott.

— Menjünk — fordult Simonhoz — gyerünk, mert elébb-utóbb bennünket is fejbevágnak.

A többiek is készülődtek. Felrázták Fülest. Annnyira berúgott, hogy nem tudta, hol van.

— Mi az? — tekintett révedezve körül. — Mit akartok?

— Gyere — fogta ő karon.

— Hány óra?

— Hat.

Fizettek és otthagyták a korcsmát. A városháza előtt Simon megállott.

— Hát akkor? Hogy leszünk? — kérdezte.

— Majd este beszólok a szerkesztőségbe.

Még aznap délben bevagónirozták őket. S délután kettőkor már futott velük a vonat.

Augusztus végéig csakugyan az Al-Dunát őrizték. Akkor a zászlóaljbat útnak indították Galiciába. Őt fulladt napot töltöttek bezárva a vagonokba s ez a vakondélet eltompította, elgyengítette és leverte valamennyiöjüket. A vonat kínos erőlködéssel vánszorgott előre és az órák olyan lassan multak, hogy az út már-már végnélkülinek tűnt előttük s egész éjjel s egész nap csak feküdtek, mint a barmok. A vonat a negyedik napon végre átvergődött a Kárpátokon s bedöcögött a határ-

menti kis galiciai állomásra. Amikor a fekete-sárgára pingált telefonpóznákat megpillantották, szívük megdobbant és sikoltásukat visszafojtva fordultak hátra, visszakutatva a hegyek mögé, amelyek elzárták előttük a láthatárt.

Idegen földön állottak.

Ettől kezdve akár ment, akár vesztégett a vonat, felfigyeltek minden neszre s hirtelen sötét félelem szállotta meg őket, valahányszor fékeztek, vagy zökkent a mozdony. Augusztus harmincadikán egy szendregő vasárnap délután állottak meg egy keletgaliciai falucskánál, Chodorovnál. Először azt hitték, hogy a vonat csak vizet vesz fel s mennek nemsokára tovább, félórai ácsorgás után azonban váratlanul mozgás támadt az állomás körül s rá nyomban felhangzott az altisztek kiáltása :

— Aussteigen !

Valamennyien előre tolakodtak a vagonokban s úgy bámultak ki kérdő, égő tekintettel, mintha nem jól hallották volna a parancsot, azután hátukra kapták a bornyút, felkötötték az ásót, felragadták fegyvereiket s lázas gyorsasággal ugráltak le a földre. Ő előre akart furakodni, hogy megtudja, hol vannak, csakugyan megérkeztek-e, de egy őrmester ráripakodott :

— Hova megy?

Szó nélkül fordult vissza. Fülel talála magát szemben, aki kevéssel azelőtt mászott ki a mellette levő kocsiból. Három nap óta nem látta, most alig ismert rá. Fülel az elmúlt öt nap alatt éveket öregedett, arca beesett, meggyűrődött, szeme körül mély ráncok képződtek, tekintetének fénye és világossága megtört és kialvóban volt. Meggörnyedve, néma és reszkető szűküléssel nézett a szemébe, várva, hogy mondjon neki valamit, biztassa, segítsen rajta.

— Beteg vagy? — kérdezte tőle.

— Nem — felelt halkán Fülel.

— Ittatok?

— Nem.

— Hát?

A szerencsétlen elfordította a fejét, sóhajtott, majd ismét ráemelte tekintetét. Mondani akart valamit, látszott, hogy csak egyetlen egy szót, azt is halkán, sűgva és könnyörögve, nehogy meghallja valaki, ebben a pillanatban azonban vezényszó csattant fel mögöttük.

— Szervusz ! — intett neki s ott hagyta.

A zászlóalj az állomás előtti téren állott fel. Köröskörül a nyárvegi alkonyat csendje zizegett és ezt a zavartalan, öröktől fogva valónak tűnő és magába roskadt, langyos csendet időnként, távoli mennydörgések reszketették meg.

— Ágyúlövés . . . — mormogta ő maga elé.

A nap lebukott a hegyek mögött, az éj lassan elindult az erdők felől s nem hallatszott más, csak a közeli mezők lélekzése.

Átreszkette az éjtszakát, végre oszladozni kezdett a sötétség és az ég alján vörös fény ömlött el lángolva a fellegeken. Később megérkeztek a tiszték is, halk és fojtott vezényszavak pattogtak a szürkületben, az oszlopok megmozdultak, a zászlóalj megindult és kikanyarodott a térről az állomás alatt elhúzóó országútra. A völgyet, amelyben meneteltek, kétoldalt szelíd dombok övezték, az út mellett buja rét fürdött a hajnal harmatos napsütésében. Azután az izmok, a csontok és az agyvelők észrevétlenül zsibbadtak bele az egyre elviselhetetlenebbé váló hőségben a tompa menetelésbe. Órák teltek el, amik hónapoknak és éveknek tetszettek s a völgy lassan síksággá szélesedett. Fűvek, fák, kövek, vizek csillogtak a szikrázó napfényben, de afölött a beteljesedett roppant öröm fölött elvarázsolt némaság hallgatott. A katicabogarak mozdulatlanul ültek a lucernavirágokon, nem rágsálták többé a gyenge leveleket, a kórékon madarak gubbasztottak figyelve a messzeséget, a folyók hullámai nesztelen libbenéssel sodródtak tova és az út mellett kiürült falvak lapultak. A zászlóalj megmászott egy emelkedést s lassú kígyózással leereszkedett egy másik völgybe. A zúgó és morajló dörgés most már a közelben dübörgött. Az oldalt emelkedő hegyek peremén egy távoli tűzvész vörhenyes örvénye gomolygott. A felszálló lőporfüst keveredett össze a fellegekkel s a tűztenger felett villámlások hasították át minduntalan az eget.

A levegő megsűrűsödött s hirtelen zúgni kezdett.

Társai, akik mellette marsoltak a kettősrendben, már régen nem beszéltek, nehéz és otromba bakkancsaikkal vigyázva, dobogás nélkül lépkedtek. Fejük lecsüggedt, hátuk megroskadt, de e lapulás alól égő tekintettel kutattak bele a messzeségbe. Az egyik nemrégiben még dohányzott, közben megfeledkezett a cigarettáról és a bűzös csutak az ajkához ragadva ott maradt a szája sarkában.

— Tram-tram-tram — roppant össze a porban és lapult a földhöz a zászlóalj ütemes lépése. A réten át, a hegyek felől egy katona közeledett. Jobb karját maga elé tartotta és hangosan énekelt. Amikor hozzájuk ért, az úttól néhány lépésnyire megállott és rájuk szólt:

— Hova mentek?

Csapzott haja mélyen beesett az arcába, sáros és véres ruhája rongyokban lógott le róla.

Ő nem akart hinni a szemeinek. Mi ez? Kicsoda ez az ember? Katona lenne? Honann jön, mi történt vele?

Hátulról egy tiszt vágatott előre.

— Was ist das? — rivallt rá a sebesültre. — Takarodj! — lovaglóstora nyelével hátra mutatott. — Ott a segélyhely. Ott majd beköthöznek.

A katona, az örült, részegezte tekintetét és ronccsá lőtt karját felemelte:

— Hova mentek? Nagyon sokan vannak, bennünket is szétverték. Ne menjetek.

De látva, hogy nem értik meg, bólintott, majd csendes búsongó dalba kezdett, megindult és tovább ment.

Az út mellett kidőlt konyhakocsik és felfordított szekerek heverték.

Benne most már ellobbant az utolsó láng is s a tűz izzó zsarátnokkal égett a testében. Mi folyik ott a hegyek mögött? — kérdezte magától újra. Nem lőnek, nem ágyúznak, nem harcolnak, hanem verekszenek? Nem katonák, hanem félelemtől megzavarodott fenevadak állanak egymással szemben? Hát a csata nem előre kiszámított szabályos és előírásos ütközet? A hegyek mögött már nincs rend, fegyelem, szabály, öntudat és eszmélet, amely összefogta, együtt tartotta, hatalmassá és megingathatatlanná tette eddig őket? Néhány golyó talál, egy sereg gránát felrobban, a szomszéd szakaszban valaki meghal, — ez a harc, ez a háború, de nem az, hogy felbomlanak a keretek és kötelékek?

Érezte, hogy valami olyasmi várakozik rá, ami ismeretlenségében, méreteiben, bizonytalanságában és gigászi zűrzavarában felülmúlja minden eddigi félelmét és képzeletét.

A hegyek egyre közeledtek, mezők, folyók maradtak el mögöttük, újabb falun haladtak át. A községben parancsnokság székelt s dobogás, kiabálás, fegyverzaj, lázas és tülekedő lárma kavargott a levegőben.

Előttük kis kápolna húzódott meg az út mellett. Amikor az első szakasz egyirányba ért a templomocskával, elől valaki kiabálni kezdett:

— Hornist! Hornist!

— Hier!

— Mit akar? — recsegte túl őket egy harmadik hang. — Megveszett? Az oroszok itt kushadnak az orrunk előtt és maga trombitáltatni akar?

Az őrnagy, aki a kürtösöket kereste, vigyázba vágta magát a lován és odavágtatott az árok partján álló honvédtábornokhoz. Az mondott neki még valamit, azután elbocsátotta:

— Hadd szokjon hozzá a fülük — kiáltott utána. — Úgyis megdöglünk mindannyian.

A kápolnában ebben a pillanatban üvöltések viharzottak fel. Ő most már mindent értett. Az őrnagy ezeket a hangokat akarta le-gázoltatni a hornistákkal.

Elől valami történt, a sorok egymásra torlódtak, a zászlóalj megállott. Pontosan a kápolna mellett. A falu egyetlen tágasabb s erre a célra alkalmas helyisége a templomocska volt, azt rendezték be hevenyében segélyhelynek. Azokat, akik bent feküdtek, olyan hirtelenül érintette meg a halál szárnya és lehelete, hogy nem volt idejük utána kapni az életnek, nem hitték el, hogy csak ennyi az egész, értelmük nem tudta felfogni, hogy egy pillanat kiolthatja bennük az erőt, az öntudatot és az imént még a csontjaikat is maró tüzet s fuldokolva, hörögve, imádkozva, jajveszékelve, zokogva és zord káromkodások

között követelték, hogy segítsenek rajtuk, ne hagyják őket elveszni, kimúlni és alámerülni a sötétségben. Mellükön mint egy keselyű, nyugtalanul, figyelve és harcra készen, fenyegetve az életet, ott ült a halál, karmait belevájva a húrukba s a haldoklók kétségbeesett erőfeszítése, amellyel az orvosokért ordítottak, hogy jöjjenek és tépjék le róluk a dögmadarakat, ez az esdeklés és üvöltés megdördült a kápolna alacsony mennyezetén, visszaverődött a falakról, megrengette az oltárt, megzúgatta az orgonát s mint egy pokoli ének, a leomló hegyek és süllyedő tengerek dörgő robajával tört útat magának a szabadba.

A hegyekről áradat hömpölygött vissza a falu felé. Szekerek, betegszállító kocsik, autók, ágyúk, prüszkölő állatok és ordító emberek tiporták egymást a vad menekülésben.

A hátrább álló szakaszok parancsnokai előre kiáltottak:

— Miért állunk? Miért nem megyünk?

— Az első század már megy.

Az inak lassan kinyúltak, az állkapcsok meglazultak, az ajkak kicserepesedtek. A por és a nyál sárrá és tajtékká sűrűsödött a szájuk és a szemek szögletében. A tiszték kivonták kardjaikat.

— Vorwärts! Előre!

A zászlóalj meglódult és most már futólépésben rázta lomha, nehéz testét előre. Az utat elzáró hegy lábánál fújtatva és gőzölögve állottak meg. Előttük, két oldalt és a hátuk mögött gránátok csapkodtak és az ekrazitlövegek levágva, úgy fröccsentették szét a puha földet, mint a vizet.

A magaslatra balról széles hágó vezetett fel. A völgykatlanban ők fejlődtek fel elsőnek. A századukat kivont karddal az első szakasz parancsnoka, egy tartalékos hadnagy vezette. A delirium már kikezdte s revolverét minduntalan a rajvonalra szegezte:

— Hé Makra. Plänkler-abstand bitang! Mindjárt agyonlőlek!

A katona hallotta a hadnagy hangját, azt is látta, hogy az ujját a revolver ravaszára szorítja, de ez az emberi fenyegetés és mozdulat már nem félemlíthette meg s a figyelmeztetés lehullott valahol mögötte. A hadnagyra meredt, majd tekintetével összefogta a rajvonalat, ismerős után kutató, de azok, akik rá visszanéztek, nem azok voltak, akikkel eddig együtt marsolt. Az arcok merev és élesen kiszökő vonásaiban, az összehúzózkodott szemekben s a rekedt hangokban ott pislákoltt ugyan valami, ami a régi Fülesekre és Keresztesekre, az otthoni pajtásokra emlékeztette, ez a hasonlóság azonban a sejtés távolában most álmoknak tetszett.

Egy gránát vágott közéjük. Két ember eltűnt a sorból.

— Utánam! . . . — fogta szaladásra a hadnagy.

A lankás hegy oldalán egyre többen özönlöttek visszafelé. De hát ezeknek szabad? — futott át rajta a gondolat. Azok, akik megjárták a magaslatot, elsütötték fent a fegyvereiket és látták az ellenséget, azok végeztek?

Zim-pszt-pakk — süvítettek el a golyók fölötte.

Az eget-földet rázó szakadatlan dörgés, a kapkodás, a szaladgálás, a nyögés és lihegés, az ágyúk és emberek bömbölése, a csatazaj hirtelen átjárta és áttüzesítette. A bornyú zötyögött a hátán, az ásó kalimpált az oldalán, a különböző vasak csapkodva csörömpöltek rajta futás közben. Az egyre dühösebb törtetésben melle zihálni kezdett, inai és dereka görcsbe merevedtek. Gránát-gránát után robbant fel a közelében, a feje felett srappnelek pukkantak el, minden harmadik lépésnél felbukott, újra talpraugrott s vakon rohant a többi után fel a hegyre. Az egyik hajlás mögül honvédtiszt lépett ki és rájuk kiáltott:

— Hadnagy úr, azt a bitang istenit magának. Miért nem teteti le a bornyút ezekkel a rühesekkel? Ötven kilóval akarja rohamra vinni őket?

A hadnagy már nem tudta, mit csinál. Úgy vezényelt, mint odahaza a gyakorlótéren:

— Bornyút le!

Egyszerre rázták le magukról a rettenetes terhet. Mellette ágyú gördült el, a lovak prüszkölve kapaszkodtak fel egy jobbra eső kis dombra.

— Láden! — hangzott, amikor a lovak fent megtorpantak.

Két tüzér előreugrott, három pedig hátra az ágyúhoz. Ebben a pillanatban fekete szökőkút csapott fel előttük. Amikor a füst eloszlott, a dombon csak egy katángkoró meredt az égnek. A gránát elsöpörte őket, mint a pelyhet.

Nem tudott gondolkozni, még nem tartott ott, hogy egymás mellé rakja a dolgokat, azt azonban érezte, hogy zavar és bizonytalanság mozgat állatot és embert. Mit akartak az ágyúval azon a tetőn? Mindenki megőrült? Nemcsak a bakák és tiszték, hanem a hadvezetőség is? Azt hiszik, hogy parádét vagy nagygyakorlatot játszanak? Az ellenség itt áll előttük, az oroszok ott fekszenek a hegytetőn, a gyalogság szünet nélkül tüzel, a gépfegyverek szakadatlanul kattognak, legalább ötven ágyú ontja a gránátot és a srappnelt, ez nem komédia, nem papiros háború, ez harc, ez ütközet, itt butaság és gazság a betanult lecke, itt most nem az előírás parancsol, hanem a halál és az élet.

Valaki végig vágott a fején.

— Mit állsz itt kutya! Mars előre!

Alacsony, tömzsi, halálsápadt honvédőrnagy hadonászott korbáccsal a kezében előtte. Fellökte. A század most már őrjüngő futással vakon rohant előre s néhány pillanat múlva felértek a hegygerincre. Egyszerre vágták le magukat valamennyien a földre.

— Jaj!

— A kezem!

— Vigyetek hátra!

— Segítsetek! — hangzott mindenünnen.

A golyók záporként verték a földet. Hol vannak? Honnan

lőnek? — nyöszörgött maga elé és elsütötte a fegyverét. Alig száz lépésnyire tőlük friss földhányás húzódott végig a hegytetőn. Az oroszok onnan, az előre elkészített fedezékek mögül lövöldöztek. Egyszerre újabb kattogás hangzott fel és visító srappnelek kezdtek hasogatni a levegőt. Feltúrta maga előtt a porhanyos rögöket és fejét oldalt fektetve, leszorította a mélyedésbe. Egy gépfegyveresztag küzdötte fel magát mellette a peremre. A kapitány látva, hogy közvetlenül az orosz állások elé kerültek, parancsot akart adni, hogy tegyék le a gépfegyvert, de ebben a pillanatban lövés érte.

— Ide!... — mutatott a földre, de karja lehullott és halk sóhajjal összeesett.

— Gyorsan! — ordított az osztag szakaszvezetője és lezökken-tette gépfegyverét a fűre. — Á... Á... — merevedett ő is meg hirtelen és szájából vastag sugárban tört ki a vér. — Ka... Kapitány úr!... — ragadta meg a halott vállát, hogy felrázza. — Meglőtték úgy-e? Mondja, fejbelttek?... — s arccal rábukott a gépfegyver csövére.

Lehúnyta a szemét, hogy ne lássa őket, de így sem bírta ki tovább két másodpercnél. Amikor ismét felnézett, a kapitány, a szakaszvezető s a gépfegyver legénysége, a tizenkét ember, egymásra borulva feküdtek a gyepen. Mint a kékék némán és keresztben.

A jobbszárnyon már ordítottak:

— Menekülni!

A vészkiáltásban a szabadulás irtózatossá öröme csapkodott.

— Meneküljön mindenki, amerre lát — adták tovább egymásnak a parancsot.

Baloldalon kanyargós út vezetett át a hegyen. Hirtelen huszárok törtettek elő a bokrok mögül s lezúdultak a lejtőn. De elől néhány ló felvágva a fejét felágaskodott, majd nyomban rá előrebukott s a következő percben egy vad, egymást tipró és öldöklő görgeteg őrjöngött a mélységben. Most már a fegyverek zaját és ágyúk bömbölését túlhar-sogva csapott fel a kiáltás:

— Menekülni!...

Körülnézett, hogy merre fusson. Ha felemelkedik, rögtön golyó éri. Hirtelen elhatározással felhúzta két lábát és villámgyorsan hanyattvetette magát. Mászott néhány lépésnyit, akkor felugrott és rohant vissza a völgybe. Előtte és mögötte csorda csörtetett a lejtőn lefelé.

— Megállni! Megálljatok! — tárták ki karjaikat azok, akik most léptek be a völgybe s a következő pillanatban sortűz dördült el. Néhány katona elvágódott, a futás ereje tovább hengergette a lejtőn őket, a többi azonban most már két tűz közé szorulva, egymást gázolva robogott előre. A nekiszabadult áradat elsöpörte az alatt várakozó tartalékot, pillanat alatt felőrölte és elnyelte a szétszórt csapatokat s most már velük együtt tajtékzott a völgykatlan torka felé.

Percre meglassította futását, hogy körültekintsen. Nem messze

tőle az egyik őrnagyuk állott. Egy szőke, két méter magas német. Balkezét a csipőjén pihentette, kardját nekitámasztotta egy kőnek, nézte őket, mozdulatlanul, rebbenés és félelem nélkül, mint akit a kötelesség és a végzet egy tapotnyi helyre szegezett, s akinek itt kell maradnia, lehullania és elomolnia, szótlanul és szomorúan, szívében az elvesztett ütközet helyrehozhatatlan gyalázatával — a tüztengerként dühöngő csatatéren.

Kiáltást hallott a háta mögött.

— Keresztes! Ne hagyj itt, Keresztes!

Visszanézett, egyik önkéntestársa bukdácsolt a szomszédos domboldalon lefele. Amikor hozzáért, nyakába akasztotta a karját, átölelte a derekát és az ölébe emelte.

— Megsebesültél?

— Meg.*

— Hol?

— Itt... — mutatott az a gyomra közepére.

Homlokáról csorgott a veriték, arcán ijesztő sápadtság fénylett.

Darabig vitte, a sebesült teste azonban néhány lépés után elnehezedett.

— Tégy le... — hörögte.

Leültette a földre.

— Vízet!...

Ő felemelkedett és előrefordult:

— Vízet! — kiáltott rá a menekülőkre.

— Mindjárt, várj, azonnal hozok! — akarta mondani szörnyű tehetetlenségében, de a szerencsétlen már elnyúlt a fűben. Álla leesett, két lábfeje kifordult, melle besüppedt.

Ajkai felett és orrlikai körül legyek zümmögtek.

— Vízet... — mondta ő mégegyszer nyöszörögve s a következő pillanatban összerázkódott és újra futni kezdett.

Azok, akik nem vesztették el teljesen az eszüket, a völgyben lent, a sebesültekkel vesződtek.

— Nézze önkéntes úr — kiáltott felé egy ismerős káplár, amikor megpillantotta. — Nézze, mit csináltak velem! — zokogott s szeméből patakzott a könny.

Egy srappnel tőből leszakította a jobbkarját. Két társa vonszolta és húzta maga után, de a sebesült nekivetette a lábát a földnek és birokra kelt velük:

— Engedjete... Igy nem mehetek haza... — rugkapált. — Engedjete vissza!

A zászlóalj egy közeli falu alatt verődött össze. A néhány rongyos viskóból álló helyiség egy szelid lankás oldalában húzódott meg s a konyhakocsik és egyéb szekerek az ütközet előtt itt rekedtek meg. Amikor odaért, a szakácsok már kiosztották a gulyáslevest. Csajkát kerített, bekanalazta a meleg ételt, aztán elindult, hogy megkeresse a

századából azokat, akik életben maradtak. Körülkerülte a mezőt, de nem találkozott ismerőssel.

A katonák valahonnan szalmát kerítettek, vackot csináltak belőle maguknak és lepihentek. Darabig még várt, aztán leheveredett ő is az esti páráktól harmatos fűre. Itt-ott már horkoltak, feje felett felhalványodtak a csillagok, a hegyek mögött elült a csatazaj, csak egy géppuska kattogott még száraz kopácsolással.

Léptek közeledtek. Felült. Orbán, egyik barátja lépett ki a sötétből.

— Te vagy? — állott meg.

— Én — felelt.

Orbán odament, leereszkedett mellé a gyepre. Amikor lábát lefektette a fűre, két térde dobolva kezdte verni a földet.

— Jaj... — szakadt fel belőle. — Ez borzalmas!

Arcán a kelő hold hideg fénye reszketett.

— Barmok és gazemberek — mondta ő. — Én sem így képzeltem.

Orbán alig hallható hangon nyögte:

— Mindenki elesett...

— Kik haltak meg?

Orbán felsorolt egy sereg nevet.

— És Fűles?

— Ő is. Tőlem tíz lépésnyire vágta agyon egy gránát.

Most ismét mind a ketten a sebesülteket látták maguk előtt, azokat, akiket golyó vagy srappnelszilánk ért s rohantak visszafelé. Milyen boldogok — rebtent fel bennük a vágyakozás, milyen szerencsések, semmi közük többé semmihez. A hatalmas élet utánuk nyúlt és visszaölelte őket.

De a reménység, amely hirtelen megrezdült a lelkükben, tova szállt, mint a fuvallat. Később mérlegelni kezdték az eseményeket, újra meg újra átérték a délutáni perceket, a halálfélelem iszonyú erőfeszítésével igyekeztek szétverni maguk előtt a ködöt, hogy belelássanak a közel jövőbe. Minden idegszálukat megfeszítették, hogy értelmük és képzeletük szárnyra kapjon, bejárja és felmérje a tereket, kikutassa és megforgassa az eshetőségeket, szembeállítsa egymással a vést és a menekülést, hogy tisztán és világosan láthassák, a ma délutáni ütközet volt-e minden magasság és minden mélység, vagy az igazi, az, amitől félnek, még csak ezután következik el.

Orbán előrehajtott fejjel, két karját térdére fektetve, szótlánul bámult bele az éjtszakába. Szunyog szállt a kezefejére s nem vette észre, hogy már az eleven húsig felvakarta a csipés helyét.

— Istenem, mi lesz velünk... — mondta még egyszer.

Köröskörül békés, illatos csend zizegett. Szél nem járt s az égről hangtalanul hullott a fény. Fejüket kezükre támasztva szenderedtek el. Pitymallott, amikor álmukból felserkentek. Nem messze tőlük a századuk sorakozott, felugrottak és beálltak ők is a sorba.

— Hát maguk? — kérdezte a főhadnagy, aki a századot igazgatta — maguk élnek?

— Élünk — felelték egyszerre.

A főhadnagy bólintott. Megvárta, amíg az altisztek rendbehozták a legénységet, akkor magához rendelte a szakaszparancsnokokat és félrevonult velük. Az alantas tisztek félóra mulva komor arccal tértek vissza.

A főhadnagy, Fux, vigyáztt vezényelt, aztán két kezét összefonva a mellén, lábát szétvetette és gúnyos tekintettel mérte végig őket.

— Csürhe — kezdte.

— Piszok csürhe — köpött ki maga elé. — Majd adok én nektek. A tizennegyedik század ötvenkét percentet veszített, ti csak negyvenet. Gyáva disznók vagytok valamennyien. Nem mert megdögleni csak negyven percent. Majd én megtizedellek benneteket. Akinek nincs bornyuja, azt agyonlövetem. Lépjenek elő, akik eldobálták a felszereléseiket.

Egymásra tekintettek, aztán az egész század előrelépett. Nem volt bornyuja senkinek sem.

Fux, aki otthon mint a tisztietkezde parancsnoka, minden katonai és hadvezéri képességét és tevékenységét a tányérok és asztalkendők felügyeletében pazarolta el, ostorcsapásnak szánt gúnyal jegyezte még meg:

— Az ember így kezdjen magyarokkal. Ilyen bandával, ilyen bűdös paraszttal csináljon háborút.

Parancs érkezett, hogy azonnal induljanak. A mészárlás így elmaradt. Visszavonultak Chodorov mögé és bevették magukat a falu alatt elhúzódó erdőségbe. Mire a nap felkelt, a hegyeken köröskörül ismét fellángolt az ütközet. Megint megszólaltak a fegyverek, srappnelek, gránátok zúgtak el fölöttük s a szétrobbanó lövegek kaszálni kezdték mögöttük a fenyvest. Az ellenség a falut lőtte. Amikor látták, hogy egyelőre nem fenyegeti őket veszedelem, megnyugodtak és felkészülve várták az elkövetkezőket. Az egész napot és a rákövetkező egész éjet az erdőben töltötték. Vasárnap este óta nem kaptak enni és az éhség az egészséges gyomrokbán már jelentkezett. Reggel új parancs érkezett, honvédek váltották fel őket és a századot bevezényelték a faluba, a templom előtti térre.

Az őszi reggel hűvös és tiszta illata csillogott a levegőben. A nap már felkelt és a felhőtlen ég kékje tündöklő arccal mosolygott le a földre.

Az éjtszaka folyamán az a hír terjedt el, hogy az oroszok visszavonultak s most halvány, botorkáló bátorság és ocsudó büszkeség ébredezett bennük. Ekkor hirtelen éles vijjongások hasítottak bele a levegőbe s srappnelek pukkantak el a házak felett. Rá nyomban megszesztették a föld s a távoli ágyúlövések moraja a lábuk alatt húzott el. Egy gránát mellettük a templomba, egy másik pedig az iskolába vágott

be. Fux felbámult a magasba, mintha tekintetével a lövegek láthatatlan útját kutatta volna s amikor egy újabb gránát tőlük alig ötven lépésnyire csapott le, összekoccantotta a fogait és felcacagott :

— Haha ! Mindjárt be fogjuk hozni a tizenkét percentet.

Küldönc igyekezett feléjük. Útközben egy srappnel-szilánk leszakította a fülét és hangosan jajveszékelt. Az orkánzó öröm és a halálfélelem fojtogatta egymást benne, hogy most már mehet hátra, csak előbb még a rábizott parancsot kell teljesítenie. Már messziről odakiáltott Fuxnak :

— Főhadnagy úrnak alázatosan jelentem, a század Sützbe-deckung.

— Melyik ütegnél? — kiáltott elébe Fux.

— Azt nem tudom.

Fux előrántotta a revolverét :

— Ide, te disznó. Vezess azonnal az üteghez.

— Én nem tudom, hol van. Nekem leszakította egy srappnel a fülemet . . . — s szaladt vissza.

Fux utána lőtt, de nem találta el.

— Habt acht ! — vezényelte most már hozzájuk fordulva, majd kivonta a kardját. — Utánam !

A század pillanat alatt felbomlott s rohant utána. A falu északi részén özönlöttek ki a mezőre. Előttük egy üteg dolgozott, az ágyúk úgy ugattak, szüköltek és vonítottak, mint a kutyák. A fojtogató bizonytalanság, a zavar és fejetlenség, ami körülötte zsvajgott, a vasárnapi tüzet szította fel benne. Hova lett Fux ? ! — kereste a főhadnagyot a tekintetével. Hol lapulnak a kapitányok, az ezredesek és a tábornokok ? Hát most már mindig magukra hagyatva, vaktában fognak csinálni mindent ? Három nap óta harcolnak és ő eddig még nem látott egyetlen egy orosz katonát sem. Legalább azt tudná, hol állanak, mennyien vannak, az ellenség támad-e folyton, vagy ők és a hadtest győzött-e valahol, valamelyik vonalszakaszon ?

Új parancs érkezett. Meg kellett sűríteniök a 33-asok rajvonalait, akik az előttük levő vasúti töltést tartották. Az a tudat, hogy nincsenek többé bezárva s a sík mezőn szabadon mozoghatnak, reménykedéssel töltötte el. A 33-asok ma kerültek először tűzbe és rendetlen futással menekültek az oroszok tüzelése elől. Fux előkerült hirtelen valahonnan s rögtön kiadta a parancsot :

— Mindenkit agyon kell löni, aki visszafelé jön és nincs megsebesülve !

Az oroszok srappnelrel lőtték őket. Egy bölényfejű, öles termetű oláh katona futott feléje.

— Vissza ! — fogta rá ő a fegyverét.

Az óriás állat térdre vágta magát előtte :

— Domnule ! . . . — hörögte imára kulcsolva a kezét, a halállal találkozott gyermek félőriült rémületével a szemében — Domnule, nem lehet !

Félrelökte és futott előre. Zim-zum, zizegtek el a golyók a füle mellett. Már látott, hallott, már élt. Már azt is tudta, hogy azok, akiknek a hasukat vagy a gyomrukat fúrja át a golyó, nem buknak fel, mint a többiek, hanem hangtalanul, eltorzult arccal egyszerűen összeesnek.

Elérték a töltést. A kavicsokon és a síneken úgy pattogott a golyó, mintha körülöttük kukoricarosták daráltak volna. Az első szakasz hasoncsúszva igyekezett felkúszni a töltés tetejére. Egyik-másik hangosan horkantott és visszahemperedett az árokba. Ebben a percben jobbról egy ellenséges gépfegyver szólalt meg. Egy golyó átütötte a nadrágja bugyrát, de nem érzett semmiféle félelmet.

— Sturm! . . . — kiáltotta hátra a többinek, s néhányan a gépfegyver ellen fordultak. Az előttük huzódó vizesárok hirtelen megelevenedett, a sűrű fűből lapos sapkák emelkedtek fel. Négy vagy ötszáz nagy, bámész és szőke fej, orosz katonák s már futottak is visszafelé.

(Folytatása következik.)

Bibó Lajos.

TAVASZI DAL.

*Evoé, Tavasz! Oly szép ez az élet!
Az újrateremtés, — a rügyjakadás!
Pacsirta dalára rőt Pán hada éled
és cseng a berekben a víg kacagás.
Duzzad a kéreg, pattan a bimbó,
csobban a forrás, sutlog a szél
s az ifjú Nap égető csóközönétől
mogorva-riadtan iramlík a Tél.
Eloszlik a felhő, csillog a harmat, —
könnyébe fűrődve kizöldül a rét
s az Ember — örökre pogány-csudavárón —
föld méhibe szórja jövő kenyerét.
Aranysugarát a nap ontja pazarlón,
havas hegyek ormán villog a fény,
a völgyben, a mélyben, a fűben, a tarlón
sietve sűrög sokezer pici lény.
A föld szíve dobban, a föld öle tágul,
életre fogan sok sejt-millió.
S az ébredő lét százhangú dalából
ujjongva kicsendül: Ó, élni mi jó!
Élni tavasszal százszoros élet!
Minden új perc újjászületés.
Valóra ha válik az édes ígélet,
elhisszük, vár a beteljesülés. —*

*Itt a Tavasz, vidám seregével
— tarka szivárvány eget hidal át, —
és zengi felénk diadalmas erővel
az Élet örök győzelmi dalát!*

R. Kozma Ilona.

NEONACIONALIZMUS.

Színházi kulturánk feladatai.

Bármennyire válságos éveit éli is a drámairodalom és a színpadművészet, bármennyire váltogatják is e területen egymást a kérészéletű kísérletek, ez a tapogatózás, ez a látszólagos kapkodás mégis inkább az élet jele, mint a romlásé. S nem kell nagy jóstehetség annak előrelátásához, hogy a nyomon következő évtizedek sokkal inkább kedvezni fognak a dráma formájának, mint a közvetlenül előttünk járt emberöltők. A dráma kollektív szellemű műfaj: inkább melegágya tehát neki egy olyan korszak, amelynek jelszava a tömeg-erők egységesítése, mint egy olyan, amely az egyéniség eldifferenciálásából csinál kultuszt.

A drámának és színpadművészetnek a többi művészetek között ez a várható vezetőszerpe tehát a legnagyobb figyelmet igényli hazai műveltségünk irányítói részéről is. Szerencsére kulturánk hivatalos vezére az effajta mozgalmakat olyan éber figyelemmel kíséri, a tennivalókat olyan látó szemmel figyeli és olyan biztos tapintattal irányítja, hogy az európai műveltség rohanó vonatáról ezen a kultúrpályán sem fogunk lemaradni.

A magyar színészetre a háború és a forradalmak következtében súlyos és bonyolult krízis szakadt, melynek okát nem lehet egyetlen motívumra visszavezetni, hanem, a főindítékokat külön, egymástól erősen különböző sajátságokkal kell vizsgálni.

A hazai és a nyugati színészet rendszere már a multban is lényeges különbségeket tüntetett fel. Minálunk a magánvállalkozási rendszer volt túlnyomó, külföldön a magánvállalkozás mellett erőteljesen lépett előtérbe a közületi rendszer, az államnak, az udvarnak, a városnak irányítása és ellenőrzése. Nálunk a közületi ellenőrzés alatt álló színházak száma mindig kevés volt. A magánvállalkozásnak ez a túltengése természetesen a rideg üzleti szempontoknak érvényesülését okozta, ami különösen a háború utáni években vált ijesztővé.

A háború és a forradalmak új közönséget neveltek. Az új gazdagok, akikből a színházak törzsközönsége telt ki, nem a társadalom legműveltebb rétegéből rekrutálódtak. A háború utáni színház — ha élni akart — kénytelen volt ennek az új ezerszemű Caesárnak kegyeit keresni. Az új mecénás csak szenzációk után sóvárgott és sekélyes műízlésével sekélyes színpadi irodalmat követelt. A darabok nivójának leszállása, új és művészileg értéktelen drámai ágak kifejlődése, a sztárrendszer elharapózása mind-mind az új mecénás diadalmas bevonulásának következménye. S mikor a gazdasági krízis az új közönség egy részét anyagilag megrokkantja, már késő: a felnövekedett színházjáró fiatalság első dramaturgiai leckéit ettől a színvonalra vesztett fejlődéstől kapta.

A háborúnak ez a közönségformáló szerepe nem pusztán hazai jelenség. Általános világtűnet ez. Színészetünk süllyedésének van azonban egy speciális

magyar motívuma is, mely ebbe a gyűjtőszóba sűrítendő össze: Trianon. A lekapcsolt országrészekben a magyar színtársulatok száma kényszerűen visszacsökkent, a régi színészgárdát és a színésziskolákból kiáradó új színész-nemzedéket a csonka ország társulatai nem tudják foglalkoztatni. A kabarékkal együtt körülbelül 40 társulat működik, hol a 3000 magyar színésznek fele sem helyezkedhetik el. Micsoda munkabérléshajlítás eredményez ez a túlprodukción, micsoda éhbéren tengődést az egyes színészre nézve s micsoda kielégíhetetlenséget a legkisebb kultúrigényekkel szemben! A továbbképzésnek, az önművelésnek a szegénység lehet rugója, a koldusság azonban soha!

Ezt a színészi túlprodukción egykönnyen megszüntetni nem lehet. Legfeljebb arra lehet vigyázni, hogy a színésziskolák ne ontsák olyan bőséggel a legfiatalabb színészeket, mint amennyire valóban ontják. A színészoktatás kérdéséről azonban majd alább lesz szó.

Más dolog azonban — s ezen lehet segíteni! — a vidéki színészet színvonalának emelése. Jogos és megisméltendő panasz, hogy a vidéki társulatok előadásai alig állják ki még a legenyhébb kritikát is. A közönség szenzációéhségének új meg új táplálékot kényszerülve adni, majd szinte mindennap új darabban állnak elő s a próbákat a nevettségig minimumra csökkentik. Az együttes játék, a szerepbe való elmélyedés és a rendezés magasabb igényeiről szó sem lehet akkor, amikor a szereptudás legcsekélyebb követelményeinek sem tudnak megfelelni. Egy-kettőnél több előadást legfeljebb az énekes-táncos alsóbbfajú művek érhetnek. Mi sem természetesebb, mint hogy az összecsapott, elszíetett produkciók láttára még az a bizonyos csekélyszámú komolyabb közönség is távol marad attól a csekélyszámú komolyabb tárgyú előadástól. Egyik egyetemi városunkban Molièrenek műsorra kitűzött *Fösvényét* nem lehetett eljátszani, mert 10 (mondd tíz) jegynél több nem kelt el. Az a szörnyű circulus vitiosus áll itt elő, amit a magyar színészetnek a mainál sokkal kezdetlegesebb koráról Petőfi állapított meg:

*«Pártolj, közönség, és majd haladunk»,
Mond a színész; és az meg így felel:
«Haladjatok, majd aztán pártolunk».
És végre mindakettő elmarad.*

A vidéki színészet művészi színvonalának emelésére két út kínálkozik. Az egyiket megmutatta Alapi Nándor stagione vállalata. Ez a kis társulat vidéken a legirodalmibb nivójú darabokat mutatja be. Egy-egy évadban aránylag csekélyszámú színművet tanul be, de a lehetőségig kiváló előadásban s ezekkel járja a vidéki városokat. Egy helyen csak addig marad, amíg műsorát végigjátszotta.

A másik megoldásra Szeged városa mutatott példát, amely színészetének hosszú vergődése után színházát házikezelésbe vette. Ez a házikezelés is erősen küzd a kezdet nehézségeivel, mindamellett biztosan remélhető, hogy ezen az alapon sikerülni fog életképes színészetet teremtenie. Ezt az egészséges fordulatot hamar észrevette gróf Klebelsberg miniszter s úgy tudjuk, hogy a többi egyetemi várost is ebben az irányban ösztönzi, kilátásba helyezve nekik bizonyos állami támogatást is. Aligha csalódunk, ha azt hisszük, hogy vidéki színészetünk emelkedése csak a stagione- és a közületi-rendszer szerencsés kombinációjából s mindkettőnek erősebb kiépítésétől várható.

A fővárosi színészet természetesen sokkal előnyösebb képet mutat a vidékkel szemben. Igaz, a háború utáni konjunkturaláz itt dúlt legerősebben

s fertőző hatása innen terjedt a vidékre, az állami felügyelet alatt álló színházak azonban erőteljesen ellensúlyozzák a magánvállalkozásoknak sivár üzleti szellemét, sőt konkurenciájukkal nem egyszer művészi tekintetben is nemesebb utak felé terelték őket. A Nemzeti Színház új érája több olyan értéket tud felmutatni, amely a háború utáni években különösen megbecsülésre méltó. Ez az új korszak a megelőző álmos évek után frissebb és pezsgőbb életet hozott. Igazgatójának rendezőtalentuma megtörte a pedáns színpadi naturalizmust s a történeti darabok előadásában a nálunk kelleténél tovább uralkodó meiningeri szellemet. Rendezés tekintetében a Nemzeti Színház okvetetlenül a fejlődés élén haladó színházunk. Hogy a vadonatúj, még zavaros rendezői tapogatózásokig nem merészkedik s ezeknek kipróbálását az avant-garde színházaktól várja, az tőle, mint Nemzeti Színházról, csak dicséretre méltó. További érdeme az új érának, hogy főszínháza mellé kamaraszínpadot is teremtett s ezzel működési területét és hatásának körét kiszélesítette. Arra is büszkén mutathat rá, hogy a magyar drámairodalom klasszikusait szép számmal juttatta szóhoz. Bár műsorának e tekintetben még vannak betöltendő hézagai, mindamellett Paulay Ede óta nem szerepelt annyi régi magyar darab a műsoron, mint az utolsó évek alatt.

E nagy eredmények mellett azonban nem szabad szemet hűyni bizonyos hiányok előtt sem. Ezek közül az első és legfontosabb nem e korszak bűne, hanem a múltból öröklődött át. A Nemzeti Színház mai épülete semmiképen sem alkalmas, hogy az ország első színházának otthona legyen. Ez az épület zenés, énekes darabok számára készült, akusztikája is ezekhez van szabva. Magasabb irodalmi igényű darab legtöbb finomságát tönkreteszi s a színészt üres hangosságához szoktatja. Reméljük, hogy a Nemzeti Színház a centenárius évfordulóra már méltóbb hajlékba költözhetik.

Többször hangoztatott és nem alaptalan ellenvetés az új érával szemben a kasszaszemponatoknak néha a kelleténél erősebb tekintetbevétele. Ennek következménye, hogy a nagyközönséget kevésbé vonzó klasszikus darabok és a régibb magyar drámairodalom jeles termékei egy-két előadás után lekerülnek a színház műsoráról. Pedig láttunk egy-egy klasszikus előadást, melynek törekvése az új nagy stílus keresésével korszakot lett volna hivatva nyitni a magyar színjátszásban. Ezek a nemesen új hangok azonban nem erősödhettek meg, nem fejlődhettek ki, mert nem volt módjuk több előadás alatt kiforrani.

Pedig bizony lenne tenni való a játéktílus változatosabbá fejlesztésében. A Nemzeti Színház művészei kitűnően játszanak magyaros hangú darabokat, igen jól modern színműveket, hatással adják Shakespeare-t, de már ingadozóban Molière-t, tapogatózva Sophoklest, banálisan Schillert, Corneille-t, Racine-t, Alfieri-vel pedig a színház nem is próbálkozik, nyilván azért, mert tudja, hogy színészeinek játéktílusuk e darabokban diszsonáns hatású volna. Pedig a műsor nagyobb változatosságára színészeinek többoldalúvá nevelésén kívül törekednie kellene még a művelt közönség irodalmi igényeinek kielégítése céljából is.

A színészi utánpótlás tekintetében is nagy hiányok vannak. Ez a hiány azonban alig róható fel a Nemzeti Színház számlájára. A fővárosi magán-színházak stílusában nevelt művész nehezen tud illeszkedni az ország első színházának követelményeihez, a kolozsvári Nemzeti Színház pedig, melyből annyi jeles tehetség került ki, ma nem nevel számára művészt, a színiakadémiából kikerültek természetszerűleg nem kaphatnak nyomban

vezetőszeret, a vidéki színházakban pedig igazán csak elvéve akad megfelelő anyag. Itt kereshető annak oka, hogy a színház új szerződtetettjei közül kevesen váltak be, mely keveseket persze kellő tisztelettel emeljük ki az oda-került, de oda nem való elemek közül.

Pedig a Nemzeti Színház gárdájának felfrissítése már csak azért is sürgős volna, mert egyre több szerepkört érzünk betöltetlennek. Jól tudjuk, hogy a szerepkörök merev elválasztása túlhaladott álláspont, de az is tagadhatatlan, hogy mégis vannak bizonyos egymással rokon szereptípusok, melyekre speciális színésztalantumok szükségesek. Az utánpótlás a mai Nemzeti Színház egyik legégetőbb feladata.

Színészetünk egyik legfontosabb, mondhatnók gyökérjelentőségű kérdése a színészképzés megreformálása. A Színművészeti Főiskola állami ellenőrzés alatt működik, a magániskoláknak azonban csak legtágabb keretei vannak megszabva. E nagy mozgási szabadságnak több hátrányos következménye van. Egyik, hogy növendékeiknek megválogatásánál és megrostálásánál nem bírálják el kellő szigorúsággal a színi pályára kívánczónak tehetségét. S a mai színésztúlprodukciónak idején is nyakló nélkül szabadítják rá színészetünkre az átlagon, vagy még az alatt is maradó képességűeket. A másik hátrány az oktatás területén mutatkozik. Rendezést a növendék alig tanul, a játéktípus pedig, amire oktatják, javarészen idejét múlta. Nagy színészeink tradícióinak ápolását fontos nemzeti értéknek tartjuk, de megcsontosodott, merev színjátszó szabályokba szorítani a legújabb színésznemzedéket, a haladás elvének negligálása. E tekintetben a Színművészeti Főiskola sem kivétel. Legsomorúbb állapotok a beszédtechnika fejlesztése körül vannak. Tessék csak figyelő füllel hallgatni, hogy ez iskolákból kikerült nevesebb színjátszóinknak hangsúlyozása is mennyire vét a magyar szövejtés hangsúlyozási törvényei ellen! Hogy a verses darabokban mennyi ritmus-zökkenés vonja kárpadra a hallgatók fülét, hogy népies darabokban milyen lompos könnyelműséggel zagyváltják össze a legkülönbözőbb dialektusokat! Ha sürgősen nem történik gondoskodás, hogy színésznevelő intézeteinkben a tudományos fonetikának a színészek számára szükséges ágaira külön tanszék állíttassék föl s a versten több óraszámban és nagyobb szigorúsággal taníttassék, akkor tíz esztendő múlva a magyar színész beszéde minden inkább lesz, mint a nemzetien helyes, a plasztikusan szép és a ritmikailag hibátlan dikció megszólaltatója.

... Nem volna tanulságnélküli a színpadi színészzel kapcsolatban film-művészetünk feladatairól is szólni. Ez azonban túlhaladná az elmefuttatásnak szorosabb kereteit. Egy más alkalommal majd rákerül a sor erre is.

Galamb Sándor.

Hajnal István : A Kossuth-emigráció Törökországban. Budapest, 1927. *Kiadja a Magy. Tört. Társ.* A magyar szabadságharcra és Kossuth Lajos emigrációjára vonatkozóan sok forrásmű jelent meg eddig: számos emlékirat, köztük Kossuth Lajos Iratai, diplomáciai kiadványok, mint az angol Correspondence stb. Hajnal István munkájából látjuk, hogy ezek kiegészítésre szorulnak, hiszen pl. a diplomáciai kiadványok tudatosan kerültek az olyan akták nyilvánosságra hozatalát, melyek a kiadó kormányra vagy

valamelyik hatalomra nézve kellemetlenek lehettek volna.

Hajnal adatai sok tekintetben új világosságot vetnek Kossuth Lajosra és követőire, de, ami feltűnőbb, sok tekintetben új világosságot vetnek a szabadságharcokorabeli és az utána következő évek diplomáciai viszonyaira is.

Egyik legérdekesebb kérdés Hajnal munkájával szemben az, hogy mennyiben érintik az új adatok Kossuth Lajos nimbuszát. Ennek a kérdésnek eldöntésénél fontos szerep jut a diplomáciai

helyzet ismeretének. Hajnal nemcsak részletesen ismerteti a diplomáciai helyzetet, sorra véve az egyes országokat és azok vezető államférfiait, hanem sokszor találgatásokba megy át, számitgatja, milyen eredménnyel járt volna az európai nagyhatalmak érdeklődése a magyar ügygel szemben, ha a magyar szabadságharc legalább néhány héttel tovább tartott volna.

Az európai népek rokonszenve mindenütt a magyarok felé fordult, sőt az angol kormány komolyan foglalkozott a közvetítés gondolatával. Ennek a kérdésnek tárgyalása, valamint a sok visszaemlékezés a szabadságharc eseményeire látszólag nem tartozik szorosan a munkához, amely az 1849 szeptember utáni események leírását tűzte ki céljául. Valójában mégis helyén van ez a fejtegetés, mert egyrészt érthetőbbé teszi Kossuth viszonyát az emigráció tagjaival szemben, másrészt a rokonszenv és az európai kormányok hajlandósága a magyarok iránt ismertté vált bizonyos mértékig az emigráció első hónapjaiban is és így érthetővé teszi az emigránsok között a legkétségbeesettebb viszonyok közt is fel-fellobbanó reménykedést, amely legszívesebben talán Kossuthban volt. Ennek a hihetetlen körülmények között is élő reménykedésnek nagyon érdekes leírását idézi a munka Berzenczey László naplójából:

«Kossuth tisztjei biztosra veszik, hogy tavaszra otthon lesznek. Omer pasa máris verekszik Rüdigerrel. Az angol flotta a Dardanellákban, Marseilleben amennyi zuáv, mind partra szállott. *Ime ez az eceles uborka-üveg angol felirással, ez a francia mustár, az angol és francia nagykövetek küldeményei ezek is, amelyekben rejtélyes diplomáciai üzenetek vannak, úgy mint az amerikai szivarokban és az olasz szalámikban.* Ezeket egyedül csak Kossuth tudja kibetűzni. Kérdem magamban: ők bolondok-e, vagy engem tartanak bolondnak? Vártam, hogy valamelyik végül elnevesse magát, de a viláért sem.»

Hozzáteszi Hajnal: Így emlékszik meg Sumlába érkezteről Berzenczey és elfelejti, hogy ő maga is túlzó híreket hozott ide az otthoni hangulatról, várakozásról, készülődésről és az oláhok rokonszenvéről a magyarok iránt.

Ha tiszteltük Deák Ferencet, amiért tudott küzdeni remény nélkül, az emigráció hangulatának leírásából ítélve, kalapot kell emelnünk azok előtt,

akik a küzdelem lehetőségétől megfosztva a pusztá reménykedésből tengették életüket.

Az első hetek a rettentő valóság súlya alatt nyomasztó hangulatban teltek el. Rövid időre kiemelte a kétségbeesésből Kossuthot a viddini levél megírása, melyben először fejezte ki nyíltan az árulás vádját Görgeyvel szemben. Késérű megnyugvást lehetett abban találni, hogy két nagyhatalom nem bírt volna a magyarokkal egy nagyraevágó magyar vezér árulása nélkül. Emelte a hangulatot az a tisztelet, amellyel a törökök a szerencsétlen menekülőket fogadták.

A hangulat hullámzott a hírek változásával. Híre jár, hogy az osztrákok egyszerűen követelik a menekvők kiadását, mivel azok osztrák alattvalók, így az osztrák konzuli bíróság elé kell állítani őket. Azután megindult a komoly diplomáciai akció az emigránsok kiadatása végett. Ebben a küzdelemben a porta természetesen igyekezett hátsó ajtókat találni, kétértelmű ígéretek adott, — de óvatos volt az osztrák diplomácia is. Ha a porta titkos üzemleiről csak utólag értesült Stürmer, a konstantinápolyi osztrák követ, viszont az osztrák követelés mértékéről sokáig nem volt tiszta képe Palmerstonnak sem, amiben egyébként annak is része van, hogy a bécsi angol követ, Ponsonby osztrákpárti volt. Mivel Palmerston későre tájékozódott, későre küldte erélyes utasításait, viszont a török diplomaták nem voltak egyaránt ügyesek és épen a bécsi török nagykövet, Mussurus elhamarkodva, messze-menő ígéretek tett az emigránsok ügyében.

A konstantinápolyi angol követ védte legharciasabban az emigránsokat, de katonai segílyt ő sem ígérhetett fölhatalmazás nélkül a törököknek, akik félték az orosz bosszútól. Kissé megkésétt az angol és francia flotta kiküldése, a tengerszorosokba különben csak az angol követ merész fölszólítására vonultak be s ezzel szinte az ellenségnek tettek szolgálatot, mert kihívták az orosz-osztrák tiltakozást a tengerszorosok semlegességének megsértése miatt.

A menekültek hírlapokból, Kossuth ügynökeinek jelentéseiből értesültek ezekről a tárgyalásokról, az angol és francia hajóhad mozgásáról. Természetesen ezek határtalan izgalmat keltek soraikban. Dembinszky né delejes álomban jövendölte meg, hogy 1850 március 12-én Magyarországra

térnek vissza és Magyarország általuk nyeri vissza szabadságát.

Ezek a remények s a velük váltakozó kétségbeejtő hírek befolyásolják az emigránsokat az osztrák hazahívó szóval és a törökkel szemben követett magatartásban is. Jó hírek idején gazembernek jelentik ki azt, aki ott akarja hagyni az emigrációt és haza akar térni, rábízva magát a kegyetlen ellenség kegyelmére. Kedvezőtlen hírek közt bizonytalan az emigránsok egy részének fölfogása a mohamedán hitre való át-térésről.

A nagy remény: az európai háború reménye tartja bennük a lelket. Örömmel fogadják még az internálás rendeletét is, pedig ennek előbb fegyverrel akartak ellenszegülni (!), de az európai háború reménye azzal kecsgettette őket, hogy az internálás csak egy alakja az emigráció összetartásának a nagy háború idejére.

Közben érkeznek hazulról a hírek: Komárom még tartja magát. Már-már magasra száll a reménység, hogy megkezdődik az európai háború, mielőtt Komárommal végezni tudna az ellenség, mikor megérkezik a vár átadásának híre...

Aztán a szörnyű kivégzések... Kit döbentehettek volna meg jobban a kivégzésekről szóló hírek, mint azokat, akik együtt vezérkedtek a vértanúkkal s akikre otthon bizonyára ugyanaz a sors várt volna! Hogyan nézhetek ezek az emberek Hauslab tábornokra, aki hirdetésben szólította föl a menekülőket a hazatérésre és hajót is hozott hazaszállításuk végett? A hevesebb verűek macskazenét rendeztek neki, megdobálták a hajót, de a nyomorgó tömeg hazatérésre jelentkezett.

Mindezekről naplók, az emigránsok levelei és igen gyakran kéjelentesek adnak hű képet, mert az emigráció környéke hemzsegett az osztrák kémektől. Ezek közül néhány kabinet-alakkal ismerkedünk meg Hajnal munkájából.

Ott vannak a Mandel-testvérek. Egyikük a francia kormány megbízottja keleten, földadata az osztrákok elleni kémkedés, másikuk osztrák szolgálatba áll, kedves testvére útján elsőrangú híryanaghoz jut Párizsban — a franciák ellen. Aztán Jasmagy, akinek Kossuth meggyilkolására irányuló tervét a Napkelet olvasói már ismerik. Pollák Móric, aki Sumlában izgat az emigránsok közt Kossuth ellen.

Ezzel szemben bármilyen betyáros

is egy Bárdy nevű őrmesternek viselkedése, bármilyen kellemetlen helyzetbe sodorta is vadságával Kossuthot, sőt az egész emigrációt, rokonszenvedőket nem tagadhatjuk meg tőle. Ez az ember először Konstantinápolyból hozott hírt arról, hogy Kossuth ellen merénylet készül, aztán Sumlában mintegy kémelhárító osztályként kezdett működni. Az említett Pollák Móric honvédtiszt volt, befurakodott az emigrációba, de később nem is titkolta az osztrákokkal való összejátszását. Kossuth őt árulónak nyilvánította. Bárdy pisztollyal kényszerítette egy alkalommal Pollákot Kossuth szállására. Kossuth ekkor Pollákot az emigráció törvénszéke elé utasította. Pollák innen megszökött s az osztrák konzul házába menekült. Bárdy ezután megtámadta az utcán az osztrák konzul tolmácsát, akit egy állig fölfegyverzett horvát kísért, egyik azok közül, akiknek Kossuth ellen merényletet kellett volna elkövetniök. Lefegyverezte a kíséret, meghengergette a sárban, a tolmácsot pedig szintén Kossuth elé kísérte. Ezután Kossuth szidalmi és intése dacára összeszedve néhány társát, megtámadta az osztrák konzul házát, követelve Pollák kiadatását. Ez természetesen nem sikerült, de a botrány nagy volt, még a török katonaság is kivonult ellenük.

Kossuth hiába ígérte a bűnösök megbüntetését, az emigrációnak kellett bűnhődnie a nemzetközi jog megsértése miatt: kaszárnyákba telepítették az emigránsokat a magánházakból.

Az izgalmakat nem csökkentették a szöktetési tervek: többen meg akarták szöktetni Kossuthot Törökországból. Egyik terv angol forrásból származott, az angolok valóban menteni akarták Kossuthot. Egy másik szöktetési terv Jasmagytól származott. Ez egy magyar nő (Kovács volt honvédeőrnagy menyasszonya) rábeszélésével akarta Kossuthot szökésre bírni avégből, hogy eltéresse láb alól. Kossuth meggyilkoltatásának terve különben végigkíséri az emigráció történetét az internálásig. Mikor Sumlából Kiutahiába kell indulnia az emigrációnak, Kossuth Lajos kíséretét Jasmagy, az osztrák kém válogatja össze.

Bármennyire el voltak is készülve az emigránsok az internálásra, mégis lesújtotta őket. Akik legjobban tudtak uralkodni magukon, titokban még azok is remélték, hogy ezt elkerülik, még az örökösen pesszimista Mészáros Lázárt

is elkeserítette az elkerülhetetlen, mert hiába titkolta önmaga előtt is, még ő is reménykedett.

Megható volt a búcsúzás. Nem engedték az egész emigrációt Kossuthtal menni, a tömeg elmaradt tőle. Ajánlóleveleket írt az elszakadók részére, megható beszéddel búcsúzott el tőlük s aztán megindult csekélyszámú kíséretével Kiutahiába.

Hajnal kötete két egyenlő részre oszlik. Az első rész a bevezető tanulmány, amely regényre emlékeztető részletezéssel és érdekességgel írja le az európai nagyhatalmak közt kitörni készülő vihar előjeleit és az emigráció jelentéktelenebb tagjainak intím életét. Érdekelni fog mindenkét a mai viszonyokra jobban emlékeztető diplomáciai sakkjáték s a beléjük vetett reménykedés: Oroszország ellen háború készül, a magyarok reménykednek, pedig a nyugati hatalmak célja Konstantinápoly megvédése, nem a magyarok megmentése. Céljuk Oroszország győngtése, de akciójukat nem akarják bonyolítani osztrákellenes háborúval.

Érdekes a sok lélektani fejtegetés, szomorúan érdekes az emigránsok közt gyakran kiújuló viszálykodás, érdekes a nők szerepe az emigrációs életében. — Az olvashatóságot nagyban emeli némelyik fejezet szépsége, ebből a szempontból külön kiemelhető az első fejezet, a világosi katasztrófa idejének leírása.

A könyv második felében közli Hajnal saját kutatásából az eddig ki nem adott forrásanyagot. Ez már soknyelvűségénél fogva is inkább azokat érdekelheti, akik az átlagosnál mélyebben érdeklődnek történeti kérdések iránt. *Török Pál.*

Két regény. Korcsmáros Nándor: *A végtelen út.* Kultúra, 1927. — **Gálffy Ignác:** *Csak magunkban bízhatunk.* Krónikás korrajz. Miskolc, 1927. *Magyar Jövő.*

Korcsmáros Nándor regénye prehisztórikus időben játszódik, amikor az emberek legföltettebb kincse a tűz és az erősebbé minden előny. Ebben a vad környezetben, ahol «mindenki mindenki ellensége», a gyenge, kigúnyolt Holdarcú a tűzszárnyú sasról álmodozik, amely az örök melegség hazájában lakik. Megjelenik a gyönyörű szép Csillagszem a törzsben, aki Holdarcúvá választja szerelmesének. De «la donna è nobile»: majd szereti, majd elszökik előle, majd utána fut. Végül is megöli

Csillagszemet, hogy csak a lángtollú sást kereshesse de mivel nem találja meg az általa vezetett törzs számára az ígért boldog hazát, népe föllázad és megöli.

Korcsmáros problémája a költő, a zseni viszonya a nőhöz és a társadalomhoz. A zseni megöli a nőt, mert akadályozza nagy céljai követésében, de ezáltal elveszti életkedvét, nem hisz már céljaiban sem és az elgyengült vezért megölik a lázadók. A regény célja ezt a problémát bemutatni. A primitív környezetet is azért választja, hogy minél élesebben láttassa meg ezt a gondolatot, nem pedig azért, hogy a primitív életet jellemezze. Ennek következtében a korból csak azokat a jellemvonásokat választja ki, amelyek a gondolat megvilágításához szükségesek. A korrajz olyan, mint valami modern expresszionista festmény, amely csak az uralkodó benyomást akarja kifejezni, tehát a valóságnak torzított, mert koncentrált mását adja.

A szereplők jelleme is egy-két lényeges vonásra redukálódik. Holdarcú, a gyenge fizikumú költő, csak szerelmes és a «tűzszárnyú sas-t akarja elérni, Csillagszem csak nő, aki vágyódik a legerősebb hímre. Még azt sem lehet mondani, hogy Korcsmáros alakjai típusok. Csak emberek módjára viselkedő gondolatok, akiknek főfeladata a regény szerkezetében számukra kijelölt hely betöltése. Mert a szerkezet biztos kézre valló, logikus alkotás.

Ezek után azt gondolhatná az ember, hogy Korcsmáros regénye az élet-től távol álló elvonás, amely inkább matematika, mint költészet. Az élet friss nedvei csakugyan hiányoznak ebből a regényből, de azért nem száraz, mert saját érzéseit vetíti az alakokra és eseményekre. Alakjaival érez, sajnálja őket azért, mert emberek. Az élet valószínűleg őt is, mint annyi kortársát, arra tanította, hogy élni, embernek lenni, elég ok a szomorúságra. Ez a sajnálkozás, ez a mélyen emberi — talán egy kicsit már elkoptatott — érzés megeleveníti ezeket a geometriai ábrákat és a száraz gondolatok alól feltör a költészet bora.

Gálffy «krónikás korrajznak» nevezi művét. A székelyudvarhelyi kollégiumban, a XVIII. században lejártszódott diákháborút írja le, amely miatt az iskolát is majdnem bezárják, de szerencsés fordulattal a kollégium újjáépítésével fejeződik be a könyv. Ebben a keretben foglalnak helyet Orbán «pri-

márius» (szobafőnök) elbeszélései, aki a «góc» (kandalló) körül ülő fiataloknak mesél a régi időről. A diákháború csak keret, ezek a Jenő herceg felszabadító hadjáratáról szóló mesék alkotják a tulajdonképeni «krónikás korrajzot».

Ez a műfajmegjelölés különösen találó, mert Gálffy valóban krónikát ír. Számára legfontosabb az esemény. Részletesen és szemléletesen írja le a különböző verekedéseket és csatákat. Nem a csatázókon függ a szeme, hanem a tetteiken. Ha nem tud eseményeket leírni, akkor hallgat. Ezért minden elhalványúl leírásában, ami nem esemény. «Korrajz»-nak nem korrajz, a műve, mert csak annyit tudunk meg az idők viszonyaiból, amennyit a tettek, történések révén megtudhatunk. Az alakjai ugyanilyenek. Csak cselekszenek. Ha gondolkoznak, csak azon törik a fejüket, hogy miképpen cselekedjenek. Nem is művészi, bonyolult jellemek Gálffy alakjai; kívülről nézi őket, nem belülről, a lelkükből. Ennek a primitív krónika-típusnak megfelel a stílusa is. Kifejezései elvontak, szívesebben használnak főnevet, mint igét, de ezekkel a nehézkos mondatokkal igen ügyesen bánnak. Csodálatos, de ezek a csupa-főnév, hivatalos aktákra emlékeztető mondatok híven követik az elbeszélés fordulatait, sőt néha fürgék is tudnak lenni és taláiban fejeznek ki jó megfigyeléseket.

E Gálffyról adott kép még vázlatosan sem lenne tökéletes, ha be nem számolnánk két olyan embercsoportról, amelyek irányában nagyon elfogult. Ez a két embercsoport: a kálvinisták és a magyarok. A diákok agyonütnek egy vargát, a katolikus királybíró eljárást indít az iskola ellen, a szerző pedig protestánsüldözést, meg jezsuitizmust emleget. A magyarok irányában, ha lehet, még elfogultabb. Valamennyi derék, becsületes, vitéz, egyenes, jószándékú ember. Ez a kétirányú elfogultság azonban nem bántó, sőt szinte hiányozna ebből a naív, patriarchális világból. Gálffy, úgylátszik, anynyira beleélte magát a XVIII. századba, hogy regénye is inkább ebbe a korba, mint a XX. századba illik.

Szinte hihetetlen, hogy Korcsmáros raffináltan primitív regénye és Gálffy «krónikás korrajza» ugyanabban az évben jelent meg. Mintha legalább is egy-két emberöltő választana el őket. Korcsmáros filozófus szemével nézi a világot, aki mindenben komplikációt lát, Gálffy meg okokat sem keres min-

dig a tettek mögött. A pesti író műveltebb, ismeri a kor problémáit. Tágabb a látóköre: nemzetközi, általános emberi kérdések nyugtalanítják és otthonos a szociológiában. A miskolci író nem olvasta a modern pszichológusokat, sőt semilyen pszichológiát sem és csak a magyar határig lát el. Korcsmáros öntudatosabb író: ismeri a hatáskeltés eszközeit és fel is használja őket. Gálffy csak elbeszél. Ha neki-tetsző eseményre talál, nem törődik az arányossággal, szerkezettel, hanem csak mesél, mesél. Korcsmáros művészi alkotást akar adni, írás közben félszemmel a kritikuskokra sandít, Gálffy csak mesélő ösztönét követi.

Két külön világ ez: Az egyik öntudatos, a nyugateurópai kultúrában élő, a másik ösztönös és Magyarország számára a világ. Budapest és a vidék közt lévő nagy szakadékra mutat rá ez a két regény. Budapest európai nagyváros, írója közelebb áll a francia, angol és német modern írókhoz, mint a magyar vidékhez. Ezért, noha Korcsmáros regényének művészi értéke nagyobb, mégis szívesebben olvassa az ember Gálffyt, jóllehet őt sem lehet mintaképnek venni. Szimpatikusabb és megnyugtatóbb a tempós, talán nehézkes és problémátlan vidéki író, mint a pesszimista és komplikált pesti. A parfümmel locsolt műibolya szebb is, ibolyaszagúbb is, tartósabb is, mint az erdei ibolya, de hiányzik belőle az erdők illata, a föld szaga. A műibolya koncentráltabb ibolya, de hiányzik belőle az élet, mert nincs gyökere.

Fábián István.

Az új magyar líra. (Kömlös Aladár könyve. Pantheon-kiadás.) Ezt a tizenöt ívre terjedő, nagy becsűvel írt művet mindvégig érdeklődéssel — ha nem is ellentmondás nélkül — lehet olvasni. Érdekes a tárgya: a századeleji nagy lírai fellendülés egységés áttekintés kísérli meg, jellegzetesebb résztvevőiről rajzol arcképet, eredményeit kívánja tisztázni. Kritikája megvallottan esztétikai szempontú; mértékül a költők szemhatárának szélességét s érzésének gazdagságát tekinti; művükben a korra való megfelelést, a rájuk ható s belőlük támadó szellemi légkört kevésbé vizsgálja, holott könyvének igazi értelmét nyilván ép ennek körültekintő és higgadt szemügyrevétele adhatná meg. Ez állíthatná a tárgyat valamelyes történelmi perspektívába is, melyben az egyéni elkü-

lönüléseken túl ráeszmélhetnénk azokra a magasabb összefüggésekre is, melyek a kötetben részletesebben bemutatott tizenöt-húsz költő művészetét valóban egy *korszak* lírájává teszik.

Abban igaz van Komlósnak, hogy a század első két évtizedének lírai költészete egység, mégpedig jelentékeny egység, minőhöz fogható nyomába egy-hamar aligha lép. Homogén voltakának feltételei, nemkülönben az íranta megnyilvánuló csatazajos érdeklődésnek feltételei is adva voltak egy világnézeti válságokkal végzetesen terhes korszak általános jellegében. Komlós látható kicsinyléssel nézi, valójában «barbár» dolognak tartja a «világnézeti» szempontú műkritikát. De aki erőnek erejével «esztétikai» téren akar maradni s nem kíván egyebet, mint megérezni s másokkal is megéreztetni a «végtelen sokféle szépséghangulatot», multhatatlanul az egyes és különös felé terelődik s végül is adós marad kitűzött céljának, az egységben-látatásnak megvalósításával; a művészet történetirója helyett a művészek portrérajzolójává lesz. Azzá lett Komlós is. Egyes portréin majd mindig a lényeg körül jár; a beleélő képességének inkább megfelelő, izlésirányához közelebbálló modelknél néha szerencsésen kitapintja a valóban lényegeset is, de mikor kollektív képet akar adni, mikor a mult felé a gyökereket, a jövő felé a megtermékenyítés útját fűrkészi: vagy régi észleleteket mond el új fogalmazásban, vagy — ami még nagyobb baj — erőszakosan konstruál.

Az Arany-iskola művészi realizmusáról Komlós előtt is elég határozott ismeretünk volt, az ezzel szemben Vajda, Reviczky, Komjáthy felől induló ellenhatás sem új dolog ránk nézve s ez utóbbiban az új líra csiráira is elegendő rámutattak már. Komlós mind e vonatkozásban sokszor hallott dolgokat mond, legfeljebb az eddiginél valamivel hangosabban. Pedig e részben a túlhangsúlyozásnak megvannak a maga veszélyei: Aranyt bármiféle megmondolásból sem kell megtenni a «nyers» realizmus zászlóvivőjének, a hagyományára esküvő epigonokat pedig «csendes» forradalmárokká, kikre multhatatlanul ellenforradalomnak kellett következnie. Ez hamis felfogás; az «új magyar líra» az Arany-hagyománynak nem ilyen ellenlábasa; magyar lelkű művelőiben e hagyománynak szelleme, a nemmagyar lelkűekben pedig legalább is formai része, technikai

eredményei tovább éltek és hatottak. Babits nem Arany «nyers» realizmusával szemben képviselője valami «magasabb» valóságnak, hanem nagyon is Arany hagyományában nevelkedett, ennek «örök kincseit» a maga egyéni hozzáadásával őrző és továbbító költő; valódibb Arany-tanítvány, mint akár-melyik Arany-epigon.

«Szépség», «törvény», «valóság» költőiről beszél Komlós. Szépség, törvény és valóság költője volt Arany is; e tekintetben hagyománya ellen igazán nem volt szükség az állítólagos nagykörösi «csendes» forradalomra feleletül hangos forradalmat szítani. A századeleji líra forradalmi jellege inkább az egykorú külföldi költészet általános forradalmi jellegével függ össze, ezenfelül pedig a hazai szellemi, politikai és társadalmi közviszonyokkal. Európai nyugtalanság jutott benne szóhoz, a legnyugtalanabb magyar lélek, Ady Endre megszólaltával. Nyugati lírai stílusok szóltak meg magyar nyelven, de nemcsak magyar nyelven, hanem magyar szellemű költőinknél magyar szellemben is. Eziránt Komlósnak kevés érzéke van. Nála magyar írók és pusztán magyarul írók békeséggel megáruznak egy gyékényen. Sőt mintha a klasszikus irodalmi hagyományainktól teljes érzéketlenségből merőben független, világpolgári fölényű és felelőtlen ségű lírai artisták jobb megértőre lennének benne, mint a becsületes gyökerű, igaz művészek. Adyban, Babitsban, Kosztolányiban, Juhászban, Kaffkában nem mutat rá kellő nyomatékkal a magyar vonásokra, melyekben magyar irodalmi ősök tükröződnek s melyek legújabb líráinkban — a megszállt területiben is — szervesen továbbélnék. Komlós Kemény Simont vagy Lesznai Annát épűgy láncszemnek nézi líráink szerves folytonosságában, mint Babits Mihályt vagy Kaffka Margitot. Ennyire kizárólagosan esztétikai szempontú kritikával valóban nem nehéz zsákutcába jutni.

S kellek lenni hiányosságok és egyoldalúságok is szemetszűrnak Komlós könyvében. Még érteném, ha azokra szorítóknak, kik hatóerőikül leginkább számottevők. Akkor a csakugyan igen magányos ösvényen járó Harsányi Kálmánt talán ellehetne intézni egy jegyzetben — mint Komlós teszi — azzal, hogy «túlságosan intellektuális költő» (?). De a tizversű Petendi István ugyanakkor «vezérkari» minősítést kap. Sivár dezilluzionáltságáról garmond-szedésű

mondatokban értesülök ugyanakkor, midőn Harsányiról és Sfk Sándorról egy petit-jegyzet közli velem, hogy «dekadenciamentes és emelkedett világfelfogás hirdetői mind a ketten». Ha a «világnézeti» kritika «barbár» a főszövegben, miért jelentkezik a jegyzetben? A századeleji líráról nyilván nem úgy adhatunk legjobban «egységben-látott» képet, ha a dekadencia egységét erőltetjük rá. Polifoniája mindenestre gazdagabb volt, mint aminőnek Komlós érezteti. Érezzük hozzá irodalmunk történeti folytonosságát s akkor nem fogunk csupán egyes hangszínek élvezésénél s elemzésénél otfeledkezni, hanem jobban megérezzük az egyesnek hangsúlyát az egészben.

Nincs igazi magyar lélek a Komlós stílusában sem. Szeretettel ír, de egy kissé cifrálnakodó szeretettel. Lelkesüléseit inkább hangoztatja, mint érezteti. Valami fanyar felülemelkedésben látja a kritika igazi helyét s nem a bizalmas közelbe-lépésben. Pedig tekintete épen inkább a közelből látható apróbb vonások iránt fogékony, semmint az átfogó távlatok iránt. Mindig többet ér, ha részleteket vesz észre, mint mikor áttekintésre törekszik. Egyes költeményekhez több érzéke van, mint költőjük egész művéhez s még egyes költőkhöz is több, mint az összeségükből kibontakozó korszakhoz. Ezért könyve a részletekkel köt le, egésze ki nem elégít. Érdeklődéssel haladunk szakaszról-szakaszra, élvezük jó megfigyeléseit; egy-egy lírai alkotásban szívesen hallgatjuk nem mindennapi érzékenységén át «a fű növéstét», de a könyv végére érve nincs az az érzésünk, hogy valóban azt kaptuk, mit címe ígért: az új magyar líra biztos és bátor kritikai mérlegelését. *Rédey Tivadar.*

Csodálatos báb. Regény. Irta: **Dobosi-Pécsi Mária.** Budapest, Légrády-Testvérek kiadása. Mintegy öt éve lehet annak, hogy Dobosi-Pécsi Mária «Második négyes» című regényét meglehetősen elismeréssel fogadták az irodalom ügyeivel barátkozók. Friss, eleven írás volt, asszonyi lélekből fakadó érzelmes történet, amelyben helyek-közel egészséges humor is megcsillant. Gyakran jól rajzolt helyzeteket és jeleneteket, alakjainak volt kezük-lábuk, úgyhogy néha az élet lehetete áradt belőlük. Meséjének bonyolításával is közel férköztött a valóság illuziójának felkeltéséhez, nem csoda tehát, ha sokan határozott érdeklődéssel várták

a tehetségesnek ígérkező írónő újabb írásait.

Most megjelent kötete azonban, sajnos, nem váltotta be ezeket a reményeket, mert nem mutat fejlődést, hanem ellenkezőben, visszaesést, mégpedig úgyszólván minden tekintetben. Ebben a regényében Dobosi-Pécsi Mária Jókaira emlékeztető romantikus beállításban rajzolja egy magyar főúri család életének eseményeit. Határozatlanul és bizonytalanul, mert alakjai nem eleven emberek, hanem fakó, élettelen ki-gondolások, nem maguktól mozognak, hanem csupán az írónő szeszélye mozgatja őket ide-oda anélkül, hogy el tudná hitetni történetüket. Ezek az oldalanként más és más emberek maguktól alig tesznek valamit és alig beszélnek, de annál többet beszél róluk az írónő, aki hosszú oldalakon át elemzi, jellemzi, rajzolja őket. Serény iparkodással ugyan, de még jobban szembeszökő erőlködéssel, akárcsak a bizonytalan kezű rajzoló, aki vonalat vonalra halmoz és végre is elmázolja a rajz reliefjét. A sok magyarázgatásból aztán véglegesen elrajzolt, elmosódott figurák kerülnek elő, aminek megfelelően valótlan és ezért érdektelen a történet is.

Nem válik előnyére az írónőnek az a hajlandósága sem, hogy minden alkalmat megragad az elmélkedésre is. Az elmélkedő regény különben is veszedelmes egy dolog, de könnyen megbocsátható, ha írója eredeti és mélygondolkodó, sőt még akkor is elviselhető, ha régi, ismert igazságokat csillogóan új köntösbe burkol. De elkoptatott, hétköznapi okoskodásokkal, amelyek legtöbbször még rosszul fogalmazottak is, nem lehet büntetlenül túlszűfölni egy regény menetét.

Az ilyesmí, mint: «*Elszakadva hazulról, az ősi jészekből, noha szabad életének szele szétfújta körülötte az erotika füledt légrékét, némiképpen még mindig a családi levegőben lélekzett: titkolt és elnyomott vágya volt központi magja életének*» (amely zavaros kijelentéshez hasonlók bőségesen akadnak ebben a kötetben), aligha válik az olvasónak kellemes épülésére, különösen, ha visszaemlékezik *Rákosi* Jenőnek egykori kritikájára, mely filozófiai mélységet is tulajdonított az írónőnek. Nem segít az efféle értelmetlenségeken a bőven felhasznált kulturális máz sem, amelynek egyik mulatságos példáját szintén ide iktatjuk: «*Mint a sirtini *!** kápolna képei a föld, e mennyezélfestés

a család helyét akarta megjelölni a terem-
tésben. A festő nem a teremtés haragját,
zord életet támasztó erejét, hanem bő és
kényeztető áldásait mutatta be, nem ma-
gasabb stílusban, mint amilyent eszméje
megkövetelt.

Ezek az idézetek különben jelleg-
zetes példái Dobosi-Pécsi Mária zava-
ros, zsúfolt és kifejezéstelen írásmódjá-
nak is. Am amilyen mesterkéltséget és
amelletttétóvón bizonytalan az írónő
stílusa, épen olyan összekuszáltak és
erőtlenek hangulatábrázolásai is. Az
erőtlenség erőlködése nyilvánul meg
még az elbeszélés hangnemének meg-
választásában is, amely állandóan pa-
thetikus feszültségben, folyton felfoko-
zott emelkedettségben szeretné tartani
az olvasót, de legtöbbször csak az
érzelgősen hamis hangok fárasztó és
untató kísérezőnéjét nyújtja. F. Z.

Szellem-történet. Széphalom-könyvtár
címen adja ki szegedi kartársunk fürge
szerkesztője a lapjában megjelent cik-
keket a pécsi Minerva-könyvtár min-
tájára. Ennek egyik számában: *A jan-
zenista Rákóczi* (Szeged 1927) címmel
maga a szerkesztő adta ki újabb szel-
lem-történeti tanulmányát Rákóczi val-
lások életéről, melyhez a troyes-i könyv-
tárban igen érdekes és új anyagot tanul-
mányozott át. Sikerül meggyőzően be-
bizonyítania, hogy Rákóczit a grosbois-i
kamalduliak janzenista szelleme itatta
át. (Itt ugyan meg kell jegyeznünk,
hogy a grosbois-iak pápaellenes janze-
nista szellemű küzdelmeinek nagyobbik
része épen Rákóczi elutazása utáni
időbe esik.) Talán csak annyi meg-
szorítással kellene Zolnai felfogását
megfogalmaznunk, hogy Rákóczi *tudat-
talanul* volt janzenista, hiszen Zolnai
maga mutatja ki, hogy retractatiót írt,
mikor cenzorai megrótták műveinek
janzenista szelleméért. Rákóczinak nem
a *gratia efficax* vagy a *praedestinatio*
volt a főproblémája, mert ő a vallás-
ban nem szellemi élményt, hanem szív-
beli megtisztulást keresett. Zolnainak
így is sikerült megértetnie olvasójával,
miért hagyományozta a nagy fejedelem
szívét a grosbois-iaknak, kik ebbe a
töredelmes kontemplatív életbe be-
vezették. Rákóczinak több ismeretlen
munkáját és a *Confessio*-knak a ka-
malduliaktól származó francia fordítá-
sait is ismerteti Zolnai, továbbá egy
érdekes *mémoire*-szerű feljegyzést,
melyben becses adatokat olvasunk Rá-
kóczi grosbois-i életéről. Az újabban
sokat emlegetett játékházról (Hôtel

de Transylvanie) is megemlékezik ez a
jámbor életíró és elmondja azt az érde-
kes és új körülményt, hogy — mint
ezt Szekfű is mély intuicióval megsej-
tette, — mielőtt megmagyarázták neki
(talán gyóntatója), milyen rossz gyü-
mölcöket teremhet az efféle intéz-
mény, lemondott róla, bár akkor nem
élt jólétben. Ezzel is úgy volt a nemes-
lelkű fejedelem, mint a janzenizmus-
sal. Mielőtt meglátta a rosszat, elfor-
dult tőle.

Ugyancsak a *Minerva*-féle szellem-
történeti irány terméke Pukánszky
Béla *A százéves magyar irodalomtudomá-
ny* c. tanulmánya. Míg Horváth Já-
nos belülről, a magyar irodalom im-
manens jelenségei alapján kísérli meg
a magyar irodalom szintézisét szét-
szórt kisebb tanulmányaiban, ez a ki-
váló germanistánk a német irodalom-
történet széles távlatából tekinti át
most a magyar irodalomtörténet szá-
zados életét. Egészen új és érdekes meg-
állapítása, hogy a magyar irodalom-
történet Toldy Ferencsel a Koberstein-
féle irodalmi formafejlődés-elméletből
indul ki és hogy ezt az irányt Gyulai
Pál és Beöthy Zsol. csupán mélyítették
és lelkesítették, de szempontjait nem
tágtították. Annál becsebb az a meg-
állapítása, hogy a germanisztika milyen
termékenyen és módosítólag hatott
Heinrich Gusztáv, Bleyer Jakab és
Thienemann Tivadar munkásságán ke-
resztül a magyar irodalomtörténet-
írásra is és annak módszereit, szem-
pontjait teljesen megújította. Magunk
részéről csak annyit tehetünk hozzá
eme nagyértékű megállapításokhoz,
hogy nagy sajnálattal látjuk, mint
árvul el a magyar irodalomtörténet
önclú művelése a legutóbbi években.
Sem modern értelemben vett jó kritikai
kiadások, sem nagyobb monográfiák
nem látnak napvilágot, egy-két köte-
tet leszámítva: mikor a százéves né-
met és francia romantikáról sorozat-
ban jelennek meg a szebbnél-szebb
tanulmányok, a nemzetet kiformáló ma-
gyar romantikáról egyetlenegy össze-
foglaló tanulmány sem jelent meg és
nincs még kritikai Vörösmartynk, Ber-
zsenyink, Madáchunk, Katonánk stb.,
stb., nincs egy nagyobb szerű új köny-
vünk akármelyikükről... Kiadatlan
régí dalköltésünk és műzeumban he-
vernek a régi magyar zenei emlékek, a
magyar népdallal együtt... A nem-
zeti fellendülés hívó szavára a ma-
gyar irodalomtudomány berkei nem
mondom néma csenddel, de legalább is

csak halk susogással felelnek. Távlataink megtárgyaltak, de a nemzetközi tudomány csúcsein ülve messzelátónkon át csak a magyar irodalomtudomány lapályos ugarát szemlélgetjük. S ennek a válságnak külső jele, hogy előregedtek, elapadtak és elszíntelenedtek a folyóiratok, melyek a háború előtt a magyar irodalomtörténet öncélú művelésében vezettek...

A Minerva-könyvtárban Szerb Antal értekezik az *Udvari Emberről* élvezetes essay-stílusban. A renaissance-ember egyik ideális formáját, az udvaronc-típust boncolja németes nagyvonalúsággal és elmélyedéssel. Baldassare Castiglione *Corlegiano*-ja elevenedik meg előttünk s rajta keresztül az egész korszak arisztokrata újplatonikus élet-szemléletével. Reméljük, hogy a szerző még egyszer megrajzolja a magyar mult élettípusait is hasonló bájjal, művészi érzékkel és nagy távlatokban.

Eckhardt Sándor.

Pirandello : Forog a film. Fordította Fáy E. Béla, Athenaeum. A Pirandello-féle író minden műfajt újjá teremt. Nem feszíti szét a drámát, mégis új jelentőséget ad neki. Nem fejleszti tovább a regényt, s a Pirandello-regény mégis új műfaj. Ürügy neki a színpad s ürügy a regény is, hogy filozófiáját érzékeltetni tudja. Ez az érzékeltetési mód csodálatosképp ugyanakkor számol a színpad és epika követelményeivel, amikor fittyet is hánynak. Ha drámái pompásan színreörökített parabolák, regénye a filozófia röntgenével átvilágított és elhústanított életkép. Ujdonsága épen az a kettősség, mely az ürügyül fölhasznált, szinte kirívó torzítású téma s a téma mögött álló, alakról-alakra, eseményről-eseményre futó, szelid, filozófiai mutatópálca közt van. Ugyanakkor adja a regény enyhe paródiáját, amikor a filozófiát «regényképes»-sé teszi. A paródiaszerű tárgy az élet eseményeinek az értékét csökkenti, a tárgyat mégis komolyan vevő bölcselkedés pedig szinte feloldja ezt a megrokkantott életet a filozófia nagy megnyugvásában.

A Forog a film Pirandello *Si gira* című, 1926-ban megjelent regényének a magyar fordítása. A regény azóta *Quaderni di Serafino Gubbio* operatore címen ért új kiadást, de csakugyan jogos volt a korábbi és jellemzőbb, Si girának megfelelő magyar címet választani. Sajnos az olasz «si gira» értelemnek a visszaadásához a szözszerinti «fo-

rog» kevés lett volna, míg a «forog a film» kissé bőbeszédű s megszorítja az olasz szó szimbolikum sugárzását. Mert mi az, ami forog? A filmfelvevő gép fogantyúja, Gubbio operatőr keze, aki a lehető legközömbösebben eteti fel gépével a filmpublikum képezetét tápláló bányászatokat és vérengzéseket. Gubbio úr keze az impassibilitét jelenti mozi és élet drámái előtt. A szent közönyt, amely eleinte terhes Serafino Gubbiónak, de lassan-lassan menedéke lesz, szerep-mentsvára, amelyben el-sáncolódhát az élet ostobaságai előtt.

A történet, mely a mechanizmussá csökkentése ellen tiltakozó Gubbiot, a gép mögé, mondhatnók, a gépbe menekülő emberré teszi, maga is mintha filmreszánt rémhistoria volna. Nestoroffot, a kalandor orosz színésznőt felháborítja a fiatal olasz festő modelnek szóló művész-érdeklődése. A testibe, az érzékiségbe akarja bolondítani, azt akarja, hogy szeresse, s nem nyugszik, amíg feleségül nem kéri. Mihelyt elérte célját, már menekülne a házasságtól, s kapóra jön a festő hűgának a vőlegénye, Nuti báró, azzal szökteti meg magát. A fiatal festő azonban nem éli túl szerelmét, öngyilkos lesz. Ezt a kis történetet, amely a regény előzménye, Pirandello *Come vi piace* című drámájában már feldolgozta. Ott a dráma ennek az eseménynek a kétféle magyarázata közti harc. Huszonnégy óra alatt kétszer cseréli ki két ember a véleményét erről a tragédiáról. Mindenik magyarázat kizárja a másikat s mégis mindenik oly logikus, hogy maga a művésznő Nestoroff is elfogadja őket.

A regény, amelyet Pirandello ugyanerre a történetre épít, közel sem olyan fényes, mint a dráma, amely Pirandello egyik legjobb darabja. Nestoroff a Kosmograph filmgyárhoz került. Bántja a lelkiismeret, kísérti a fiatal festő árnya s talán ép ezért azzal bünteti magát, hogy egy ostoba filmszínház alacsonyágához töri kiszámíthatatlan egyéniségét. De előkerül a megszöktetett és kidobott vőlegény. Nuti, aki nem bírja elfeledni az asszonyt. Azt hiszi, bosszút akar állni rajta, valójában csak a közelében szeretne lenni. De Nestoroffnak nem kell. S hogy megszabaduljon tőle, úgy irányítja a dolgokat, hogy a műkedvelő Nuti lépjen föl abban a filmben, amelyben az ő barátjának kellett volna egy tigris közvetlen közelből elejtenie. A beugrott Nuti a tigris helyett Nestoroffra lő, ő maga a tigris talpai alatt pusztul el.

Ez az esemény érleli meg a dráma szemléletjét, Gubbíót is, aki noha maga is életveszedelembe volt, gépszerűen falatta föl gépével az emberhalált, s ezzel a lehető legtökéletesebb operátor lett, Hogy egészen operátor, egészen gép lehessen, még a beszédéről is lemond s némán forgatja a közömbös fogantyút.

A lélektani motiválásért persze nem állhatok jót. Mi volt a Nestoroffban, Nutiban, de a regény kisebb szereplőiben is működő igazi indíték, nem csak én nem tudom, de a szerző sem akarja tudni. Hisz ép ezt mondja a regény: nézzétek ezeket a borzalmas eseményeket, embereknek ezt a förtelmes szenvedésorgiáját. Nincs mögötte semmi logika, semmi határozott emberi mozdulat. Minden lélek bizonytalan áramlások összevisszasága s ezek a bamba áramok egyszerre csak vértől pirosak. Iszonyú zürzavar, ami itt a Kosmograph filmgyárban történik, iszonyú zürzavar mint maga az élet Énnekem, Pirandellonak csak arra lehet jó, hogy e zürzavar néhány karakterisztikus vonását fölismerjem s hogy erre a zürzavarrá a magam filozófiáját rábizonyítsam. Ezért van itt az én Gubbíó barátom, aki széljegyzeteket csinál az eseményekhez s meg fogja állapítani például, hogy az ember percenként más s lelke percenként a legellentétebb figurákba kristályosodhat. Sok mindent rábizonyít erre az elasztikus kristályra, azt is, hogy nem a dolgok valóságát őrzi, hanem csak bizonytalan nyomaikat. A multad messze szaladt tőled s te őröd s csak akkor dobbansz meg, ha emlékeid beleütköznek ebbe a folytatódo multba s nem ismerst rá. Képtelen vagy mást megismerni s magadat sem ismerheted meg, mert minden tettednek több indoka van s te csak egyet fogadsz el s az a legfelülteesebb. S elmaradhat-e a szerepekről szóló tan, a pszichológiai relativitás fő- és mellékételei. Nem, mind itt kavarognak ők a derék Gubbíó följegyzéseiben, melyek Pirandello zárt alkotásai mellett inkább csak mint fejlődés-dokumentumok, a pirandelloi filozófia mögött álló lelki mozdulatra, a szellemalkat kialakulására árulkodó vonások jöhetnek számba.

Mert ha figyelmesen elolvassuk ezeket a sorokat, nyilvánvaló, hogy ez a Gubbíó-Pirandello alapján szentimentális ember, semmiesetre sem tartozik azok közé a shakespearai emberek közé, akik az életet önmaga törvényein belül látják egésznek és logikusnak.

Pirandello, az *érzékeny* Pirandello az életet csak mint abszurd ringatózást tudja elfogadni. A gyenge emberek gyűlöletével gyűlöli s hogy mégis fölébe kerülhessen, erre jó a relativitás. Ha nagyon agyonnyomorgatnak sztereotíp szenvedélyeink, nem jó-e az ég alá állni s mondani: ó csillagok, ó fényévek, milyen semmik az én kínjaim. Így áll Pirandello a filozófia élet elszüllyesztő mennyboltja alá. Amíg objektíválja az élet ostoba voltát, legalább az elmélkedés idejére magán kívül vetíti az életkiváltotta szorongást. Menekedés ez a filozófia a szenvedés elől...

A pirandelloi nyelv bizonyosan egyszerű, de az az egyszerűség ez, amelyet nehezebb visszaadni, mint a legdagályosabb fordulatokat. Magyar írók közül egyedül a Kosztolányi nyelvét tartom Pirandello-drámák és regények fordítására alkalmasnak. Nemcsak mert ő a Pirandelloval legrokonabb művésziünk, de mert csak az ő stílusának van meg az a pirandelloi klasszicitása, melyet talán az átlós mondatok klasszicitásának lehetne nevezni. A gondolat eleje és vége közt a lehető legrövidebb, legegyszerűsebb vonal legyen a mondat: ez ennek a stílusnak a főparancsolata: tehát pontosság és fölény. Fáy Béla fordítása, a hangot, ezt a szavakon kiütköző megindultságoktól távolálló hangvittelt elég jól etalálta, de mondatjai fölöslegesen és petyhüdtten kacsaringóznak az olasz mondat kifeszített sodronyai körül. Néhány értelmi botlása, kisebb csonkításai ellenére is a jobb fordítások közé tartozik az övé, az igazi fordító művésztől azonban távol áll.

Németh László.

Molnár Ferenc: Toll, rövid igaz történetek, megjegyzések, feljegyzések, kuriózumok gyűjteménye. Budapest 1928. Franklin-Társulat. — A művészetek lelkes barátai mindig szívesen foglalkoztak a kiváló festők, szobrászok rajzaival, vázlataival, amelyek első frissességükben, rendszerint a tiszta intuíció közvetlen megnyilatkozásában tárják eléink az alkotás pillanatait és a kifejezés ereje szempontjából gyakran meghaladják a belőlük kialakított, befejezett alkotást. Az írók is szokott lenni ilyen vázlatkönyve, még ha másutt nem is, emlékezetében és azok az impressziók, ötletek, gondolatok, amelyek ott kavarognak, nem kevésbé érdekesek, mint a képzőművészek jegyzetei.

Az író vázlatkönyvébe belényülni, lapjait mások előtt feltárni azonban talán még kockázatosabb dolog, mint a belőlük kialakított, megérlelt egészen kész képekkel lépni a közönség elé, mert egy vízcsőpben sokkal nehezebb megláttatni a világot, az embert, mint egy széles kép jókora mezején, amelynek többé-kevésbé cicomás keretével is lehet nézőt vonzani és a kép illúzióit fokozni. Az efféle aprócska feljegyzéseknek, az író lelkének, tégláinak nagyon súlyosnak kell lenniök, hogy külön-külön ne legyenek sokkal, de sokkal jelentéktelenebbek, mint a belőlük emelt kész épület. Vélők csak a legnagyobb írói jelenségek tudnak erőt és mélységet közölni, a többiek és kiváltképen az ügyeskedők, a felszín emberei, legtöbbször csak az anekdota színvonaláig jutnak el.

Ez történt Molnár Ferencsel is, aki nemrégiben kötetbe gyűjtve adta ki elméleti aprócska, másutt fel nem használt játékaikat. Legtöbbjét anekdotára kerekítette ki és mindet nagyon gondosan írta meg, az impresszió nyers közvetlensége csak kevésen látható. De az az egy bizonyos, hogy ezek a kis, rövidke írások kerek, zárt, csattanós rajzok, tréfák, ötletek. A technika külsőségei bennök épen olyan gazdaságosak, a kis históriák gondosan kimértek, hatásosak, épen úgy, mint nagyszerű vígjátékai. De az is bizonyos, hogy egyébként fölötte jelentéktelének. Arról tanuskodnak, hogy Molnár mindenben a közhelyek embere. Benyomásai egy kissé ironikus kispolgár észleleteiből állanak, ízlése pedig nem egyéb, mint a sima, minden zökkenő nélkül való jóltápláltság kissé fanyarkás védekezése a lélek minden erősebb megmozdulása ellen. Vágyait az élet kopott aprópénzével lehet kifizetni, humora pedig a lelkében kényelmesre hizott ember ironiája a mozgékonyabbakkal, az öntudatlanabbakkal és épen azért igazabbakkal szemben; világfelfogása a jól megterített életasztal élvezete és így tovább, mert sem erre, sem arra nincsen nála semmi kilendülés, nincsenek szenvedélyei, nincsenek bajai, nincsenek gondjai, nincsenek nagy és mély örömei: mindenben kicsinyes. Ez aztán a finoman kitálalt semmisségeket végül is nagyon egyhangúakká teszi. Hiába csillogtatja aprócska dolgait, melyeket persze nagyon sokra tart, mert hiszen épen ezért hangoztatja ennek ellenkezőjét, csak csillognak, de nem fénylenek. Alapjában véve

mindig csak értelmi játékot űz, amely nem melegít, mert tisztára csak a gondolatok és a szerkesztés mozgékonyaságával hat, azaz az ügynevezett zellemességgel, amely mögül nem a paradoxonok ereje, hanem csak fürgeségük csillan elő. És épen ezért ez a mozgékonyaság, amely különben legfőbb előnyük e kis írásoknak, minden erősebb nekilendülés nélkül való, nem kavar a lélekben mélyebb hullámokat, e pillanatban még volt, de a másikkban már elfeledtük. Így hát eléggé kegyetlen leleplezés ez a könyv egy olyan íróról, akinek csak a legritkább esetben van igazi mondanivalója, mert banális élet-szemlélete és elméjének sablonná merevült ezermesterkedése nagyon, de nagyon távol van a lélek ama szárnyalásától, amelyet könyve bevezető soraiiban óvatosan emleget. (—n.)

Medveczky Bella: Mámor. (*Dick Manó kiadása.*) Ez a regény igazi női lélekkel megírt munka. Meséje mentes minden különösebb eseménytől, az írónak minden fáradsága egy szerelmes elemzésében merül ki.

Lehotay Éva ünnepelt revütáncosnő, akit gyermekkorának mostohaasága komoly, gondolkodó fiatal lányá tett, egészen kis családjának (mostohatestvérenek és annak gyermekének) szenteli életét, amikor megjelenik sorsában az a férfi, aki a perzselő, mámoros boldogságot, de egyben a pusztulást hozza számára. Éva beleszeret az első szerelemnek semmivel sem számoló és a mélyérzésű nőnek önmagát teljesen átadó, őszinte szerelmével, nem látva, hogy a férfi távolról sem veszi ilyen komolyan ez érzést, mint ő. A férfit családjának előítélete is eltávolítja a lánytól, de a végzetes sebet akkor üti Éva szívére, mikor bevallja, hogy ő csak a mámort kereste a leánynál, amely sokszor csömmört keltett ugyan benne, de a vágya mégis mindig visszakergette hozzá. Éva megsemmisülve barátai vigasztalásában egy darabig a kokainban keres felejtést. Ez úgy tetszik, mintha sikerülne is, és látszólag megnyugodva egyik őszinte barátjának — akit nem szeret, de becsül — akarja nyújtani kezét, mikor a még mindig szeretett férfinak egy hirtelen fellobogása annyira megzavarja, hogy megmérgezi magát.

A regény teljesen lírai hangszerelésű, szélesen festegeti a lány szerelmének kibontakozását, majd vergődését. Az író igazán mélyen belelát a női lélek

látszólag sokszor érthetetlen rejtelmibe. Lehotay Éva beleszeret Simay Dénesbe, mint maga is mondja, örökre és ragaszkodik hozzá élete utolsó percéig nem azért, mert a férfi megérdemli, hanem mert akkor jött, amikor a fiatalág élnivágásának ki kellett robbanni belőle és mert ő volt az, akire rászórta felolvadni vágyó lényének minden szépségét és gazdagságát. Az első perctől kezdve érezzük, hogy itt egy végzetes szenvedélyről van szó, amely nem tud sem visszafordulni, sem megalkudni. Átéli a teljes odaadás minden gyönyörűségét és megcsúfolt szerelmének minden kétségbeesését, úgy, ahogy csak egy igazán szerető nő képes.

A többi szereplő csak annyiban fontos, amennyiben a hősnőnek szüksége van rájuk és nem többek a szokásos patronalakoknál. Különösen a férfiak színtelenek és hétköznapiak. Leó, a karcsú, szép orosz fiú, a táncosnő partnere, csupán arról nevezetes, hogy szerelmes Évába. Ráth István, a báró, mindig előkelően udvarias, aki hívős nyugalmával és baráti készségével akarja a lányt magához láncolni. Farkas Sándor, a régi bizalmas barát, némán nézi ezt a küzdelmet a lány körül, de nem vesz aktív részt benne, bár belőle sem hiányzik a szép hősnő iránti szerelem. A regény egy távoli epizódalakja, a szerelmi bánatában Afrikába menekülő Lehotay Ádám, még tettének rendkívüliségével sem emelkedik a nagy eredeti egyéniségek közé.

Előadásmódja mindvégig diszkrét, az alkalomadta részleteket nem színezi ki a jóízű rovására. Kár, hogy stílusa kissé banális: unalmas, hogy a függöny mindig csipkés, a taps forró és zúgó, a vágy mámoros, vad és tüzes, alakjai sokat suttognak és sokszor állnak ki-tárt karokkal az ablaknál. V. G.

Karácsony Benő : Pjotruska. Regény két kötetben. Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1927. A Pjotruska cím nem kíváncsiságkeltő cégér ezen a tiszta magyar miliőben lejátszódó regényen, hanem a regény családfájáról hozzátört kocsány, név, amely e regény rokonai felé mutat. Nemcsak címe, de mintegy címkéje is a műnek, címke: amelyen ez a két csodálatos szó áll: orosz regény. Tudtommal Pjotruska az első magyar alkotás, mely nemcsak az orosz regény külsőségeit, de sajátos hangulatát, életérzését lobbantotta ki magyar talajból. S akármily kétesértékűnek

tűnik is első hallásra ez az elsőség, a regény olyan kvalitásokat mutat, amelyek tiszteletet parancsolnak irodalmi ruszofiliája előtt. Nem átvétel ez az oroszosság, hanem egy sajátosan fölhangolt lélek ráazonalása a vele egy-rezgésszámú világáramlatra.

Ennek a magyar kisvárost egész meglepő színekkel besugárzó oroszosságnak, egy Dosztojevszkijt olvasó, elcsapott városi fogalmazó a fókusza: Csermely János. Nagy adag állhatatlanságból, folyton lelkesedő jószívből, a nyomort is beragyogó fantáziából, gúnyos fintorokból, hirtelen letörésekből összeállt emberke, aki, mint egy iránytűt vesztett pilóta, ide-oda csapok a kisvárosi Új-Foundlandja fölött. Hiányzik belőle az akarat, a siker emberének az életmagva, kedves, locsogó, nyugtalankodó eltévedtje az Istennek, aki rágaminkodik a nagyképű kisvárosra, kutyahűséggel követi barátját és férfiideálját s Szonyácskával álmodja azt a brutális, lelketlen és céda nőszemélyt, aki a nyakába varrta magát.

Ez a magyar földön valószínűtlen, de az írónak életszükségletét jelentő alak sugározza kedvesen valószínűtlen s megindítón emberivé az egész regényt. Ő nevezi el Kiriljovics Pjotr-nak, Pjotruskának a regény hőseit. Baltazár szerkesztőt, ezt a vidéki ostobaságok elleni harcban kifentesszű, főlényes, szarkasztikus férfiembert, aki minden megtapodtatásában egyre inkább férfinak bizonyul. Elcsapják a szerkesztőségéből, kopol, katona lesz, végigharcolja a háborút, lefokozzák, reménytelenül szerelmes, majd lassan mégis csak érvényesül, híres író lesz, rátalál a maga asszonyára, a szegény, elnyűtt, tragédiát kiállt vígszínházi színésznőre, csak barátját, Csermelyt veszi el.

Össze-vissza cikcakokban megy ez a történet, amely egyik oldalon szatira, a másikon megindulás, a harmadikon cinizmus, a negyedikén életöröm. Sokkal nagyobb szellemi tőkét reuelál, mint amennyit regénynek megír. Elsősorban mint asszociatív munka s nem mint elgondolás gyönyörködtet. Egészen társtalan a magyar irodalomban ez a szeszélyesen csapkodó, zilált, mindig váratlanul fordulatoss hang, a gúnyorosságnak, az egy-kettőre könynyekig szökő megindulásnak, az intuitív sziporkázásnak ez az állandó exaltáltság, amely akarva, nem akarva elragadja az embert. Egy erős, eredeti szellem sodrában érzem az első pilla-

nattól az utolsóig magam s ez kárpótol a regény műfajbéli tökéletlenségeiért is.

Mert kifogásokat azután igazán lehet a regény ellen tenni. S talán azt a legnagyobb kifogást is, hogy akármilyen eredeti és meglepő is a benne megnyilatkozó szellem, valahogy csak a regény burkát tudja benépesíteni és földérsíteni, ahogy a földgömbnek is csak a burkán van termő talaj, fa, állat és emberi kacagás s befelé a mélységekben élettől üres. Mintha csak díszítené ez a tehetség a tárgyat s nem egészben vetné ki. Hálás regény. Lekenyerezi az ember esztét és szívét, de a végén mégis mintha üresség maradna. Nagyszerű villózás, de nem igazi fény.

Lelkes László.

Szimonidesz Lajos: A világ vallásai.

(Dante.) G. K. Chestertonnak, a nagy írónak, van egy pompás műve, «Az örök ember», melyben az ember problémáit annyi szellemességgel, tudással és meggyőző erővel állítja az olvasó elé és a megoldást oly természetesen mutatja be, hogy az örök kérdések megoldását szomjázó ember oázisban érzi magát. «The everlasting Man» valóságos ír a XX. század emberének sajnó lelkére.

Nos, «A világ vallásai» című mű Chestertonnak éppen ezt a művét idézi föl emlékezetünkben. Szimonidesz Lajos, az egykori prédikátor és mostani szociáldemokrata író végigvezet e két-kötetes műben a világ vallásai között, mint valami múzeumi régiségárban és mint valami árumintavásáron, mikor a régi és mai vallások tanait, vallási szokásait, az erről készült festményeket és fényképeket sokszor a lelegevenebb kontrasztok helyezi egymás mellé. Dicséretreméltóan tárgyilagosságra törekszik, de minden jóakarata mellett sem tud az lenni. A szociáldemokrata agitáció szerint a vallás magánügy és a szerző hosszú két kötetben keresztül igazolja, hogy közügy. Aki a kezébe veszi a könyvet és olvasni próbálja, azonnal érzi, hogy vallásos érzése hol itt, hol ott kezd veszteni bensőségéből s mire a végére jut, olyan sivárságot érez magában, mint az antropológus, aki csontvázakat vizsgált — s nem találta meg az életet: tudományos munkát végzett, de a szívéből kilopták a boldogságot.

Mintha Chesterton ilyen művekre gondolt volna, mikor a «The everlasting Man»-ben így írt:

«Kétféleképpen lehetünk otthon: az egyik mód, hogy otthon maradunk.

A másik mód az, hogy körüljárjuk a világot, addig, míg újra ugyanarra a helyre érünk vissza. Egy ilyen utazást már leírtam egyik elbeszélésemben. Egy másik, sokkal jobb — mert még meg nem írt — könyvemben egy fiút rajzoltam, akinek majorja egy domboldalon feküdt. Ez a legény elindult egyszer, hogy egy óriásnak a sírját megkeresse. Mikor már elég messze volt hazulról, visszanézett és látta, hogy majorja és konyhakertje, ott a hegyoldalon, olyan, mint a címerpajzsnak egy kis színes részecskéje, csak egy kis része egy hatalmas alakzatnak, amelyen ő eddig élt, de amely tulságosan nagy volt és ő tulságosan közel volt hozzá, semhogy áttekinthetett volna rajta. Én azt hiszem, hogy ez a valóságos képe a mai kor valóban független lélekaladásának és ez éppen a tárgya ennek a könyvnek.» (Mintha csak Szimonidesz könyvéről mondaná.)

E könyvnek (Chestertoné) más szavakkal az a tárgya, hogy a legjobb mód a kereszténységben valóban megmaradásra, ha abból valóban kimegyünk. Egy másik célja e könyvnek: kimutatni a kereszténység kritikáiról, hogy szerzői nem tudnak szilárd talajra állni... Hogy a világ tényleg azt mutatja, hogy az egyház jó úton halad. Az egyház nem azzal van igazolva, hogy fiai nem vétkeznek, hanem éppen azzal, hogy vétkeznek, mert akkor vannak elsősorban rászorulva. Az ember olyan, mint az említett legény, aki az atyai birtokon él: de olyan akkor is, mikor a szülőföldtől elég messzire került és visszanéz rá: szereti azt. Aki támadják az egyházat, azok egy közbenső állapotban vannak, völgybe jutottak, ahonnan nem látják sem az előttük, sem a mögöttük levő magaslatokat. Ezek nem tudnak kikerülni a kereszténység körüli viták árnyékából; nem tudnak sem keresztényekké, sem keresztény-ellenesekké lenni. Az ő légkörük a reakció légköre: duzzogás, visszasság, kicsinyes kritikálás. Ezek még a hit árnyékában élnék és elvesztették a hit világosságát.

A legjobb, ha lelki otthonunkhoz a lehető legközelebb vagyunk, mert akkor szeretjük azt; de az is jó, ha elég messze vagyunk tőle, mert akkor nem gyűlöljük. E lapokon azt akarom megmutatni, hogy a kereszténységnek a legjobb bírása a keresztény; a másik legjobb bírása pedig az, aki messze esik tőle, mint pl. a Confucianus. A legrosszabb bírása a félig tanult keresztény,

aki fokról-fokra süllyed az agnosticis-musba . . . Meg akarom mutatni e lapokon, hogyha sikerül magunkat gondolatban a kereszténységen kívül helyezni s ezt onnan kívülről nézni, akkor azt találjuk, hogy a kereszténység valóban olyan kívülről, mint amilyennek belülről láttuk. Olyan ez, mint a mesebeli fiú, aki elment megnézni az óriást és azt valóban óriásnak találta. Abban a pillanatban, amikor elfogulatlanok tudunk lenni az egyház iránt, megértjük, miért tudtak a népek úgy ragaszkodni hozzá. (G. K. Chesterton: «The everlasting man.» Newyork, 1925. XI—XII. 1.)

Chesterton nem ismeri Szimonideszt (sajnos, ez sem amazt), de nagyon sok dologban alkalmazhatók rá Chesterton szavai. A szociáldemokrácia sincs elég messze a kereszténységtől s általában a vallástól ahhoz, hogy tisztán lássa annak szépségét. A protestánsból szociáldemokratává lett szerzőnek vagy vissza, vagy távolabb kell mennie (Chesterton receptje szerint), hogy tisztán lásson. Aki nem akar fél munkát végezni, aki tisztán akar látni, az más magaslatokra törekszik és más könyvet fog olvasni. *Gáspár Pál.*

Emberek, életek, szerelmek. (Myriam Harry: Kleopátra szerelmi élete; Maurice Paléologue: II. Sándor cár tragikus regénye. Genius.) 1. Harry kis művének pontos földrajzi helye a poétikában a történeti essay és a történeti novella közt van. Jól ismerjük az efféle közhelyeket: «történetnek túl regényes, regénynek túlságosan is történet». Harryt nem lehet ezzel a fitymáló sablonnal elintézni. A történeti és novellisztikus elem harmónikusan egyesül: a «biographie romancée» rokonszenves példája. Érti tárgyában a költői és festői lehetőségeket, ki is használja. Stílusa érzéki ihletésű, de finom: érzeteti az alexandriai civilizáció fülledt légkörét. Ezzel párhuzamos a szerző egészen finom (néha mindössze egy prézensz hisztorikumban kifejezett) írniája. Szkepszise, erotikus festőisége franciás. Történetében futólag érinti Kleopátra Pompejusz-flörtjét, részle-

tesen előadja a Cézárral és Antoniuszal töltött évek történetét. Úgy Cézár, mint Antoniusz alakja többet érdemel ennél a kritikai címkenél: «jó jelleme». Különösen az Antoniusz-portré eleven. Műveletlen, jókedvű, izmos katona, zabolátlan evő és ivó, színészi pózokra és retorikára hajlamos diktátor, befolyásolható, a szangvinikus kezdeményezések és gyors kétségbeesés keveréke, szerelmében kamaszosan tomboló és érzéki, de nem is mindig állhatatos: századának jellegzetes katonái parvenüje. Ezzel szemben Juliusz Cézár művelt, érett, higgadt, finomizlésű és művészetszerető ötvenéves férfi. Kleopátra nem cigány kuruzslónő: csiszolt-szellemű, fehértestű, igéző asszony. A történet mindvégig érdekes; kellems, művészi érdekű olvasmány.

2. Paléologue Franciaország szentpétervári nagykövete volt: jól belátott az orosz politika műhelyébe. «A cár országa» c. könyve már második kiadását érte meg magyar fordításban. II. Sándorról szóló könyve, ha talán érinti is itt-ott a riporter, vagy az ú. n. benfentes kevésbé rokonszenves hangját: érdekes olvasmány, jó jellemkép. A művön végigvonul a cárnak és Dolgorukij hercegnőnek szerelmi története: a nemes gondolkozású, fáradt uralkodó maitressénél talál üdülést. A cárné halála után feleségül vette az áldozatoslelkű kegyencnőt. Bepillantást nyerünk a cár reform-szellemű politikájába, megismerjük hajlamait a parlamentáris kormányzat megalapozása felé, melynek úgy a bigott abszolutisták, akik a cári autokratizmust misztikus isteni intézménynek tartják — mint a rögeszmés nihilisták meggyőzőhetlen ellenségei. A cárt akkor öli meg a gyilkos bomba, mikor éppen az uralkodó manifesztumát akarták kihirdetni, amelyben a népképviselői rendszer behozásáról írt «az orosz föld összegyűjtője». A könyv jól illik a Genius sorozatába, amely, tekintettel arra, hogy főleg «királyi szerelmek»-ről szóló könyveket nyújt, valószínűleg igen népszerű lesz.

Szentkúthy Miklós.

Taine-centenárium.

Anatole France-szal végleg lezáródott Franciaországban egy korszak, amely Renannal kezdődött, Taineben találta meg tudományos teóriáit s France-ban népszerű belletristáját; ez a korszak, amelynek sírjához most a Taine-centenárium szép és kegyeletes márványemléket állít: a francia racionalista csillogás korszaka. Ennek a korszaknak a középpontjában az intellektus világító fáklyája lobog s kezében a tudományos kutatás bányalámpája himbálódzik, amellyel megpróbált teljes világosságot teremteni olyan területeken, olyan mélységekben és magasságokban is, ahol ez a két világítótest elenyészően csekély fényt tud gyújtani. Szerencséje volt ennek a kornak, hogy a saját kulturájának fényétől megmámorosodva, nem látta a környező homályt s a tudomány csalhatatlanságába vetett hitével megtagadva minden hitet, az irodalomban is dogmává emelte a természettudományos bizonyosságot, amelynek Taine főapostola volt.

A szimbolizmus által megteremtett esztétikai kulturát megelőzte a kulturai esztétika, amelynek törvényszerűségét Taine igyekezett felkutatni és megállapítani s amelynek törvényeihez gyakorlati szépirodalmat készített Anatole France. Annyi bizonyos, hogy amennyire túltengett a századforduló kulturájában az esztétaság, annyira túlnyomó Taine esztétikájában a kultúra. Rengeteg tudás, a történelem és irodalom megszámlálhatatlan kis adatának ismerete, fegyelmezett gondolkodás, amely ezeket az adatokat párhuzamba, összefüggésbe tudja állítani úgy, hogy bizonyos törvényszerűségek megmutatkozzanak, érdeklődés az emberi ismeretek legtávolabb eső területei iránt is, nagy absztraháló képesség, szóval egy kulturált agyvelő minden gazdagsága és csillogása jellemzi Taine irodalmi munkásságát s ehhez még páratlan igazságszeretet és becsületesség s a világos és meggyőző írásművészetnek olyan tökélye járult, amely teljesen megmagyarázza azt a lenyűgöző befolyást, amelyet Taine kortársaira gyakorolt s azt a mérhetetlen befolyást, amellyel 1870-től 1890-ig szinte az egész francia irodalom fölött uralkodott.

Ezt a nagy népszerűséget, amely bizonyos mértékben Franciaország határain is túlterjedt, Franciaországban teljesen érthetővé teszi, hogy Taineben együtt volt meg csaknem maximális adagolásban a francia szellemi karakter két főkválitása, amely külön-külön Voltaireben és Chateaubriandban csúcsondott ki: a kristálytisza logikával gondolkodó intellektus és a fordultatos, lenyűgöző, képeivel, hasonlataival, szavának intenzív erejével elkápráztató rétor. *Stendhal* 1800-ban olyan *Shakespeare*t kívánt, akinek műveit *Racine* írta meg, Taine az a Voltaire a francia irodalomban, aki Chateaubriand szavával beszél. Gondolkodó és szónok Taine minden irányú művében és ez a legszerencsésebb összetétel, mert a gondolkodó elvontságait a szónok meggyőzésre törekvő világossága mérsékli s a szónok közhelyeit a gondolkodó helyettesíti sokkal magasabb rendű általános eszméivel. Ez a kettős kválitása szerezte meg Tainenek a páratlan tekintélyt az *École Normale* katedráján s azt a rajongó szeretetet, amellyel a legjelentéktelenebb egyetemi hallgató is esküdött rá

s amely eszméit és tanításait termékenyekké tette a teremtő irodalomban is, Bourget-n és Barrés-en keresztül *France-ig*.

* * *

Taine rendkívül kultivált, átfogó szelleme három nagy téren fejtett ki irodalmi működést: a filozófia, a kritika és a történetírás terén, de nem alkotott mind a három kategóriában egyenlőértékű és egykép maradandó műveket.

Legjobban eljárt az idő a filozófus fölött. Sok mai kritikus azt tartja, hogy Taine nem volt igazi filozófus, csak filozófikus elme. Az a ragyogó polémia, amellyel Franciaország klasszikus filozófusaiban Maine de Bisant kivégzi s egyszerű vizionárius misztikusként kezeli, *Thibaudet* szerint igazi remekbe készült portré, amelyet igazi filozófusról a legtündöklőbb készültségű s a legfilozófikusabban gondolkodó antifilozófus festhet. Tainenek az volt a véleménye, hogy Rousseauval, Chateaubriandnal és az 1830-as évek romantikus költőivel helytelen ösvényre került a francia szellem. A végtelenbe csapongó fantázia elrúgta magától a logikus valóságot, aminek eredménye csak csalódás lehetett. Ehhez a szigorú logikus valósághoz akart visszatérni Taine. Az okok és okozatok szoros összefüggésére építette fel rendszerét a legszigorúbb kísérleti módszer alapján. Megfigyelte és gondosan összegyűjtötte a legapróbb tényeket és adatokat. Lázasan kereste mindennek az okát s az okokból megállapította az összefüggéseket és törvényeket. Azután a törvényeket kapcsolta egymásba. S végül fölépítette azt a roppant rendszert, amelyben törvény kapcsolódik törvénybe, amelyben egymásra torlódó roppant méretű és mennyiségű kérelhetetlen törvényszerűségek változhatatlan kényszere szerint történik minden végtelentől végtelenig. A világegyetem mint óriási gépezet állott előtte, amelyben minden kis kereket, csavart, rugót s az egész kiszámíthatatlan mechanizmust kiszámítható és megkereshető alaptörvények egészen egyszerű axiomái igazgatnak s ezeknek a törvényeknek és axiomáknak összessége a Természet. A gépezetnek természetes része az emberi lélek is, amelynek minden működése: érzése és fogalomalkotása a központi idegrendszer molekuláris működésére vezethető vissza. Condillacból indult ki ez a filozófia. Néhány angol filozófus, főleg Stuart Mill és Spencer eszméivel termékenyült meg; hadat üzent a spiritalizmusnak és a pozitívizmusnak s megteremtette azt a lélektani és esztétikai determinizmust, amely sokáig uralkodó volt a francia gondolkodásban, míg *Bergson* föllépése halomra nem döntötte. Az alapok, amelyekre Taine filozófiája épült, rég összeomlottak s ma már Taine egész filozófiája is csak egy fejezet a filozófia történetében, amelyből semmi eleven anyag nem maradt. Legfeljebb az *Intelligence* két kötetének gondosan összegyűjtött adatait használhatja az empirikus tudomány.

* * *

Nem sokkal szerencsésebb a sorsa a kritikusnak és irodalomtörténetírónak sem. Taine tudományos természetfilozófiája keményen rányomta bélyegét esztétikai meggyőződésére is. Így született meg a híres millió-elmélet, amelyre a nyolcvanas években esküdött a francia fiatalság s amelyet következetesen s néha csillogó leleményességgel igyekeztek ráhúzni az irodalmi és művészeti élet minden jelenségére anélkül, hogy ebben a mestert egyetlen tanítványa is túlszárnyalhatta volna. Ennek az esztétikai elméletnek alapelveit Taine az *Essai sur l'Art-Live* és a *Littérature anglaise* előszavában fektette le. Szerinte az irodalmi művek szintén a természet szigorú törvényszerűsége

alapján létrejött produktumok, amelyeknek elemeit és kialakulását helyes módszerrel meg lehet magyarázni. Minden irodalmi művet három általános tényező determinál: *a faj*, a természetes és történelmi *miliő* és az adott *pillanat*, amelyben a mű keletkezik. Ezt a három tényezőt igyekszik Taine mint hatóerőt kimutatni és kikutatni, csaknem valamennyi irodalmi tanulmányában. Ez az elmélet vonul végig az angol irodalom egész történetén és többi irodalmi portréjának legnagyobb részén. Ez a miliő-elmélet is teljesen túlhaladott álláspont ma már egész irodalmi determinizmusával. Árnyalakokat, jelenségeket tetszetősen tudott megmagyarázni, érthetővé tett bizonyos általános irányokat, de arra már nem tudott feleletet adni, ami a legfontosabb volt, miért alkotott ugyanabból a fajból származó, ugyanazok közt a történelmi és fizikai körülmények között élő két író közül az egyik efemer műveket, amíg a másik halhatatlan remekekkel tette nevét örökéletűvé. Azok a körülmények, amelyek egy gigászi Shakespearet determináltak, épúgy létrehozhattak volna egy közepes Shakespearet is, aminthogy van is ugyanabban a korban néhány közepes Shakespeareje is az angol irodalomnak. «Az író determinálható talán, de az írói *nagyság* nem — mondja *Lanson*. Ma már senki sem vallja a miliő-elméletet s azokon a következtetéseken, amelyeket Taine ezen az alapon levon, mosolyog már és az adatok egész arzenálját tartja készen megcáfolásukra, de közben a mai esztéta, sőt a laikus olvasó is elragadtatással élvezi azokat a gazdag, csillogó, az emberi szellem minden régióján egyformán otthonos, folytonos olvasmányokkal táplált, állandó és változatos utazásokkal frissen tartott, nagyszerű szintézisekre hajlamos elmével csoportosított tudást, azt a színekben pompázó, eleven, az élet minden megnyilvánulására kiterjedő, ötletes leírást, amellyel Taine ezt a miliőt az író és műve köré varázsolta és nem egyszer felvetődik Taine olvasása közben az a gondolat is, hogy csak azért találta ki az egész miliő-elméletet, mert ilyen káprázatos csillogással, ilyen sziporkázó ötletességgel tudta leírni a miliőt.

De tovább is ment Taine az irodalmi determinizmusnál és a természet-tudományos bizonyosság, az empirikus dokumentáltság szükségességét hangsúlyozta az irodalomban is. Azt tartotta, hogy a történelem alapja a tudomány lélektan s ahogy a történetíró a multtal foglalkozik, úgy kell foglalkozni a nagy regényírónak és a nagy drámaírónak a jelennel. Ezzel vált megalapítójává az irodalmi naturalizmusnak, amelyet különben sohasem szeretett, mert irodalmi ízlése, amelyben a Goncourtok kételkedtek, inkább a szertelen, a csapongó, a rendkívüli felé vonzotta. Ma már különben ez a naturalizmus, legalább is a Taine által elképzelt s Zolától és követőitől megvalósított formájában éppen olyan halott, mint Taine egész esztétikája.

Van azonban három kötet esszéjében néhány tanulmány, amelyben Taine mint Sainte-Beuve méltó utóda jelentkezik. Elsősorban a *Balzacra* gondolok, amelyet még Brunetiére nagy Balzac-tanulmánya sem múlt fölül. Ugyancsak ilyen friss és ma is élő a Saint-Simonról szóló esszéi.

Taine irodalomtörténete és esztétikája elavult mint elmélet, mint filozófia, sokszor mint életmegállapítás is, de elevenen él mint gyönyörködtető, mint eszméket adó olvasmány, mint platónikus esszé, egy gazdag, de nem primer megnyilatkozású költői fantázia csapongása idegen alkotásokba kapcsolódva, művészet-filozófiája azonban mint olvasmány is meglehetősen megkopott. Itt még a miliőrajz, a hellén, az olasz és a flamand civilizáció képe is sokkal felületesebb és futólagosabb, mint irodalmi tanulmányaiban. Talán csak az egyetlen *Rubens* az, akinek művészetét új és igaz megvilágításban látja.

Legfrissebben s legteljesebb értékében él azonban Taine mint a társadalmi élet, a polgári- és a mondain-erkölcsök kritikusa. A *Carnet de Voyage* Stendhal *Voyage en Italie*jával áll egy színvonalon. De legelbájolóbb, legkedvesebb olvasmány a *Graindorge*, Tainenek ez a legközvetlenebb, legeredetibb könyve, amelynek minden sora csupa üdeség, csupa charme ma is s amelyet nálunk ma is kevésbé ismernek és olvasnak, mint az angol irodalom történetét.

Tainet arra ösztönözte becsvágya, hogy mint filozófus, tegye nevét halhatatlanná. De csodálatosak a sors útjai. Az, amit mint filozófus alkotott, rég bekerült az emberi gondolkodás történetének sontkamrájába, amit azonban mint történetíró hagyott hátra, ma is élő anyaga az emberi gondolkodásnak. Taine soha nem készült történetírónak; a hazafias aggodalom tette azzá. Mikor 1871-ben a kommün újra felidézte a rémuralom szörnyű napjait, nagy megdöbbenés vett rajta erőt. Szorongón gondolt arra, lehet-e állandó és marandó az, amely, mint az egykori Franciaország, a forradalom ingatag alapján nyugszik. Így kezdte vizsgálni a mai Franciaország kialakulását s megszületett legjelentősebb és legmaradandóbb becsú műve, az *Origines de la France contemporaine*, amelyen úgy dolgozott, mintha a társadalom kórbonctanát írná. «Szomorú az én feladatom — mondta *Bourget*nek — egy tüdőbeteg kavernáit kell kihallgatnom és ez a tüdőbeteg a hazám.

Taine újra megpróbálkozott azzal, amit *Tocqueville* megkísérelt, az ancien régime, a forradalom és az új regime leírásából és egybevetéséből megmagyarázni, mi az egykorú Franciaország. És Tainenek sikerült az, amit sem *Tocqueville*, sem *Michelet* elérni nem tudott, hogy a multat mint a jelen aktuális, eleven erővel ható tényezőjét tüntesse föl. Ebben a művében Taine igazi polgári történetíró, minden álszemérem nélkül, emelt fővel vallja magát a francia polgári felfogás vezérének s a legművészibb stílus arisztokratikus köntösében kimeríthetetlen arzenálját adja a «bourgeoisie» ellenforradalmi érveinek.

Az *Origines* mindenesetre legmaradandóbb alkotása Tainenek, ma is impozánsan álló monumentum. Sok minden elmállott, letöredezett fényes épületeiből, csak egy-egy színes freskó vagy gazdagon faragott kariatid, egy-egy karcsú, finoman kidolgozott fejű pillér maradt épen. Ez a történelmi Pantheon sértetlen, hibátlan ma is minden köve. Sajnos, nálunk, ahol olyan kiváló tanítványai voltak a mesternek, mint *Péterfy Jenő*, *Riedl Frigyes*, *Beöthy Zsolt*, ahol sokan még ma is termékeny eszméket sejtnek az angol irodalomban, épen ezt a hatalmas Pantheont ismerik legkevésbé.

Kállay Miklós.

François de Curel (1854—1928). Középen negyven esztendeje, mikor Antoine ereje minden megfeszítésével próbálta felvirágoztatni a *Theatre Libre*t, egy és ugyanazon a napon három darabot kapott, mindahármat teljesen ismeretlen nevű szerzőtől. Antoine el is fogadta a három darabot, amelyek közül egy, a *Fossiles* nagy sikert is aratott. Később kiderült, hogy a három darabnak egy a szerzője s a három különböző álnév alatt *François de Curel* neve rejtőzött, amely akkor csaknem olyan ismeretlen volt, mint azok az álnevek, amelyek alatt darabjait beküldötte. Azóta ez a név aranycsengésűvé vált a

francia drámai irodalomban, s ha életében nem is érte el soha a teljes népszerűséget, most a halottban bizonyára legnagyobb modern drámaíróját gyászolja Franciaország. *René Lalou*, aki a legjobban összefoglaló könyvet írta a jelenkori francia irodalomról, azt mondja róla, hogy ha a francia drámaírók a költők példájára fejedelmet választanának, kétségkívül csak *Curel* választanák meg, mert még azok sem tagadnák meg tőle ezt a hódolatot, akik különben szívük szerint nem vonzódnak hozzá. A drámaírók nem választanak fejedelmet, de *Curel*, míg élt, úgylis koronázatlan királya volt a fran-

cia drámaírásnak, amely a legszebb címmel tisztelte meg, mikor a francia Ibsen melléknevet adta neki.

Ez a melléknev ugyan nem volt túlságosan találó, inkább csak a nagyságot jelezte. Rokonság Ibsen és Cürel drámaírása közt csak annyiban van, hogy Cürelnél is előfordulnak szimbólumok, bár ezek is lényegesen más természetűek, mint a norvég drámaköltő sejtelmes szimbólumai. Cürel, ha gyakran elvont eszméket helyez is a drámai konfliktus középpontjába, mindig egészen világos. A drámai mag Cürel darabjaiban mindig intellektuális természetű. Cürel a gondolkodó elmélyedő tekintetével nézi az életet. Alakjai mindig valami nagy általános eszme hatása alatt állnak, amelyekkel aztán a nagy emberi indulatok összeütközésbe kerülnek, de Cürelnél rendszeren az eszmék diadalmaskodnak.

Ez a dualizmus jellemzi Cürel drámáit: az őt ösztönember s az intellektuális lény kettősége ugyanabban a lélekben. Ilyen kettős életet élt maga Cürel is, aki a lotharingiai erdősegek magános cserkészein felváltva hol vadászszenvédelyének hódolt, hol elmélyedve töprengett drámáinak súlyos lelki problémáin. E súlyos kettőség mellett megvolt nála a lélek osztódottsága is, melyet, mint aki maga is élénk tudatában volt a dolognak, így jellemezett: «Mit szólnak ehhez a hibrid lélekhez, amelyben egy *Montaigne* elmélkedő kíváncsisága s egy Musset szégyes elragadtatása találkozik.

Ez a kettőséget nyomon kísérhetjük minden drámájában. A *Fossiles*, egyik azok közül a darabok közül, amelyeket álnév alatt adott be s amely először aratott nagy sikert, szintén kettős dráma; belső mély és finom pszichológiával megírt lelki dráma és egészen eredeti felfogású szociális dráma. Hősében a múlt hagyományaiért rajongó, a «nemes race» fennmaradásáért lángoló szociális lény és a minden társadalmi előítélettől ment szerelmes ember ütközik össze s végül a múltban élő eszmei rajongás győz a jelen érzései fölött, mikor Robert de Chentemelle gróf megtudja, hogy a leány, akit feleségül vesz s akitől, mint hiszi, gyermeke is van, apjának is szeretője volt. Bizonytalan tehát, kié a gyermek, az az egy bizonyos, hogy a család leszármazottja, a sarj, akiben az ősi vér tovább él és ebben az esetben csak ez a fontos. A *Nouvelle Idole*ban, amelyet nálunk is bemutattak, három *hit*, há-

rom nagy meggyőződés száll harcba egymással: a vallásos *hit*, a hit a tudományban s a hit a szerelemben. Mind egyik hit fanatikusan hisz a maga kizárólagosságában, míg végre mindegyik kénytelen egy nagy drámai megrázkódtatás izzó pillanatában belátni a másik nagyságát, míg a *Repas du Lion*ban, amely a munkáskérdést először vitte francia színpadra, az egymás ellen feszülő társadalmi erők kénytelenek hasonló nemes gesztusra, amelynek mély tartalmat ad a közvetlen közelből rávetődő, önfeláldozó halál árnyéka.

Legtisztabb a cürel kettőség lényege s egész drámai mechanizmusa a nagy író egyik késői darabjában, az *Ame en Folie*ban. A folgerjedd lélek lehetne a címe ennek a drámának, amelyben az emberben lakó ősi animális ösztön és a lélek magasabb szférákba emelkedett intelligenciája ütközik össze, a szexuális gerjedelem s az eszmei megfontoltság fékező lelki ereje száll harcba, hogy az utóbbi győzőn a lelki fönség magasztos jegyében.

Cürel egyik utolsó drámájában, a *Terre inhumaine*ben, amely a világháború alatt játszódik Elzászban s amelynek hősei egy francia aviatikus és egy előkelő német hölgy, a szerelem és a hazaszeretet küzd egymással s a szerelemnek egy frenetikus, vad éjtszakája után az utóbbinak felülkerekedése robbantja ki a véres drámát.

Cürel rendkívüli eseteket, magas, a köznapin messze túlemelkedett, kivételes lelkeket fest. Témáit és alakjait nehéz megközelítenie a vulgáris gondolkodásnak. Akármilyen hatásos technikával vannak is fölépítve darabjai, épen ezért nem értek el olyan hatást soha, mint a párizsi boulevard-színházak melodramái. Cürel soha nem volt olyan népszerű, mint *Bernstein*, akinek sikerei szintén nem olyan hangosak már, mióta művészete észrevehetően megemésedett.

De Cürelt nem is izgatta soha ez a népszerűség. Nem a közönségnek írt, hanem önmagának, ellenállhatatlan belső kényszer hatása alatt. Mindig csak akkor szólt a közönséghez, ha komoly mondanivalója volt. Csakhogy darabjait a filozófus gondolta el s a tiszta hevületek csúcsai felé törő költő írta meg s ez a társzerzőség soha nem lehetett túlságosan kedves a tömegnek.

Meglepetés volt azonban a *Fossiles* fölújítása az Odeonban. Ez a darab, amely aktualitásából csak veszíthetett, még nagyobb sikert ért el a reprízen,

mint a bemutatón. Curel népszerűsége nőtt, miközben alkotóereje hanyatlott. Halála bizonyára a halhatatlanság útját nyitja meg számára, mert *Claudel*, a költő mellett, aki drámát ír az újabb francia színpadi irodalomnak, kétségkívül legnagyobb értéke Curel, a drámaíró, aki költő is tudott lenni.

Kállay Miklós.

Színházi szemle.

Mikor a Nemzeti Színház műsorába vette Herczeg Ferencnek *Kéz kezelet mos c.* szellemes vígjátékát, egyesek részéről aggodalmak merültek fel, hogy a negyedszázados darab aktualitása megkopott s nem fogja azt a hatást kelteni, amelyet elevenségével, ötletességével és fölényes korábrázolásával megérdemelne. Az aggodalom alaptalannak bizonyult. A protekciót ostromozó szatíra nem kopott meg. A mai közönség előtt a darab komikus éle még borotvaélesebb lett azáltal, hogy lépten-nyomon azt kénytelen konstatálni: lám, akkor is így volt!

Alighanem ennek a majdnem emberöltőnyi távolságnak kettőző komikai hatására számított a színház akkor, amikor élesen kiemelte a darabnak a közelmúltat jellemző külsőségeit, színezeit egykorú ruhákba öltöztette s a színpadi szoba faliképei által is a ferencjózsefi korszakra emlékeztetett. Az előadás tónusa és tempója diszkréten bohózati volt. A színészek közül nem emelünk ki egyetlen nevet sem. Mindnyájan szinte egyformán kitűnőek voltak s a közönség végigkacagta játékukat.

*

A Nemzeti Színház ügyes ironiával épen május 1-én újította fel legnemzetibb tragédiánkat, a *Bánk bánt*. Az előadásnak két új szereplője volt: Biberach szerepében most láttuk először Palágyi Lajost, Tiborc szerepében pedig a fiatal Hosszú Zoltánt.

Palágyi Biberachja igen érdekes fel fogású. E szerep régibb alakításai közül a legértékesebb Gyenes László katonás mozgású és keménységű rittere és Ódry Árpád féltékeny udvaroncra voltak. Palágyi a fölényesen fanyar, a rezignációjában kissé fáradt, élteesebb kalandort mutatta be. Hosszú Zoltán Tiborca újabb reményeket kelt e fiatal színész jövő pályája iránt. Figurája igen illuziókeltő volt, játéka belülről fakadt, a szívből jött s a szívig hatott. Hogy moz-

gása itt-ott félszeg még, hogy egész színpadi egyéniségének még nincs meg a kellő súlya és hogy beszéde — mely pedig értelmes, magyaros és jól tagolt — nem mindig számol a színház akusztikájával, az gyakorlatlanságának és tapasztalatlanságának következménye.

*

A Vigszínház is részt akart venni az Ibsen-centenáriumában, amikor színre hozta a nagy norvég költőnek legutolsó alkotását, munkásságának epilógusát, a *Ha mi halottak jeltámadunk c.* színművet. Hogy kísérlete nem sikerült, azt nemcsak a Vigszínház stílusának az ibseni hangtól való merő idegensége magyarázza, hanem maga a mű is, mellyel igazi eleven hatást egyetlenegy színház sem tudna elérni. A darab problémájának van mélysége, de szimbólumainak allegóriává hidegedése és absztrakcióvá hervadása miatt kiagyaltnak és papírosízűnek hat. Amellett a jelenetek és a fordulatok vezetése Ibsennél sehohsem olyan vontatott, mint itten.

A Vigszínház előadása nem tudta elének varázsolni e nagy északi író különös és egyéni világát. Színpadi képei pedánsan realizistikusak voltak s csak itt-ott éreztünk a rendezésben törekvést arra, hogy a darabnak a valószínűségén túleső jelentőségére is rávilágítsen. A színészek közül csak Varsányi Irén (Iréne) emelkedett a vaskos realitás fölé, de ő meg — s ez talán részben a szerep hibája is — kissé egyhangú volt. Kürti Józsefnek a tragikus nagyvonalúság és a realista ábrázoló módor egyformán hatalmában van, de ez a szavak mögé világító, ez a szimbólikus stílus teljesen idegen tőle. Nem csoda hát, ha Rubek professzor szerepe az ő értékekben gazdag színészi pályájának talán legkevésbé öröndetes emlékei közé fog tartozni. Hajmássy a medvevadász szerepében üres hangoskodással akart hatni. Maja jelentéktelenségét Makay Margit ügyesen játszotta meg, de ibseni ő sem volt, pedig ennek a sajátságának — igen finoman — még ez alakban is ott kell rejtőznie.

*

Hagy tessék egyszer szó e hasábokon a fővárosnak a Városi Színházban rendezett ifjúsági előadásairól is. Legutóbb *Coriolanust* láttuk, amelyet bizony a Nemzeti Színház is műsorába iktathatna. A címszerepet Lehotay Árpád játszotta. Ha alkalma volna ez alakí-

tásának jobban kiforrnia, igen jó Coriolanus lehetne. Művészi tapintatra vall, hogy nem a kevelységet játssza meg ez alak majdnem egyedüli fővonásának — mint ahogy e szerepben nemzeti színházi elődje tette, — hanem van benne valami elégáns kedvesség is. Enélkül bizony vajmi nehezen volna érthető az a szeretet, amivel Coriolanust barátai körülveszik.

Elismeréssel adózunk a fővárosnak ez ifjúsági előadások miatt. Hogy a színészek tökéletes művészi munkát nem teljesítenek, az önhibájukon kívül esik. A Városi Színháznak kétségbeejtő akusztikája minden játékbeli finomságot lehetetlenné tesz s az előadás külső eszközei (diszletek stb.) sem mindig megfelelőek. A derék szándék, a teljesítményben való buzgóság azonban nyilvánvaló és ifjúságunknak irodalmi nevelésében ez előadásoknak mindenesetre hézagpótló szerepe van.
Galamb Sándor.

A Nemzeti Színház első kfiadásai.

Pest vármegye levéltárának abban a rendkívüli értékű és rendkívüli érdekekkel bíró gyűjteményében, mely a magyar nemzeti színészet történetére annyi emléket őriz, van egy ívre terjedő feljegyzés, mely a színház első félesztendeje alatt tett kiadásokra vonatkozik. A feljegyzések címe ez:

Kiadások

a Pesti Nemzeti Magyar Színház igazgatására össze állt [így!] Részvény Társaság Pénz Tárából.

Az egyes tételek a következőképen követik egymást:

1. 5 Julii 837. Színészeknek k. p.
500 frt.

Tudvalevő dolog, hogy a Nemzeti Színház, vagy amint akkor nevezték, a Pesti Magyar Színház első színészei a budai színész társaságból lettek. E társulat — nem bírván többé a nyomorgást s az új színházépület elkészülését bevárni — átment Székesfejérvárra és ott játszott. Pest megye a színészet patronusa, Bartha Jánosnak, a társulat hős színészének 1000 forintot utal ki a színészek számára s ebből előlegül 500-at Bartha színésztársainak ki is fizet azonnal, a másik 500-at «a társaság beszállítására» fogja majd fel-

venni — amint ezt Bartha egy leveléből tudjuk.

2. 6 Julii. Lendvayné asszonynak jövendő fizetése fejében 100 v. frt.

Lendvayné, a kitünő és bájoló Hivatal Anikó szintén Székesfejérvárt volt, ahonnan június 28-ikán levélben jelentette Földváry Gábor alispánnak, hogy férje unszolására, aki elváltan a törzs-társaságtól Nagyváradon játszott — férje után utazik, de a pesti színház megnyitására férjével együtt idején meg fog jelenni. Anikó valószínűleg július 2-án utazhatott át Pesten és fent járhatott a megyeházán s 100 váltóforintnyi havi fizetését — az augusztus hónapit — felvette.

3. 3 Aug. 837. A Nyugtatón megnevezett Színészeknek 837 k. Ezt Aug. 1 felére járó fizetések fejében 830 v. frt.

Augusztus 1-én a szerződött tagok mind itt voltak Pesten s ettől kezdve járt nekik a fizetés. Ez most azért ilyen kevés, mert láttuk, hogy Lendvayné már felvette a fizetését és volt néhány tag, aki majd csak később veszi fel.

4. 5 Aug. 837 Udvarhelyi Miklós nyugtatójára, Déryné Uti költségére 50 v. frt.

Déryné páratlan Naplói erről mit sem szólnak. Igaz, hogy ott azt írja, hogy a szerződéséről nem sok maradt emlékében és csak a fizetési egyezkedést írja le részletesebben.

Az bizonyos, hogy Budáról Déryné is Fejérvárra ment, s mint írja: «felszólító leveleket kaptak mind külön-külön, akikkel a részvényes urak szerződni akartak». Ez tévedése Déryné emlékezetének. Bartha János utazott Pestről oda és ott ő kötötte le a színészeket a választmány nevében. A színészek elsején Pesten voltak, ezután rögtön elkezddődtek a szerződötési tárgyalások. Déryné az elsők között volt, akivel hosszabb vita után megkötötték az egyezséget, de útiköltségről szó nincs, valószínűleg ezt még utólagosan kunyorálta ki magának a nagy művésznő, azt azután Udvarhelyi Miklós fizetésével egyszerre vette át, mert a következő pont így hangzik:

5. 5 Aug. 837 Udvarhelyi Miklós-nak fizetése fejében 65 v. frt.

Ezután öt tétel következik: a szí-

nészeknek 15-ikén kifizetett fizetése, mely augusztus második felére szólott és augusztus 21-én fizették ki valamennyi színész útiköltségét is.

11. 21 Aug. 837 *Ottó Károly Festőnek hónapi fizetése fejében 150 v. frt.*

Ottó Károly volt a színház első szerződtetett díszletfestője. A megnyitó előadás díszményeit ugyan Neffe, a pesti városi német színház festője festette, de mint a színlapon olvasható:

A' magyarszínház ábrázolatát, valamint Pest' dunasorát festette Ottó úr, a' pesti magyar színház festője.

A pesti dunasor képét jóval azután átfestették — Velencére.

12. 12 Sept. 837. *Pach János fortepiano készítőnek egy általa készített Zongoráért 500 v. frt.*

Pachl egyike volt a régi Pest jobb-hírű zongora- és hangszerkészítőinek. Az 500 váltóforint egészen tisztességes ár volt akkor egy zongoráért. Érdekes volna, ha ezt a régi szerszámot valami kamra homályában meg lehetne találni — amire azonban reménység egyáltalán alig lehet. A régi színház-épület lebontása alkalmával kellett volna erre ügyelni.

13. 14 Sept. 837. *Hänszler Ignázt Könyvkötőnek Színház Pénz Tára miben létéről Tudósítás, és Árpád ébredése, úgy 4. darab Diarium a' fő Pénz Tárból bekötés 135 v. frt.*

E hivatalos könyvek között olvassuk az *Árpád ébredése*-t. Ez volt a Vörösmarty írta előjáték a megnyitás ünnepére s itt az úgynevezett sűgő példányról van szó, mely a költő kézírata volt. A példányt, mely páratlanul becses ereklyéje lenne a magyar művelődéstörténetnek, Gyulai Pál a hetvenes években még látta, — azóta a Nemzeti Színház sokáig elhanyagolt könyvtárból elveszett.

14. 23 Sept. 837. *M. Gr. Ráday Gedeon Urnak Interesre Tíz Ezer forintokat Váltóban kötelező levélre 10.000 frt.*

Akkor divott az a kölcsönszerzési mód, hogy egyes megyei urak — ha megszorultak — szép kamat fejében

kölcsön vettek olyan megyei alapokból, melyek nem tartoztak szorosan a tekintetes vármegyéhez, de a megye kebelében kezeltettek. Ilyen volt persze a «színházi alap» is. Az ilyen kölcsönre a kölcsönvevő mindig ráfizetett; úri kötelességének ismerte akkora kamatot fizetni, hogy a kölcsönvétel csaknem mecenáskodás számba ment.

15. 25 Sept. 837. *Építő Cassába Interesre áttaláltetett őtt ezer Váltócédula 5.000 frt.*

A színház építését bár — úgy ahogy — befejezték, de épen azért mindig volt valami pótolni való, javítani való s a bizottságnak az építési költségen felül is mindig kellett «építési költséget» valahonnan előteremtenie. Így történt aztán, hogy ekkor a színház pénztárából, amely akkor már az előadások bevétele által lett eléggé tetemessé — vette kölcsön az építési alap a szükséges pénzt. Ugyanez aztán még októberben is megtörténik (5.175 forint váltócédulában).

16. 18 Sept. 837. *Karl Henriette Vendég Énekesnének jutalom. Vett kar perecért Preuszner József aranyművesnek 517 frt 30 k.*

Szeptember 16-ikán, szombaton, Vogel Vilmosnak az öreg Láng Ádám fordította *Tolvaj-kulcs vagy a' jutalmazás' órája* című háromfelvonásos színjátékát adták. Színlapján a következő igazgatósági jelentés olvasható:

Carl Henriette k. a., spanyol udvari énekesné, játék előtt szerencsés lesz egy üdvözlő dalt magyar nyelven kar-kísérettel; első felvonás után köz kívánságra: «ala gioja» kedvelt olasz dalt; játék után pedig egy egész jelenetet «Romeo és Julia» daljátékából olasz nyelven a' daljátékos tagok' segítségével énekelni.

Carl Henriette a maga korában közkedvelt operaénekesnő volt, aki Berlinben 1802-ben született. 1837-ben a mai Vörösmarty-téren (akkor Théátron piacza) állott német színház primadonnája volt s mint ilyen a magyarság iránti szimpátiából díjtalanul lépett fel a Nemzeti Színházban. Ezt a fellépést hálálta meg az igazgatóság azzal a karpereccel, melynek költsége itt lelt elszámolást.

Carl kisasszonyról Déryné melegen emlékezik meg. Nagyon szeretetreméltónak mondja, aki gyakran járt át a hatvani kapun túl a porba, sárba épült magyar múzsahajlékba s ott élvezte a magyar operai előadásokat; nagyon tapsolt «*Madam Derr*»-nek, ahogy Déryné-t nevezte és nagyon kritizálta Schodelné-t, akit ki nem állhatott. Déryné *Naplói*-ban különben Carl k. a. gyakori felléptéről ír, de Nemzeti Színházunkban az 1837. évben egynél többször nem lépett fel. Déryné úgy emlékezik, hogy egy alkalommal a *La sape fidele* kezdetű magándalt is énekelte, ezt, tekintve, hogy a magyar színészettörténet szégyenére Nemzeti Színházunk másora még mindig kiadásra vár, — hogy ez megtörtént-e, nagyobb kutatások nélkül megállapítani nem tudom.

17. 19 Sept. 837. *Hangász Karra*
tett költségekre Rothkrepf Gábor
Urnak 396 frt 12½ kr.

Rothkrepf Gábort — aki még ebben az évben családi nevét Mátrayra változtatta — a vármegyei választmány 1837 július 26-ikán a színház zeneügyi igazgatójává választotta s ezt az állást december hó 17-éig töltötte be.

Az első operaelőadás (Rossini: *Sevillai borbély*) augusztus 29-én volt, ennek egyszeri ismétlése után e hó utolsó napján Herold *Zampa*-ját, október 28-án Bellini *Norma*-ját játszották s ettől kezdve egyre sűrűbben jut szóhoz az opera a színház műsorában. Ebből az a hihető, hogy első időben a zenekar nem volt kielégítő s csak az igénytelenül hangszerelt *Sevillai*-t voltak képesek kihozni. Mátray Rothkrepf Gábor valószínűleg újraszervezte a zenekart s ahhoz kellett ez a pénz.

18. 27 Sept. 837. *Szárnyai Antal*
nak több rendbeli festésekért 40 frt.

Ez a Szárnyai Antal valami iparos lehetett, mert akkor a «Diszítményi személyzet» a következőkből állott: «Festők: Engert József úr, Ottó Károly úr. Festő-segéd: Schmelzenbart úr». Különben is negyven forint több rendbeli festésekért csak valami egyszerűbb iparismunkáért járhatott.

20. 31 Dec. 837. *Színház szükségeli*
pótlására Gerendai Józsefnek fizetett két ezer forint V. cédulában
2.000 frt.

Vége következik.

Rexa Dezső.

Művészeti szemle.

Tavaszi Szalon.

A Nemzeti Szalonban most rendezte a Szinyei-Merse Pál Társaság a harmadik «*Tavaszi Szalon*»-kiállítását, hogy a közönséggel megismertesse a magyar képzőművészet új nemzedékének friss munkásságát.

A tárlat ezúttal is komoly értékeket tár a nézők szeme elé. Aki ezeken a termeken végigsétál, örömmel állapíthatja meg, hogy a világszerte nagy sikereket arató magyar képzőművészgárda mögött olyan új generáció törtet a nagy célok felé, mely méltán veheti majd kezébe azt a zászlót, amelyet a ma kiváló magyar mesterei koszorúsan hoztak vissza minden nemzetközi versenyből. A fiatal magyar művészek a végtelenül nehéz gazdasági körülmények közepette szinte még lelkesebben végzik teremtő munkájukat, mint valaha. Érzik küldetésük fontosságát és erejüket megfeszítve fejtik ki dús tehetségüket. A nehéz életsúly alól felfőlé tör, egyre szebb sudárba szökken az új magyar művészet fája. A «Tavaszi Szalon» mutatja, milyen gazdag virágzás ígérkezik rajta.

A fiatal magyar művészek teljesen a kor színvonalán járnak, anélkül, hogy az utánzás vádjával lehetne őket illetni. A legtöbben szerencsés mérséklettel tudják magukat bekapcsolni a kor áramlataiba, fölhasználják az új tanulságokat, de erős egyéniségük megvédi őket attól, hogy az eltanulható külsőségekben elsekélyesedjenek. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy még mestereik közvetlen közelről érzett hatását is majdnem mindig fel tudják oldani saját nagy lendülettel kibontakozni vágyó egyéniségükben. A magyar képzőművészet kertjében új külön megszínöződésű, mely lelki gyökerekből táplálkozó fák nőnek. Érdekes tünet, hogy ezen a kiállításon nagyon sok, komoly tehetségű festőnő jelent meg. Több akad köztük, aki lelkes és finom felfogásával máris nagy érdeklődést vált ki.

A termek során végigjárva, biztatóbbnál-biztatóbb munkákat láthatunk. *Barzó Endre* színes, bátor felfogású tájképeivel kellett figyelmet. *Basilides Sándor* és *Basilides Barna* egy-egy festménye most is tanulságot tett mindkettőjük tehetségéről. *Bertalan Albert* egy kettős arcképével tűnt föl leginkább. *Biai Főglein István* színes csendélete nagyon jó munka. *Dabis Rózsi* «Galambdúccok a pusztán» című

festménye tiszta magyar hangulatot éreztet, nagyon finom elgondolását, lendületes alkotás. *Ecsödi Ákos* képei komoly fejlődést tanúsítanak. *Fehér József* ragyogó színeivel kötötte le a nézőket. *Gallé Tibor «Öregasszony»* című akvarellje bensőséges, meleg hatást keltett, lélek érzett belőle. *Hollósné Mattioni Eszter*, akit mint komoly tehetségű grafikust ismertünk, ezúttal olajfestményeivel is emlékezetünkbe véste nevét. *Hörváth Margit «Cigányleánya»* is biztató munka. *Imreh Zsigmond és Ispánki József* egy-egy jó képét is meg kell említenünk. *Kántor Andor* zöldkancsós csendélete rokonszenves, kedves alkotás. *Leicht Lili* jellegzetes arcképeivel tűnt föl. *Maghy Zoltán* két festménye örvendtes meglepetést keltett. Az «Oktogon-tér» című friss, mozgalmass erejű, élő városkép, a «Karácsonyest Hajdúböszörményben» című pedig igen érdekes koloritú, megkapó vízió. *Papp Emília* ecsetjétől is joggal várhatunk majd komoly eredményeket. *Pekáry István* játékos hangulatú magyar utcaképei igen kedvesek. *Réty Zsuzska «Áhitat»* című olajfestménye még érezteti az idegen hatást, de egy erős egyéniség reményteljes kibontakozását is sejteti. *Róna Emmy* temperájára finoman érezteti a mesehangulatot. *Schaar Erzsébet* három gipsz arcképtanulmánya ritka szobrászatehetség megnyilvánulása. Máris teljesen egyéni módon jellemzi az embert, vonalritmusa finom és ötletes, sokat várhat tőle a magyar szobrászat. *Szántó Vera* arcképe komoly, egyéni felfogással készült. *Szemere Lenke* szakított túlzásba vitt groteskségével és új képein szerencsésebb irányban használja föl jellemábrázoló képességét. *Vadász Endre* rézkarcсорozata japános, elmélyedő finomságaival hatott.

A friss, életerős tárlat komoly ígéretű munkáiban igaz örömet lelhetne az ifjú magyar művészet iránt szeretettel érdeklődő, műszerető magyar közönség.

Mariay Ödön.

Zenei szemle.

A franciák élő legnagyobb zeneköltője, korunk zenei lángelméinek egyik legelőkelőbbje, *Vincent d'Indy*, körünkben időzött. Tiszteletére a Zene-művészeti Főiskola két díszhangversenyt adott. Az elsőt május 4-én, a másodikat május 8-án tartották meg előkelő zeneértő közönség jelenlétében, a Főiskola nagy hangversenytermében.

Az intézet zenekarát az első estén a rendkívüli mester vezényelte. Kiváló dirigens. Minden mozdulatából érzik, hogy a Lamoureux-zenekarnak s a Schola cantorum-nak évtizedekig világhírű vezére volt. Nyugodt, biztos, külsőségeiben egyszerű, «tempós» karmester. Karmesteri botjának járását és muzsikális fölényét leginkább Kerner Istvánéhoz hasonlíthatnánk. A feje fölé ritkán emeli pálcáját, de akkor aztán a zenekara zeng és kacag, — ahogy ő akarja. Meg kell jegyeznünk, hogy *d'Indy* értékes zenei egyéniségének csak egyik vonása hogy kiváló zenekarvezér. Zenepedagógusnak a legnagyobb. Valósággal apostoli magaslaton áll. Ezután zeneköltői érdemei következnek s végül a dirigensi babér.

A hetvenhétéves mester artisztikus, megkapó jelenség. Előkelő, nyúlánk, egyenes alak. Életkorának csodálatra méltó tagadója. Izmos nyakán rendkívüli arc ül. Szép, nemes, okos, művelt fej. A haja hófehér, dús, rendezett sörény. Hófehér, nagy szemöldöke alól rendkívüli életenergiára valló, mély, sötét pillantású, csillogó két szem tűzel. Hófehér, gondozott, sűrű bajusza kiemeli fiatalos, rajzos száját, mely alatt apró szakáll ül, szabadon hagyva sima állát. Egyenes, jómetszésű orrának vonala párhuzamosan fut kissé hátracsapott, hatalmasan ívelt homlokával. Ez a vakító homlok a zenei gondolatok márványából faragott kincses tárház. Uralkodik az egész emberben.

Ez a külseje. A belsejéből, a lelkéről, a zenei lángeszéről, rendkívüli munkáságáról köteteket írtak honfitársai és az idegenek. Olyan gazdag élet, hogy rövid sorokban érzékeltetni is alig lehet. Ez az előttünk tűzes allegrókat ifjonti hévvel vezénylő aggastyán Liszt és Wagner kortársa s barátja volt. És Caesar Franck tanítványa. Legkedvesebb tanítványa! Grandiózus barátjával, Debussyval, ő teremtetten meg a hódító modern zenét. Wagner párisi sikerei után jórészt a wagnerizmus visszahatásaként felrázta a franciákat zenei tespedésükből s visszanyúlva a régi-régi mesterek századaiba és kutatva a faji népi zenét, megalkotta a vérbeli, új, gall muzsikát s hervadhatatlan pedagógiai munkáságával megmutatta annak virágzó, egyenes útját. A *Societe nationale de musique* s a *Schola cantorum* világhíre jórészt az ő nevéhez fűződik.

D'Indy érdemeinek tüzetesebb fel-

sorolása helyett olvassuk el nagy honfittársának, Romain Rollandnak rávonatközö sorait: «A világosság! Ez d'Indy értelmének jellemző bélyege. Benne nincs semmi homály. Gondolkozása és művészete oly világos, akárcsak a tekintete, mely olyan fiatall teszi arc kifejezését. Szüksége van arra, hogy ítéljen, elrendezzen, osztályozzon, egy ségesítsen. *Nincs nála franciább szellem a világon.* Gyakran ráfognak, hogy wagneriánus; és igaz, hogy erősen hatott rá Wagner. De ez a hatás felületes még akkor is, mikor legfeltűnőbbben látszik: a szellem egészen más. A *Fervaal*-ban találhatunk néhány fát *Siegfried* erdejéből; de az erdő már nem ugyanaz: utakat vágtak benne s a napfény behatol a Niebelung barlangjába». — «D'Indy tudása, értelmének rendje és világossága a zeneszerzést tanárává teheték. Minden szabály, mely gondolkozásában és írásában vezet, kifogástalanul helyes.» — «Legszebb tanítása az élete. Nem lehet eleget beszélni erről az önzetlen életről, mely a művészet magasztosságának van szentelve. Gyönyörűsége telik a tanításban, mert szolgálni akarja művészetét, segíteni akarta a művészeket.»

A világhírű mester *Hubay* Jenő meghívására jött el hozzánk. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola fennállása ötvenedik évfordulóján a legnagyobb francia zenepedagógust tiszteletbeli tanárává választotta. Talán e kitüntetés vizonváásául tisztelt meg bennünket s azért is, hogy régi barátját, *Hubay* Jenőt meglátogassa és vele, úgy mint négy évtizeddel ezelőtt, kamarazenélhessen. Több közös vonás és egyező érték van a nagy francia és a nagy magyar mesterben. Még külsőségekben is hasonlítanak. Barátságuk tündöklő dátummal emelte zeneéletünk színvonalát és a Zeneművészeti Főiskola történetét.

A hangverseny műsora nem a legjobb *d'Indy*-szerzeményekből állott. A *Fervaal*-opera nyitánya és a *Wallenstein-trilogia* harmadik része hosszadalmas. Az *Istar* című szimfónikus variációk értékes sorozata sem váltott ki nagyobb hatást. A zenekarra és zongorára írt szimfónia három tétele azonban meghódította a közönséget. Különösen a Finale népies zamató tánc-témái és finom zenekari ötletei lelkesítették fel a hallgatókat annyira, hogy a tételt meg kellett ismétlni. A zongoraszólamot Jeanne Marie Darré, a nálunk is közkedveltségben álló francia zongoraművész nő játszotta. Feledhetetlen szépen. A tehetségnek is lehetnek korlátai. A muzsikalitás legmagasabb fokának is vannak határai. De Darré kiasszony muzsikális tehetsége: korlátlan.

A második díszhangversenyen a leg-tisztultabb kamarazenét hallottuk. *D'Indy* második vonósnégyesét (op 45) a *Waldbauer*—*Kerpely*-kvartett nemes művészettel játszotta. A mű egészében nem kiemelkedő alkotás, de «Tres animé» részlete megvesztegetően szellemes. A költő két dalát *Basilides* Mária nagyszerűen énekelte. A *Madrigal*-t meg kellett ismétlni. A művésznőt *d'Indy* kísérte zongorán. A hangverseny fénypontja a mester zongoratrió-ja volt, melyben a zongorarész ő maga játszotta. Feledhetetlenül. Olyan technikai tökéletességgel, mintha életkorának a felét sem élte volna le. *Hubay* hegedűje a mester harmincéves korában sem szólhatott megvesztegetőben. A zongora és a hegedű hangját egybeforrtnak, egységesebbnek, emelkedettebbnek talán sohasem hallottuk, mint mikor a *Chant élégiaque* komoly, mély, előkelő, széles dallamát *Hubay d'Indy* zongoraakkordjaival alátámasztva eldalolta. A trióban a gondnokát *Zsámokly* Miklós kitűnően játszotta.

A francia zeneóriást, *Vincent d'Indy*-t, mindkét este meleg szeretettel ünnepelte közönségünk.

*

Az Országos m. kir. Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola *Klebsberg* Kunó gróf kultuszminiszter védnöksége alatt április 24-én, a legnemesebb jótékonyág szolgálatában magas színvonalú rendkívüli hangversenyt rendezett. Ilyen szép és nagy közönséget nem láttunk az idén Főiskolánk nagyszertermében, amit annak biztonságául emelünk ki, hogy — ime — a magyar társadalom vezetői örömet áldoznak a magasrendű művészet és a valódi jótékonyág oltárán. A hangverseny rendkívüli anyagi sikere *Klebsberg* Kunóné grófné érdeme. A szegény magyar gyermekek helyett hálás szívvel köszönhetjük meg fáradozását.

A hangversenyről művészeti szempontból az a megjegyzésünk, hogy a műsor általánosságban szerencsésebb is lehetett volna, de a művek előadásának művészi értékessége nagyban enyhíti

a kifogásolnivalókat. A Főiskola zenekara remekelt. *Zsolt* Nándor, a karmester, büszke lehet erre a gárdára, aminthogy mi is dicsekedve emeljük ki, hogy ma egyetlenegy zeneiskola sincs a világon, amelynek zenekara különb vagy csak olyan is volna, mint a mienk. Micsoda üde, fiatal, fényeshangú vonósmeg, milyen érzékeny és hajlékony együttes! Az est főszereplője a zenekar volt. Háttha még a *Weber-nyílány* és a *Weiner-szerzemény (Csongor és Tünde* kísérezene) helyett mást iktattak volna be a műsorba. A két kimagasló szám *Hubay* Jenő harmadik hegedűversenye és főként *Bortkiewicz* zongoraversenye volt. A hegedűversenyt *Szentgyörgyi* László olyan meglepő érettséggel és tökéletes technikával játszotta, hogy legjelentősebb hegedűművészeink sorába emelkedett. Ez a fiatalember olyan nagytehetségű művész, amilyen még *Hubay* mester világhírű pedagógusi szobájából is kevés került ki. *Bortkiewicz* zongoraversenyét *Stefániai* Imre nagynevű zongoraművésznünk játszotta. Elsőrendű muzikalitással, fölényes technikával és költői lélekkel. Dohnányi óta ilyen nagyszerű zongoraművész nem ült a Zeneművészeti Főiskola tanári székében. Rendkívüli sikere volt. Minden üteméért külön tapsot érdemelt. *Bortkiewicz* versenyműve a nagy orosz muzikusok lenyűgöző szellemében írt érdekes, költői munka. Nem ultramodernül, de mégis modern színvonalon tartott, elő-

kelő melódikából szőtt hatásos faji muzsika. Első tételének orgonapontszerű háromperces trillája ragyogó zenekari fokozás. Andantéja a szívünkhöz simuló átkomponált meleg dal. Utolsó tétele csillogóan feldolgozott orosz népi zene.

*

Operaházunknak nevezetes vendége volt: *Marcel Journet*, a párisi Nagyopera tagja s a milánói Scala állandó vendége. Kiváló kulturájú baritonista. És nagyszerű színész. Mefisztót (*Faust*), *Hans Sachsot (Nürnbergi mesterdalnokok)* és *Toniót (Bajazzók)* énekelte. Világhírű művészhez méltó sikerrel.

*

A *Székesfővárosi Énekkar* a filharmóniai zenekar, valamint *Marschalkó Rózsi*, *Tihanyi Vilma*, *Székelyhidny Ferenc dr.*, *Szende Ferenc* és *Laurisin Lajos* közreműködésével *Schubert* centenáriuma alkalmából a nagyszerű mester *Esz-dur nagymisét* adta elő. A legnagyobb dalköltő hat miséje közül ez a legemelkedettebb és legértékesebb. De ez is csak formailag mise. Szelleme szerint Istenhez küldött grandiózus dal. Nem is várhattunk mást *Schubert*-től. Az ég és föld Királyát a dalok királya csak így köszönthette. Az előadás elég jó volt. A szólisták mind, de kiváltképen *Székelyhidny Ferenc* csodálatos szépen énekelte szólamát (a *Credo* «Et incarnatus est» részletét nem lehet elfelejteni).
Papp Viktor.

Költő a javítóintézetben. Ily címmel a minap kuriózus hír érkezett napilapjainkhoz az Egyesült-Államokból. Arról szólt a híradás, hogy egy ifjú amerikai költő egy újvilági lapban verset írt *Amerika* címmel s benne nem valami nagy elragadtatással szólt szülőföldjéről, kereken kijelentvén, hogy ott minden megvásárolható.

A vers miatt két társadalmi szövetség kezdeményezésére bírói eljárás indult meg, a bírák kijelentették, hogy a reményteljes fiatal költőnek meg kell javulnia s nyomban gondoskodtak arról is, hogy e célból pár évre elhelyezést nyerjen a wisconsini állami javítóintézetben.

Mi e hírről csak azért emlékezünk meg, mert alkalmat ad megállapítanunk, hogy ez az ítélet — *incredibile dictu* — nem Magyarországon hozatott. Nálunk versben szabad bármit mondani Magyarországról, itt csak a művészileg rossz versek kerülnek papírkosárba, de a társadalmilag rossz költők nem kerülnek javítóintézetbe.

Ebből az következik, hogy Amerika lehet ugyan a szabadság hazája: a «költői szabadság» hazája nyilván mi vagyunk. Ennek jeléül bizvást fel is állíthatnók a Költői Szabadság szobrát s ha rá pályázatot hirdetünk, csak azt kössük ki, hogy ez az emlékmű a new-yorki kolosszális Szabadság-szobornál — *valamivel nagyobb* legyen... *Rodrigo.*

Kőfie-kritika. A radikálisok itthon maradt exponensei és elvtársaik *Századunk* címmel (emlékeztetőül az egykori Huszadik Századra) folyóiratot adnak ki. Programja homlokegyenest ellenkezik azzal, amit alkotó nemzeti munkának, a trianoni Magyarországot újjáépítő programmnak nevezünk. Világnézet és célkitűzés dolgában tehát a Századunk a Napkelettel homlokegyenest ellenkező parton áll. E kis olvasóközösséggel dicsekvő folyóirat legutóbbi számában ismerteti a Napkelet Lexikonát. Szó szerint idézzük ebből az ismertetésből:

«... szerkesztői, írói, ha van is köztük néhány szellemi apróság, másrészt ugyanolyan tisztességes és tudományos

emberek, mint a *másik táborbeliek*... Épen ezért a címszók 95%-a ki volna cserélhető észrevétlenül a másik magyar lexikonokéival». — «Mondottuk, hogy a lexikon legtöbb munkatársa tudományos lelkiismeretességgel, becsületesen dolgozott».

Ezekhez a lényegyet érintő megállapításokhoz természetesen olyan «radikális» kísérletet ad a névtelen kritikus, ami iskolapéldája annak a szellemnek, izlésnek és elfogultságnak, mely e folyóiratot jellemzi. Nincs okunk rá, hogy az ismeretlen cikkíró radikális elfemuttatásaival behatóbban foglalkozzunk, de egy-két megjegyzést még sem mulasztathatunk el.

1. Az anonim kritikus megemlíti két-három nevet, amelyet a szerkesztők szerinte tendenciózusan és igazságtalannul hagytak ki a lexikonból. Ezek között említi *Acsády Ignácot*. Ha mielőtt kritikát ír, elolvassa azt, amit meg bírál, látta volna, hogy ez a név rendes helyén benne van a lexikonban. A kritika egyik alapelve, hogy igazat mondjon.

2. A kritikus kompromittálásnak nevezi azt, hogy a lexikon valakiről megírja, hogy zsidó vallású vagy zsidó származású. Ha a megöregedett galileistáknál ezt így érzik vagy magyarázzák is, a Napkelet Lexikona senkire sem tartja kompromittálónak sem a fajtát, sem a felekezetét.

3. A zsidó származást a lexikon állítólag csak azokról írja meg nyíltan, akiktől «abszolúte nem kell tartani». Rathenaunál például már hiányzik ez az egyenes szókimondás, mert a felekezetet megjelölését nála ezt pótolja: antiszemita fiatal emberek gyilkolták meg. «Akikkel nem tanácsos összeveszni — mondja tovább a kritikus — elkerüljük a bélyegzőt». Bélyegző? Tárnyilagosságunkra való hivatkozással visszautasítjuk a radikális folyóirat sértő elszólását. Hogyan? Ez a folyóirat bélyegzőnek tartja, ha valakiről megállapítást nyer, hogy zsidó? Egyébként kijelentjük, hogy a halott Rathenau nevével kapcsolatban a «félelem» említését felette humorosnak találjuk.

4. Az ismeretlen cikkíró mérges he-

vülettel valóságos belső titkos m. kir. alaposoknak titulálja a lexikon szerkesztésében résztvett egyetemi és múzeumi szakembereket. De bármennyire haragszik is, mégis nyilvánvaló, hogy az egyetemi és múzeumok táján alaposabb és hozzáértőbb szakemberek vannak, mint egyéb lexikonoknál működő és oly nagy védelembe vett újságíró «kóficok» (sic).

5. A kritikus úgy találja, hogy a lexikon szerint «az 1897-ben született Korngold papája az 1860-ban született Korngoldnak». A jó kritikának leg-
elemibb követelménye pedig az, hogy szerzője olvasni tudjon és — a jelen esetben — magyarul értsen. Mert, aki a Napkelet Lexikona Korngold címszavát a kritikus beállítása szerint értelmezi, az fényes bizonyosságát adja, hogy vagy olvasni nem tud, vagy magyarul nem ért.

Van még néhány hasonló mulatságos megállapítása a jeles kritikusnak. Amit ezeken és a tárgyi elismerésen kívül Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Pikler Gyula és Szabó Ervin nevével kapcsolatban terhünkre akar róni, ezt mi dicséretnek tekintjük. Hiszen ha van tendenciája tárgyilagossággal készült lexikonunknak, úgy a nemzeti szellem az egyetlen tendenciája, melyet magunknál is, másoknál is tiszteletben tartunk.

A kritikus szerény megállapítása szerint a valóságos belső titkos egyetemi és múzeumi alaposok virtust csinálnak abból, hogy örökösön szidják az újságírói felületességet, de emellett ők maguk mindennel elkésnek és legalább annyi baklövést és leiterjakabot követnek el, mint a lompos kóficok. Ami a

kóficok gyorsaságát illeti, a jelen esetben kár vele előhozakodni, mert a Napkelet Lexikona félévvel ezelőtt jelent meg, ennyi idő alatt a legalaposabb egyetemi vagy múzeumi szakember is megbirkózott volna a megismerésével és ismertetésével. Ami a baklövéseket illeti, az egyetemi és múzeumi szakemberek — tudomásunk szerint — nem tagadják, hogy tévedni emberi dolog, de annyi valótlanságot és ferdítést, mint amennyit a lexikon kritikus cikkekcskéjében megenged magának, már bizonyosan nem tarthatnak «emberinek», hanem inkább embertelennek s közülök akárki is talán egész életében nem tudna elkövetni. Az újságírók szidását pedig jobb lett volna ezúttal nem emlegetni, mert a kritikus mérges kis cikkének felületessége, ferdítései és kiszólásai azt igazolják, hogy nem zörög a haraszt, ha nem fú a szél.

S hogy félreértés ne legyen, megvallom, hogy e néhány megjegyzést nem egyetemi vagy múzeumi szakember tette, hanem csak egy, a másik táborból való Kófic.

Hibaigazítás.

A Napkelet május 1-i számában Gulyás Pál «A művész terve» c. versébe sajtóhiba csúszott be. A 2-ik versszakban (11-ik sor)

«A temetői lámpájaként» helyett csupán

«temetői lámpájaként» olvasandó.

Ugyancsak a fenti szerző «Méz» c. versében kimaradt egy szó a 16-ik sorban, — tehát

«a zúgó tölgyek erdejében
a vadárvácska virít» helyett

«a zúgó tölgyek erdejében
a vadárvácska így virít» olvasandó.

Beküldött könyvek: *Kassák Lajos*: Napok. Regény. (Pantheon.) — *Frank Heller*: Szibériai express. Regény. (Légrády.) — *Paul Reboux*: Madame du Barry szerelmi élete. Ford. Kállay Miklós. (Genius.) — *Edgár Wallace*: A Polyantha titka. Ford. ifj. Bókay János. (Dick Manó.) — *Edgár Wallace*: A titokzatos banda. Regény. Ford. Kosáryné Réz Lola. (Dick Manó.) — *Szentpáli Olga*: A tánc. A mozgásművészet kézikönyve. (Ált. Nyomda R. T. kiadása.) — *Eckhardt Sándor*: A pannóniai hún történet keletkezése. (Egyetemi nyomda.) — *Szini Gyula*: Jókai. Egy élet regénye. (Genius.) — *Baksafalvi Baksa Sándor*: Leborulok én is. Versek. (Debrecen.) — *Kőrösi Henrik*: Szülők könyve. (Kir. M. Egyetemi nyomda.)

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: TORMAY CECILE; főmunkatársa: HARTMANN JÁNOS. A kiadásért felelős: HEGEDÜS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.